

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU
ŞİRKETLERİN ROLÜ VE ULUS-DEVLETİN AŞINMA
ARGÜMANI OLARAK MAİ ANLAŞMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENİZ ÖZYAKIŞIR

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. MEHMET DİKKAYA

KARS- 2007

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÇOK ULUSLU
ŞİRKETLERİN ROLÜ VE ULUS-DEVLETİN AŞINMA
ARGÜMANI OLARAK MAİ ANLAŞMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENİZ ÖZYAKIŞIR

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. MEHMET DİKKAYA

KARS- 2007

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Deniz ÖZYAKIŞIR'a ait, "Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Ulus-Devletin Aşınma Argümanı Olarak MAI Anlaşması", konulu tez çalışması jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oy.....ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2007 tarih ve/..... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
TABLO LİSTESİ.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME: TEORİK ÇERÇEVE VE ETKİ ALANLARI

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	
1.1.1. Küreselleşme.....	4
1.1.2. Küreselleşmenin Tarihsel ve Kurumsal Arka Planı.....	7
1.1.3. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar.....	12
1.1.3.1. Küreselleşmeye Taraf Olanlar ve Şüphe Duyanlar.....	12
1.1.3.2. Küreselleşme Karşıtı Yaklaşımlar.....	17
1.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER	
1.2.1. Teknolojik Gelişmeler.....	20
1.2.2. Siyasi (İdeolojik) Faktörler.....	21
1.2.3. Ekonomik Faktörler.....	23
1.2.3.1. Ticaretin Küreselleşmesi.....	24
1.2.3.2. Finansın Küreselleşmesi.....	26

1.3. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK ETKİ ALANLARI

1.3.1. Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi.....	27
1.3.2. Küreselleşmenin Kalkınma Üzerindeki Etkisi.....	31
1.3.3. Küreselleşme ve Kara para İlişkisi.....	32
1.3.4. Küreselleşmenin İstihdam Üzerindeki Etkisi.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER (ÇUŞ): KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ ROLLERİ VE TEMEL YAKLAŞIMLAR

2.1. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER: GENEL BİR BAKIŞ

2.1.1. Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) Kavramı.....	36
2.1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri.....	37
2.1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Dışa Açılma (Küresel) Stratejileri.....	39
2.1.4.Çokuluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişim Süreci.....	40

2.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE BU ŞİRKETLERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ ROLLERİ

2.2.1.Çok Uluslu Şirketlere Yönelik Yaklaşımlar.....	41
2.2.2. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Tahkim.....	45
2.2.3.Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Sürecindeki Rollerini.....	46

2.3. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKARDIĞI PROBLEM ALANLARI

2.3.1. Çevre Sorunları.....	53
2.3.2. Üçüncü Dünya Sorunu.....	55
2.3.3. Geleneksel İş Alanlarının Yok Oluşu.....	57
2.3.4. Uluslararası Göçler.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASI (MAI): TEORİK YAKLAŞIM VE ULUS-DEVLET ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

3.1. ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASI (MAI)

- 3.1.1. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI).....61
- 3.1.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Kurumsal Arka Planı.....62
- 3.1.3. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Hükümleri ve Kapsamı.....62

3.2. ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASININ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERLE İLİŞKİSİ VE ULUS-DEVLETE YÖNELİK TEHDİTLER

- 3.2.1. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması ile Çok Uluslu Şirket İlişkisi.....66
- 3.2.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması ve Ulus-Devlet İlişkisi.....68
 - 3.2.2.1. Ulus-Devlet: Kısa Bir Giriş.....69
 - 3.2.2.2. Ulus-Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü.....69
 - 3.2.2.3. Ulus-Devletin Mevcut Durumuna İlişkin Bazı Analizler..... 73

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER75

KAYNAKLAR.....80

ÖZGEÇMİŞ.....92

ÖZET

Küreselleşme olgusu, son yıllarda gerek akademik gerekse politik çevrelerde üzerinde çokça tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konuda yapılan tartışmalarda küreselleşmenin çok boyutlu bir süreç olduğu vurgulanmaktadır.

Bu süreç 1980 sonrasında dünya ekonomisinin neoliberal politikalarla şekillenmesiyle hız kazanmıştır. Sürecin kurumsal kimliği IMF, Dünya Bankası, DTÖ, OECD, MAI vb. kurum, örgüt ve anlaşmalarla tesis edilmiştir. Uluslar arası sermayenin taşıyıcısı olan çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ise bu süreçte aktif rol oynamaktadır.

Bu çalışmada küreselleşme sürecinde çok uluslu şirket, ulus-devlet ve çok taraflı yatırım anlaşması (MAI) etkileşimi ele alınmaktadır. Bu bağlamda yapılan analizlerde, ÇUŞ'ların küreselleşme sürecinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu şirketler özellikle az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) yaptıkları yatırımlarla faaliyet alanlarını genişletmektedir. Buna bağlı olarak büyük ekonomik güç elde eden şirketler, söz konusu sürecin temel aktörü olmuşlardır.

Öte yandan MAI, bu şirketlerin yatırımlarını koruma konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu anlaşma, yatırım ayrıcalıkları, özelleştirme, vergi ve çevre standartları gibi konularda önemli hükümler içermektedir. Dolayısıyla anlaşmayla şirket yatırımları korunurken ulus-devletin birtakım yetkileri de kısıtlanmaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşme sürecinde ÇUŞ'ların önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca MAI ile birlikte ulus-devletlerin ÇUŞ'lar karşısında zayıflatıldığı da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Çok Uluslu Şirket, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması, Ulus-devlet ve Egemenlik.

ABSTRACT

The case of globalization is one of the topics discussed in both academic and politic environments in last years. In discussions made about this topic it is emphasized that the globalization is a multidimensional process.

This process has gained speed with the world economy has been shaped by neoliberal policies after 1980. The institutional identity of process has been established with institutions, organizations and agreements such as IMF, WORLD BANK, WTO, OECD, MAI, etc. Multinational companies (MNCs), that are carriers of international capital, perform active role in this process.

In this study interaction between multinational company, nation-state and multilateral agreement on investment are discussed. In this context it is seen that multinational companies (MNCs) perform important role in globalization process. Those companies broaden their activity areas by investments especially in less-developed countries (LDCs). Because of that these companies have got huge economic power and have been main actors of this process.

On the other hand MAI performs an important role about protecting these companies' investments. This agreement has important rules about topics such as investment concessions, privatization, standards of tax and environment. Consequently with this agreement, companies' investments are protected and some rights of nation-states are restricted.

Eventually we can say that multinational companies (MNCs) have important roles in this process. And it is seen that nation-states have been became weaker against multinational companies with MAI.

Key Words: Globalization, Multinational Corporation, Multilateral Agreement on Investment, Nation-state and Sovereignty

ÖNSÖZ

Küreselleşme konusuna olan yoğun ilgim ve uzun süreli okuma çabalarım böylesi bir çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Gazete, dergi, kitap ve diğer yazılı kaynaklardan küreselleşme konusuyla ilgili yaptığım okumalar neticesinde konuyla ilgili oldukça kapsamlı bilgiler elde etme şansını buldum. Bu bilgilerin konuya yönelik farklı ve eleştirel temellere oturtulmuş kaynaklardan alınması benim için son derece önemli bir kriterdir. Bu noktada “*Eleştirel değilse bilim de değildir*” düsturu ilke edinilerek konuyla ilgili çabalar bilimsel bir mecraya taşınmaya çalışıldı ve sonuçta böyle bir tez ortaya çıkmış oldu.

Bu tezde özetle; küreselleşme sürecinde çok uluslu şirketlerin önemli bir rol oynadığını ve buna bağlı olarak ulus-devletlerin -söz konusu şirketlerin bir bakıma hukuksal dayanağını oluşturan- çok taraflı yatırım anlaşmasıyla tehdit edildiğini savunmaktayım. Konuyla ilgili ileri sürdüğüm fikirleri ve yaptığım analizleri alanında oldukça saygın ve tanınmış birçok bilim insanının çalışmalarını referans olarak güçlendirmeye çalıştım. Buradan hareketle, her şeyden önce büyük bir emeğin ürünü olarak hazırlanan ve konusu itibarıyla hayli geniş kapsamlı olan bu tezin bilimsel anlamda konuyla ilgilenen herkese faydalı olmasını dilerim.

Çalışma boyunca manevi ve moral desteklerini biran olsun esirgemeyen aileme, sevgili arkadaşım Gülten ATAN’a, değerli arkadaşlarım Arş. Gör. Berkan HAMDEMİR’e ve Arş. Gör. Savaş DEMİRCİ’ye teşekkür ederim. Son derece önemli teorik kaynaklarla beni bilimsel anlamda finanse eden ve çalışmanın her aşamasında sabırla dinleyip yapıcı eleştirileriyle yardımcı olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Deniz ÖZYAKIŞIR

KARS, 2007

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
BM	: Birleşmiş Milletler
ILO	: International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
MAI	: Multilateral Agreement on Investment (Çok Tarflı Yatırım Anlaşması)
AGÜ	: Azgelişmiş Ülkeler
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ITO	: International Trade Organisation (Uluslararası Ticaret Örgütü)
AB	: Avrupa Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
YGÜ	: Yeni Gelişmiş Ülke
ERM	: Exchange Rate Mechanism (Döviz Kuru Mekanizması)
UNEP	: United Nations Environment Programme (Uluslararası Çevre Programı)
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1. 1: Küreselleşmenin Tarihsel Olarak Sınıflandırılması.....	12
Tablo 1. 2: Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: Üç Eğilim.....	15
Tablo 1. 3: GATT Görüşmeleri.....	25
Tablo 2. 1: Şirketlerin Uluslar arasılaşma Stratejileri.....	40
Tablo 2. 2: Çok Uluslu Şirketlere Yönelik Yaklaşımlar.....	44
Tablo 2. 3: Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri: 2000 Yılı Sıralaması.....	49
Tablo 2. 4: Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri: 2007 Yılı Sıralaması.....	50
Tablo 2. 5: Çok Uluslu Şirketlerin İstihdam Düzeyleri (2000–2005)	52

GİRİŞ

Dünya ekonomisinin özellikle 1980'den sonra neoliberal politikalar ekseninde yaşadığı temel dönüşümlerle birlikte girmiş olduğu değişim ve dönüşüm süreci genel kanıya göre küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla son yıllarda yaşanan her türlü değişim ve dönüşümü açıklamak için “küreselleşme” kavramına başvurmak adeta moda haline gelmekle birlikte konuyla ilgili olarak oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu süreç üretim ilişkilerinin yapısal dönüşümüne bağlı olarak dünya ekonomisindeki konjonktür gereği ortaya çıkmış ve uluslar arası sermayenin merkezden çevreye yayılmasıyla bugünkü aşamasına gelmiştir. Soğuk savaşın bitişi, iletişim teknolojilerindeki muazzam gelişmeler, fiziki mekân ve sınırların anlamını yitirmesi, uluslar arası yatırımlardaki artışlar vb. gelişmeler sürecin temel kurgusunu oluşturmuştur.

Küreselleşme, salt bu yönüyle çok boyutlu bir süreci işaret etmekle birlikte bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında, neoliberal politikalarla şekillenen yeni bir dünya sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu sistem, adına kısaca sermaye iktidarı dediğimiz “plütokrasi” ekseninde hızla genişlemesini sürdürürken küreselleşme bu noktada sistemin bir anlamda ekonomi-politik bir ideolojisi olarak da görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında tohumları atılan bu sistemin, kurumsal kimliği ve emperyal örgütlenmesi IMF, Dünya Bankası, GATT, WTO, OECD, MAI vb. kurum, örgüt ve anlaşmalarla oluşturulmuştur. Temelde kapitalist sermaye için sınırsız bir dünya projesini amaçlayan ve bu amaçla birçok alanda kuralsızlaştırmayı (deregülasyon) öngören egemen küresel zihniyet, bu aşamada ulus-devleti kendisine önemli bir engel olarak görmektedir. Dolayısıyla bu noktada yapılması gereken; sermayenin önünde güçlü bir engel olarak görülen ulus devletin yapısal ve işlevsel bir değişim sürecine sokularak aşındırılması, hatta tasfiye edilmesidir.

Bu amaçla genelde küreselleşmenin kendi dinamik yapısı özelde ise onun temel aktörü konumundaki Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) ve kısaca MAI olarak adlandırılan Çok Taraflı Yatırım Anlaşması, çalışmanın ana iskeletini oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan hipotezler bu iskelet üzerine kurulmuştur. Bu

kapsamda yapılan hipotezler üç bölümde detaylı bir şekilde ortaya konmuş ve teorik kaynaklarla ispatlanmaya çalışılmıştır.

Buna göre çalışmanın birinci bölümünde; içinde bulunduğumuz sürecin doğru anlaşılması açısından öncelikle küreselleşme kavramına yönelik teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede küreselleşmenin ne olduğuna dair çeşitli bakış açılarına yer verilmektedir. Burada vurgulanan nokta; küreselleşme konusunda tam bir görüş birliğinin olmadığı, söz konusu kavramın “olgu” “süreç” ve “ideoloji” gibi farklı düzlemlerde tartışıldığı ve bu yönüyle tartışmaya açık olan ama aynı zamanda da -ilginç bir biçimde- değişim adına yapılan her şeyi tanımlayan bir kavram olarak kullanıldığıdır. Dolayısıyla hipotezlerimizin temel çıkış noktası da buradan başlamakta ve bu üç düzlemi referans alarak yapılan çözümler tartışmayı daha da derinleştirmektedir. Yapılan çözümlerden yola çıkarak, küreselleşmenin; yeni dünya sisteminin çok aktörlü ve çok boyutlu bir aşamasını/sürecini temsil ettiğini ve gerek felsefik gerekse sosyo-politik ve ekonomik olarak söz konusu bu sürecin ideolojik cephesini oluşturduğu için de bir sistem “ideolojisi” olduğunu iddia edebiliriz. Öte yandan salt küreselleşme sürecinin doğasına yönelik birtakım hipotezler geliştirilmek istenirse az gelişmiş ülkeler bağlamında ortaya çıkan ve finansal piyasalarda oluşan krizler başta olmak üzere, kara paranın küresel ölçekteki artışı, kalkınma üzerindeki olumsuz etkiler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk olgusu ve istihdam konusunda yaşanan ciddi sıkıntılar bu anlamda önemli diğer argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde, küresel sistemin önemli aktörleri olan çok uluslu şirketler analiz edilmektedir. Yapılan analizlerde bu şirketlerin özellikle II. Dünya Savaşından sonra sayıca artış gösterdikleri ve izledikleri küresel stratejilerle hızla dışa açıldıkları görülmektedir. Bu çerçevede şekillenen hipotezlerde, şirketlerin bu güç ve stratejileriyle paralel bir biçimde gelişme gösterdikleri ve bu gelişme sürecinde pek çok etki alanı yarattıkları öne sürülmektedir. Ayrıca uluslar arası tahkimin de etkisiyle konumlarını daha da güçlendiren şirketler, dünya çapında yaptıkları dev yatırımlarla küreselleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Buradaki hipotezde küreselleşme sürecinin temel kurgusu olan “sermayenin küreselleşmesini” veri olarak aldığımızda küresel sermayenin bugünkü taşıyıcıları olan şirketlerin söz konusu süreçte ne denli bir rol üstlendiklerini söylemek imkânsız değildir. Ayrıca bu şirketlerin faaliyetleriyle

bağlantılı olarak küresel ölçekte birtakım çevre sorunlarına yol açmaları, Üçüncü Dünya ülkelerinin bu süreçte oldukça olumsuz etkilenmeleri, geleneksel iş alanlarının tasfiye edilerek işgücünün geniş çaplı uluslar arası göçlere maruz bırakılması bu şirketlere yönelik hipotezlerimizi daha da güçlendirmektedir.

Bu hipotezlerle bağlantılı olarak ÇUŞ'ların küresel sistemdeki mobilitelerinin sağlanması ve yatırımların güvenceye alınması açısından ortaya çıkan ve aynı zamanda söz konusu şirketlere bu anlamda hukuki bir meşruiyet kazandıran MAI anlaşması, çalışmanın son bölümündeki hipotezlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Burada MAI anlaşması, kurumsal arka planı bağlamında ele alınarak kapsam ve hükümleri bakımından teorik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu çerçevede, anlaşmanın hükümlerinin/ilkelerinin özellikle az gelişmiş ülke ekonomileri açısından olumsuz unsurlar barındırdığına dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte temelde çok uluslu şirketlerin yatırımlarını güvenceye alan ve bu anlamda şirketlere uluslar üstü yetkiler tanıyan anlaşmanın içeriği incelendiğinde, ulusal egemenlik için de tehdit unsuru oluşturduğu görülmektedir. Yatırım sıkıntısı çeken az gelişmiş ülkelerin bu konudaki eksikliğini fırsat bilerek kendileri için en uygun şartları dayatan yabancı yatırımcılar ve küresel plütokrasi, söz konusu ülkelerin her türlü milli politikalarını kendi faaliyetleri doğrultusunda etkileyebilmekte hatta bazılarını yeni düzenlemelere gitmeleri konusunda zorlamaktadırlar.

Bu bağlamda MAI anlaşması ÇUŞ'ların faaliyetlerine hukuki bir meşruiyet kazandırırken aynı zamanda ulus-devletlerin de temel işlevlerini zora sokmaktadır. Ulusal hükümetlerin çevre, üretim, yatırım ve kamusal hizmet gibi çeşitli alanlarda yaptıkları hukuki düzenlemelerini yönlendiren, etkisizleştiren ve son kertede ortadan kaldıran bu anlaşma, yerli yatırımcıları da önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca MAI'den güç alan ÇUŞ'lar emeğin bol ve ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere yatırım yaparak bu ülkelerin doğal ve beşeri kaynaklarından da fazlasıyla yararlanmaktadır. Bu ülkeler yatırım çekme adına birçok konuda taviz vermekte bu bağlamda ulusal kaynakların özelleştirilerek yabancı sermayeye ucuza satılması bu ülkeleri daha da dışa bağımlı hale getirmektedir. Geline nokta ulusal devletlerin yıllık milli gelirlerinden daha fazla kar elde eden büyük şirketler, küreselleşme sürecinde aktif rol oynarken bu rollerine paralel olarak dünya ekonomisine yön vermekte ve MAI gibi anlaşmalarla ulus-devletleri çeşitli yönlerden tehdit etmektedirler.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME: TEORİK ÇERÇEVE VE ETKİ ALANLARI

1.1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın ilk bölümü olan bu kısımda küreselleşme olgusunun kavramsallaştırılmasına yönelik çeşitli açılardan yapılan tanımlamalara ve yaklaşımlara yer verilmektedir. Ayrıca söz konusu olgunun tarihsel ve kurumsal arka planı hakkında ayrıntılı bilgi verilerek küreselleşmeye yol açan faktörlere değinilmektedir. Bölümün sonunda ise küreselleşmenin etkileri, spesifik bir bakış açısıyla sadece ekonomik etki alanları olarak ele alınmaktadır.

1.1.1. Küreselleşme

Küreselleşme, özellikle 1980 sonrasında ivme kazanan ve geniş bir etki alanı yaratan gelişmeleri nitelendirmek için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaşın bitişi ve tek kutuplu bir dünyaya geçiş ile birlikte insanlık, yeni bir dünya sistemiyle karşı karşıya kalmıştır. Yeni süreçle birlikte yaşanan değişim ve dönüşümlerin açıklanmasında “küreselleşme” kavramına başvurulmakta ve yaşananlar bu kavram bağlamında ele alınıp değerlendirilmektedir. Küreselleşmeyle ilgili tanım, yorum ve nitelendirme çabaları farklı boyutlara taşınmakta ve bu çabalar da küreselleşmenin kendisi gibi karmaşıklığa sebep olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kavrama yönelik çeşitli nitelendirmeler ve tanımlamalar yapılmakla birlikte kavramın/olgunun doğru analiz edilmesi açısından burada farklı açılardan yapılan birkaç tanımlamaya ve nitelendirmeye yer verilmesi uygun görülmektedir. Çünkü insanlar küreselleşmeyi kendi inanç sistemleri ve ideolojik yaklaşımlarına göre ele almakta ve öne sürülen tezler ile sürece ilişkin tartışmalar da bu temelde gelişme göstermektedir.

Ünlü sosyolog Anthony Gidens, bugün küreselleşmeye değinmeyen hiçbir siyasal konuşmanın tam olmadığını ifade ederken¹ Bauman, küreselleşmeyi bu yönüyle moda bir deyim olarak nitelendirmekte ve söz konusu kavramı, geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak bir anahtar ve/veya sihirli bir sözcük olarak değerlendirmektedir.² Küreselleşme, genel olarak ekonomik etkinliklerin uluslararası nitelik kazanmasını ifade eden bir kavram olarak anlaşılmalı birlikte, kendi başına bir amaç olmayıp bir olgu olarak esasında bundan daha fazla anlama taşımakta ve çok boyutlu bir süreci de ifade etmektedir.

Bu çok boyutlu süreç, Keyman'a göre ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme süreçlerini içermekle beraber bu süreçlerin herhangi birisine indirgenemeyecek, fakat bu süreçler arasındaki çok boyutlu, çok nedenselli ve çelişkiler içeren ilişkiler tarafından kurulmuş "tarihsel bir süreç"tir.³ Tarihi bir süreç olarak ifadesini bulan küreselleşme, teknolojik gelişmelerin ve insanoğlunun yaratıcılığının bir ürünü olup tüm dünyadaki ekonomilerin, özellikle ticaret ve finansal alanlarda artan birleşmelerini ifade etmektedir. Küreselleşme kavramı bazen uluslar arası alanda işgücü ve bilgi akışını ifade eden bir süreç olarak da ifade edilmektedir.⁴

Bu süreç düşünsel politik iradeden ve ideolojik mücadeleden bağımsız; zorunlu, geri döndürülemez, direnç gösterilemez ve tarihsel olarak kaçınılmaz bir biçimde insanlığa empoze edilmektedir.⁵ Öte yandan Başkaya'ya göre küreselleşme sadece bir eğilim ve/veya süreçten ibaret değildir. Aynı zamanda bir ideolojidir ve ideoloji olarak küreselleşme ise geçerli süreçlerin ve eğilimlerin zorunlu, kaçınılmaz, üstelik arzulan bir şey olduğu düşüncesini yaygınlaştırıp "tek düşünce" haline getirmeyi amaçlamaktadır. Öyleyse olup bitenler kaçınılmazdır ve bizim uyum sağlamaktan başka bir seçeneğimiz yoktur.⁶ Bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin tüm ideolojilerin yok olmaya yüz tuttuğu bir dünyanın gerçekliği olarak sunulması,

¹ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev.) Osman Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 20.

² Zygmunt Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, (Çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7.

³ E.Fuat Keyman, "Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri", **Düşünen Siyaset**, Yıl:1, Sayı:2 Mart 1999, s. 79.

⁴ IMF, "Globalization: Threat or Opportunity?", **International Publications**, April 12, 2000, p.12.

⁵ Hayri Kozanoğlu, "Küreselleşme ve Uluslararası Sermaye Sınıfı", **Doğu Batı**, Yıl: 5, Sayı:18, 2002, ss. 55-56.

⁶ Fikret Başkaya, **Küreselleşmenin Karanlık Bilânçosu**, Maki Basın Yayınları, Ankara, 2005, s. 31.

başlı başına ideolojik bir söylemdir.⁷ Dolayısıyla “*terörizm*”, “*haydut devlet*”, “*yönetişim*”, “*uluslar arası toplum*”, “*ulus ötesi şirket*” terimleri gibi küreselleşme kavramı da politik bir araç⁸ işlevi görmektedir.

Bununla birlikte küreselleşmeyi modernitenin bir ironisi olarak ele alan Sarıbay, söz konusu kavramı karmaşık süreçlerin bir araya getirdiği, çelişkili ve birbirine zıt etkenlerin ortaya çıkardığı ağsal ilişkiler içinde vuku bulan olgular kümesi olarak algılamaktadır.⁹

Küreselleşmeyi Batı'nın, altyapı ve üstyapısıyla birlikte bütün dünyaya yayılması şeklinde tanımlayan Oran'a göre Batı kapitalizmi zaman zaman yeniden yapılanma ihtiyacı duymakta ve bu sırada pazarını mümkün olduğunca genişletme çabasına girişmektedir. Dolayısıyla küreselleşme bu yönüyle emperyalizmin 21.yüzyılın başlarındaki adıdır.¹⁰ Çünkü emperyalizmin modern zamanlara özgü biçimi kapitalizm tarafından etkilenmiş ve kapitalizmin kendisi de bu emperyalist deneyim tarafından şekillendirilmiştir.¹¹ Bu bağlamda küreselleşme, öncelikle dünya çapında sermaye birikimine engel teşkil eden fiziksel ve hukuki sınırları sarma, delme ve son kertede yok etme sürecidir. Onun içindir ki “*küreselleşmeden söz etmek bir sistem olarak kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir*”.¹² Küreselleşme kavramını; “*ülke ekonomilerinin dünya piyasalarıyla bütünleşmesi ve tüm ekonomik kararların sermaye birikimine ilişkin parametrelere göre alınması olarak değerlendirmek mümkündür.*” Bu durum kısaca ekonomilerin artan bağımlılığını da ifade etmektedir.¹³ Zira bu süreç, ekonomik anlamda, bir yandan açlık, yoksulluk, dışlanmışlık ve işsizlik bağlamında gelişen bir sosyal adalet sorununu beraberinde getirmektedir.¹⁴

⁷ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s. 182.

⁸ Cem Somel, “Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, **Doğu Batı**, Yıl:5, Sayı:18, 2002, s. 142.

⁹ Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 19-20.

¹⁰ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayıncılık, Ankara, Aralık 2001, ss. 2-28.

¹¹ Harry Magdoff, **Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm**, (Çev.) Erdoğan Usta, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 58.

¹² Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, (Çev.)Sevgi İnceci, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 9-10.

¹³ Nurdan Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Edit.) Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005, s. 6.

¹⁴ Fuat Keyman, “Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası**, (Edit.) Mehmet Dikkaya, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006, s.21.

Küreselleşme kavramına yönelik geliştirilen bütüncül bir tanımlama küreselleşmenin; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması ve kaçınılmaz bir süreç olduğudur.¹⁵ Genel itibariyle bakıldığında küreselleşmenin yeterli bir kavramsal olgunluğa ulaşmadığını ve üzerinde fikir birliği oluşan bir tanımının olmadığını söylemekle birlikte en yaygın kullanımda “*mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği ve faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreç*” anlamı taşıdığını söylemek mümkündür.¹⁶ Sonuç olarak “*iktisadi liberalizmin yayılması ve derinleşmesi olarak tanımlayabileceğimiz küreselleşme, ekonomizmin iktisatta ve daha genel olarak toplum bilimlerinde kazandığı zaferin açtığı yoldan ilerledi*”¹⁷denilebilir.

1.1.2. Küreselleşmenin Tarihsel ve Kurumsal Arka Planı

Kazgan, küreselleşmenin tarihsel serüveniyle ilgili olarak “*Aslında başlangıcı orta çağdaki coğrafi keşiflerle önce yerkünün her yanının tanınmasına kadar uzanıyor. Olayın ilk basamağı budur. İkinci basamağı, Birinci Sanayi Devrimi’nden, üçüncü basamağı İkinci Sanayi Devrimi’nden geçmektedir. Sermayenin küreselleşmesi anlamında küreselleşme, Birinci Sanayi Devrimi’nin ürünü; Yani keşifler ve icatlarla ulaştırma-haberleşmeye yeni boyutlar katan İkinci Sanayi Devrimi dönemindeyse sermayenin küreselleşmesi olgusu son buluyor. İlginçtir, finans kapital diye anılan akışkan fonların sermaye piyasalarına serbestçe girip çıkmaları ve sermayenin her biçimiyle ülke sınırlarından içeri ve dışarı serbestçe hareketleri II. Dünya Savaşı sonrasında da hemen geri gelmiş değil; ancak 1970’li yılların ikinci yarısında baskılar sonucu tekrar 19. Yüzyıl’ı hatırlatır biçimiyle geri dönüş yaptı*”¹⁸ şeklindeki ifadeleriyle küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığını belirtse de küreselleşmenin tarihsel başlangıcına yönelik kesin bir yargıda bulunmak bizi yanıltabilir.

¹⁵ Mehmet Altan, “Küreselleşmeyi Ne Kadar Algılıyoruz?”, **İnfomag**, Yıl:6, Sayı:3, Mart 2006, s. 32.

¹⁶ Fikret Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, **Working Paper in Economic**, METU-Economic Research Center, Ankara, August 2004, (04/09), s. 1.

¹⁷ Ahmet İnsel, “Küreselleşme ve Emperyal Güç”, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, s. 29.

¹⁸ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, Altın Kitaplar Yayını, İstanbul, 1997, s. 17.

Bu nedenle Dünya Bankası tarafından yapılan bir sınıflandırma¹⁹ söz konusu tarihsel arka plana dair önemli ipuçları elde etmemize yardımcı olacaktır.

- İlk küreselleşme dönemi: 1870-1914
- Ulusçuluğa geri dönüş: 1914-1945
- İkinci küreselleşme dönemi: 1945-1980
- Yeni küreselleşme dönemi: 1980 ve sonrası

Buna göre ilk küreselleşme dalgası 1870’de başlayıp 1914’e (I. Dünya Savaşı) kadar sürmüştür. Bu dönem denizcilik ve tren yolu ulaşımının önemli ölçüde geliştiği, telgrafın icadıyla uzak mesafelerle iletişimin sağlandığı, böylece dış ticaretin arttığı görülmektedir.²⁰ Kapitalist sistemin ilk çekirdeğinin ortaya çıktığı ve giderek kök salmaya başladığı 1870-1914 dönemleri arasında ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler artmıştır. Bu dönemde ulaşımın ve iletişim ağlarının gelişmesine paralel olarak dünyanın farklı yerleriyle fiziki temas kurma imkânı ortaya çıkmış ve bunun doğal bir sonucu olarak ülkeler arasındaki ticaret hızla artmıştır. Bu dönemde dünya üretimi reel bazda yıllık ortalama % 2.7 oranında artarken, ihracat % 3.5 oranında artmıştır.²¹

Dolayısıyla eğer küreselleşmeyle kastedilen şey, dünyanın her bir parçasının gerçek zamana yaklaşan bilgiyi paylaşan piyasalar tarafından birbirlerine bağlandıkları bir ekonomik yapıysa bu durum 1870’lerde başlamıştır.²²

Ulusçuluğa geri dönüş olarak nitelendirilen ve ikinci küreselleşme dönemi²³ olarak adlandırılan 1914–1945 arası dönem, ulaşım ve teknolojik gelişmelere rağmen uluslaşma hareketlerinin yansımalarıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrası kolonilerin yeniden dağılımı bağlamında gelişen bağımsızlık hareketlerinin yükselişiyle birlikte²⁴ 1914–1945 arası dönemde küreselleşmenin yavaşladığını söylemek mümkündür.²⁵ 1929 Dünya Bunalımının da bu yavaşlamada önemli etkisi olmuştur. Çünkü bunalımın etkisiyle ülkeler sıkı koruma yöntemlerine başvurarak

¹⁹ Markku Katilainen & Ville Kaitila, **Economic Globalization in Developing Countries**, ETCA, Finland, 2002, p. 70.

²⁰ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 8.

²¹ IMF, “World Economic Outlook: Globalization: Opportunities and Challenges”, **An International Monetary Fund Publication**, IMF: Washington, DC., May 1997, p. 112.

²² Paul Hirst & Grahame Thompson, “Küreselleşme Gerekli Bir Mit mi*?”, (Çev). Nasuh Uslu, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006, s. 32. * *Metnin orijinali için bkz.: “Economic Activity in a Globalizing World”, The Global Transformations Reader içinde, Ed: David Held, Anthony McGrew, Madlen USA: Polity Pres (2000):68-75.*

²³ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 8.

²⁴ Magdoff, Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, ss. 82-83.

²⁵ Fikret Başkaya, **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2003, s. 113.

tarife ve kotaları yükseltmişlerdir. Böylelikle dünya dış ticaret hacmi önemli oranda düşmüştür.

II. Dünya savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liberalleşme eğilimlerine hız kazandırırken küreselleşmenin özellikle kurumsal kimliğini oluşturma çabaları üzerinde yoğunlaştı. 1944 Bretton Woods Konferansında Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD-Dünya Bankası) kurulması bu anlamda önemli örneklerdir. Öte yandan bu dönemde Birleşmiş Milletler (BM), Uluslar arası Çalışma Teşkilatı (ILO), Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması* (GATT) gibi örgütlenmeler, ekonomik bütünleşme ve dış ticaretin serbestleştirilmesi açısından desteklenmiştir.

Böylece 1945-1975 arası dönemde dünyanın coğrafi mekan olarak önemli bir bölümü serbest pazar ilişkilerine açılmış oldu.²⁶ ABD önderliğinde gelişen iktisadi canlanma, 1947-48'lerden itibaren birçok OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkesini de içine alacak şekilde genişlemiş ve bu büyüme konjonktürü 1970'lerin başına kadar nerede ise kesintisiz devam etmiştir. Fakat, 1970'lerin başında Bretton Woods sisteminin yıkılması ve yaşanan petrol şoklarının da etkisiyle konjonktür tekrar yön değiştirmiştir.²⁷ Buna rağmen 1945-1975 arası dönemde küreselleşme adına gelişmekte olan ülkeler dahil çok önemli yapısal dönüşüm ve değişimler yaşandı. Bu dönüşümlerin dinamiklerini,²⁸

- 1945'te başlayan "sömürgecilikten çıkma" süreciyle birlikte serbest pazar alanının genişlemesi,
- Avrupa ülkelerinin önce Ortak Pazar kurmaları, sonra Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) dönüştürmeleri,
- Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) sayıca artmasına bağlı olarak küresel ekonomi içindeki etkinliklerinin/rollerinin büyümesi,
- Japonya'nın öncü rolü şeklinde analiz etmek mümkündür.

* Geçici bir anlaşma olarak 1948'de yürürlüğe giren ve dünya ticaretini serbestleştirme amacı taşıyan GATT, Uruguay görüşmeleri sonucunda 1995'te Dünya Ticaret Örgütü (WTO) olarak "kurumsal bir örgüt" haline getirilmiştir.

²⁶ Nazım Güvenç, **Globalizm**, BDS Yayınları, İstanbul 1998, s. 40.

²⁷ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, s. 77.

²⁸ Güvenç, **Globalizm**, s. 38.

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi beş otuz yıllık dönem de dış ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımların atılmış olması, çokuluslu şirketlerin önem kazanması, üye ülkelerin iktisadi bütünleşmesi amacıyla oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun dünya ekonomisi içindeki etkisini arttırması ve başta Batı Avrupa'ya yönelik olmak üzere işçi göçünün önemli boyutlara ulaşması küreselleşme sürecinin hız kazanmasına katkı sağlayan gelişmeler arasında yer almaktadır.²⁹

Dolayısıyla *“1970’li yıllar globalleşme açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Ağustos 1971’de Bretton Woods Sistemi’nin çökmesiyle sabit kur sistemi terk edilmiş ve gelişmiş ülkeler -başta ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya- peş peşe sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bu ülkelerde sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, finansal globalleşme ile olağanüstü bir ivme kazanmıştır. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) petrol fiyat şokları sonrasında Avrupa piyasalarına akan ‘petrodolar’ların giderek artması ve 1974’ten itibaren gelişmiş batı ülkelerinde kendini gösteren ekonomik durgunluk, muazzam miktardaki petro-dolar fonlarının gelişmekte olan ülke piyasalarına akmasına neden olmuştur.”*³⁰

Bu bağlamda Yeldan’ın da ifade ettiği gibi *“1970-sonrasındaki küreselleşme sürecinin kapitalizmin 19. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu genel küreselleşme dalgasının bir devamı niteliğinde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Gerçekten de, dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki ayrı uzun salınım altında, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisinin 18. yy. sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben, kabaca 1870-1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükmünü sürdürdüğünü görmekteyiz. Söz konusu yıllara damgasını vuran bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve ulus devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen 1914–1970 ara döneminden sonra dünya ölçeğinde yeni bir küreselleşme dönemine girildiği görülmektedir.”*³¹

²⁹ Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, s. 1.

³⁰ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 1999, s. 11.

³¹ Erinç Yeldan, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, s. 22.

1980'li yıllara gelindiğinde ise tüm dünyada neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmış ve buna bağlı olarak özelleştirme, finansal serbestleşme, piyasa ekonomisi ve dış ticaretin liberalizasyonu gibi kavramlar sıkça gündeme gelmiştir. Bu süreçte özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış borç sorunlarının dünya finans piyasalarını tehdit edecek boyuta ulaştığı da görülmektedir. Öte yandan, “1980'li yıllardan itibaren dünyadaki endüstriyel şirketler, hızlı pazar değişiklikleri, ürün ve üretim teknolojisi değişiklikleri ve giderek zorlaşan rekabet koşullarından önemli ölçüde etkilenmeye başlamışlardır.”³² Bu küreselleşme döneminin üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar;³³

- Birçok gelişmekte olan ülkenin küresel piyasaya girmiş olması,
- Bazı gelişmekte olan ülkelerin artan fakirlik sorunu ile karşı karşıya kalmaları,
- Uluslar arası sermaye hareketleri ve göçlerin önemli boyutlara ulaşmış olması,
- Uluslar arası uzmanlaşmanın ve üretimde iş bölümünün artmasıdır.

1989'da Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte küreselleşme süreci kurumsal açıdan inşası DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ile devam etmiştir. Bu kapsamda GATT müzakereleri çerçevesinde gerçekleştirilen ve tarihin en kapsamlı ticari anlaşması olan Uruguay Raundu, ekonomik küreselleşme açısından oldukça önemli bir gelişmedir. GATT'ın sonradan DTÖ olarak kurumsal örgütlenme şeklinde değiştirilmesi de ekonomik küreselleşme açısından çok önemli bir gelişmedir. Ekonomik küreselleşme açısından önemli bir diğer gelişme de, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI)'dir. Özetle; *I. Dünya Savaşı'na değin gelişme eğilimi gösteren globalleşme süreci, 1914-1945 arasında düşüş eğilimi göstermiş ve II. Dünya Savaşı sonrasında tekrar yükseliş trendine geçmiştir. 1980'li yıllardan itibaren bu süreç daha da hızlanmış ve 1990'larda zirveye ulaşmıştır.*³⁴ Baskın Oran, küreselleşmenin tarihsel sınıflandırmasını yaparken söz konusu süreci üç aşamada³⁵ ele almaktadır. Bu sınıflandırma aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

³² DPT, “Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)”, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No: DPT: 2374-ÖİK:439. DPT: Ankara 1995, s. 67.

³³ Katilainen & Kaitila, *Economic Globalization in Developing Countries*, p. 71.

³⁴ Aktan ve Şen, *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s. 13.

³⁵ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, s. 9

Tablo 1. 1. Küreselleşmenin Tarihsel Olarak Sınıflandırılması

	Birinci Küreselleşme	İkinci Küreselleşme	Üçüncü Küreselleşme
İtici Güç	Denizcilikteki gelişmeler, Merkantilizm.	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1) 1970'lerde Çokuluslu Şirketler, 2) 1980'lerde İletişim Devrimi, 3) SSCB'nin yıkılmasıyla 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması.
Yöntem	Önce kâşifler, sonra askerî işgal.	Önce misyonerler, sonra kâşifler, sonra ticaret şirketleri, en sonra işgal.	Kültürel-ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	Putperestlere Tanrı'nın dinini götürme.	"Beyaz Adamın Yüğü", Uyarlaştırıcı Görev", ırkçı teoriler.	"En yüksek uygarlık düzeyi", "Uluslararası topluluğun iradesi", "Piyasanın gizli eli", "Küreselleşme herkesin ortak çıkarıdır".
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	"Globalleşme"

Kaynak: Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2000, s.9'dan alınmıştır.

1.1.3. Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar

Her yeni süreç gibi küreselleşme süreci de beraberinde pek çok tartışmayı getirmiş ve bu tartışma zeminlerinde söz konusu sürece yönelik bir takım yaklaşımlar sergilenmiştir. Küreselleşmeden yana olanlar onun fırsatlarından yararlanmayı ve böylece süreci iyi değerlendirmeyi öne sürerken küreselleşme karşıtları ise söz konusu sürecin tehdit unsurlarını barındırdığını ve bu nedenle ona karşı çıkmanın gerekliliğinden söz etmektedir. Her iki tarafın argümanları ve değerlendirmeleri aşağıda geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.

1.1.3.1. Küreselleşmeye Taraf Olanlar ve Şüphe Duyanlar

Küreselleşmeye yönelik geliştirilen olumlu yaklaşımlarda, küreselleşmeyle birlikte insanlığın bilgi, tecrübe ve kaynak birikiminin arttığı ve bu birikimin ulusal sınırların kurucusu/koruyucusu devletler tarafından keyfi biçimde hiç bir engele takılmadan hareket edebildiği belirtilmektedir. Bilgi, tecrübe ve kaynakların (işgücü, sermaye) dünyanın bir ucundan diğerine akması, her ne kadar bazen serbest bazen de sınırlı olsa da yinede bu akım, daima gerçekleşmiştir. Süreç içerisinde ülkeler ve insanlar arası doğrudan ilişkiler azaltılarak vatandaşların hareket alanları daraltılmış

olsa da küreselleşmeyle birlikte bu kısıtlamalar azaltılmıştır.³⁶ Dolayısıyla, *günümüz dünyasında, bir ülkede cereyan eden olayları dış etkilerden, dünyanın şurasında burasında meydana gelen değişme ve gelişmelerden bağımsız olarak ele almak neredeyse imkânsızdır. Küreselleşmeyle birlikte artan karşılıklı bağımlılık herkesin hayatını kendisinden çok uzakta meydana gelen olaylara ve alınan kararlara gitgide daha fazla bağımlı hale getirmektedir.*³⁷

Öte yandan küreselleşme süreciyle yeni bir bilincin oluştuğunu ve bu küresel bilinç temelinde toplumların bütünleştiğini, dolayısıyla uzun vadede olmasa da orta vadede önemli kazanımların ortaya çıktığını öne sürenler³⁸ *bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanıyorlar. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, “yeni bir küresel işbölümü” yükseliyor; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki “artan bir anokranizmin” mevcudiyetine dikkat çekiliyor. Bu arka plana rağmen hükümetler, küreselleşmenin sosyal sonuçlarını “idare etmek” durumundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. En azından neoliberal harekete göre, küresel ekonomik rekabetin “sıfır toplamlı” üretimde bulunması söz konusu değildir. Ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur.*³⁹

Bu bağlamda malını istediği anda dünyanın uzak pazarlarına ulaştırabilen bir tüccar, mesajını anında gazetesine gönderebilen bir gazeteci, en yeni/son yayınları elinin altındaki bilgisayar aracılığıyla takip edebilen bir akademisyen ve dünyanın dört bir köşesindeki olayları anında televizyonlarında izleyebilen bireyler için küreselleşme bir imkan ve kapasite patlamasıdır.⁴⁰

Bir başka yaklaşıma göre küreselleşme her biri yeni otonomi ve çeşitliliğin ifadesi olarak hizmet eden örgütsel çeşitliliğin büyümesini destekleyerek, Avrupa

³⁶ Atilla Yayla, “Küreselleşmeden Önce ve Sonra”, 11 Kasım 2005, http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=kose_yazilari&op=viewarticle&artid=49, (03.05.2007)

³⁷ Mustafa Erdoğan, “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, **Açık Toplum**, 31.01.2005. <http://www.liberal.org.tr/index.php?lang=tr&message=me&art=241>, (03.05.2007)

³⁸ Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, s. 1.

³⁹ Veysel Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **İş-Güç; Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm>, (04.05.2007)

⁴⁰ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul, Ekim 2004, s. 209.

için ve sonuçta dünya için, bağımsız devletler sisteminin pekişmesine katkı sağladı.⁴¹ Bununla birlikte küreselleşmeyi savunanlar onun herkesin yararına olduğunu, insanların yaşam standartlarını yükselttiğini, teknolojik ilerleme ve bilginin daha hızlı yayıldığını, siyasi özgürlükleri ve insan haklarını küresel çapta genişlettiğini iddia etmektedirler.⁴²

Küreselleşme aleyhindeki yaklaşımını John Naisbitt şu şekilde ifade etmektedir: *"Küreselleşme, özellikle Batıda politik sol kesim tarafından işçi ve yoksullara karşı ABD'nin başını çektiği kötü niyetli bir komplo olarak gösterilmektedir. New York ve Washington'da geçen yıllarda küreselleşme karşıtı konferanslar gerçekleştirildi. Hollanda'da genç bir televizyon yapımcısı McDonalds, Time Warner, Disney ve diğerlerinin küreselleşmeyi dünyaya hükmetmek ve kitleleri kontrol etmek için yarattıklarını söylemişlerdi. Gerçek şu ki, bugünün küreselleşmesinde hemen herkes kazanmak için yarışıyor. Bu gelişmekte olan ülkelerin karşısına çıkan en iyi fırsat. Yüz milyonlarca insan yoksulluktan kurtuldu, yaşam düzeyleri tüm dünyada yükseliyor. Üçüncü Dünya ülkelerindeki yoksulluğa karşı isyan edenler, şimdi sonunda bu ülkeleri zenginleştiren, refaha götüren sürece de karşı çıkmaktadırlar. Küreselleşme ideolojik bir inanç değildir. Sanayi Devrimi gibi kendine özgü bir olgudur ve bence onun kadar kaçınılmaz ve yararlıdır."*⁴³

Öte yandan küreselleşmenin önemli bir savunucusu olan Thomas Friedman, küreselleşmeyi; piyasaların, finans ve teknolojinin orta büyüklükteki dünyayı daha da küçülten ve herkesin dünya üzerinde her zamankinden daha hızlı ve ucuz bir şekilde ulaşmasını mümkün kılacak bir entegrasyon olarak nitelendirmektedir. Bu nitelendirme *"soğuk savaş sistemi her şeyin üstünde tek bir özelliği ile tanınmaktaydı; bölünme. Dünya pek çok parçaya bölünmüştü ve buna uygun bir imge Soğuk Savaş sisteminin simgesi haline gelmişti; duvar. Küreselleşme sisteminin de her şeyin üstünde bir özelliği var; entegrasyon"* sözleriyle de doğrulanmaktadır. Söz konusu entegrasyon, büyük ölçüde, küreselleşmenin belirleyici teknolojileri tarafından yönlendirilmektedir. Bunlar ise, bilgisayarlaşma (computerization), minyatürizasyon (miniaturization), dijitalleşme (digitization), uydu iletişimi, fiber

⁴¹ George Modelski, "Küreselleşme*", (Çev.) Kudret Bülbül ve Refik Yaslıkaya, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006, s. 199. *Metnin orijinali için bkz: George Modelski, "Globalization" *The Global Transformations Reader* içinde, Ed: David Held, Anthony McGrew, Madlen USA: Polity Pres (2000):49-53.

⁴² Oya A. Seymen ve Tamer Bolat, "Küreselleşme Olgusuna Kavramsal Bir Bakış", **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Ed.) Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 12.

⁴³ John Naisbitt, **Küresel Paradoks**, (Çev.) Sinem Gül, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 11-12.

optikler ve internetten oluşmaktadır. Bu bağlamda Friedman Marks'ın "Das Kapital"ine gönderme yaparak yeni sitemin adını DOSkapital olarak adlandırmaktadır.⁴⁴ Bütün bunlara ilave olarak Held, McGrow, Goldblatt ve Perration küreselleşmeye yönelik yaklaşımları aşağıdaki tabloda üç sınıfa ayırmaktadırlar.

Tablo 1. 2. Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: Üç Eğilim

	Hiper-küreselciler	Şüpheciler	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, Önceki dönemlerden daha zayıf coğrafi yönetim	Tarihsel olarak daha önce hiç duyulmamış küresel karşılıklı bağımlılık düzeyi
Baskın özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'lardan daha az birbirine bağımlı.	'Kalın' (yoğun ve kapsamlı) bir küreselleşme.
Ulusal devletlerin gücü	Azalan veya yok olan	Takviye olmuş veya genişletilmiş	Yeniden oluşturulmuş, yeniden yapılandırılmış
Küreselleşmenin itici güçleri	Kapitalizm ve teknoloji	Devletler ve piyasalar	Modernizmin birleşik güçleri
Tabakalaşma örnekleri	Eski hiyerarşilerin yok olması	Güney'in artan marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Baskın motif	Mc.Donalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Politik topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsan eylemi çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaştırma ve bölgeselleştirme	Bölgelerarası ilişkilerin ve eylemlerin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel Medeniyet	Bölgesel bloklar/ Medeniyetler çatışması	Belirsiz: Küresel entegrasyon ve parçalanma
Özet Argüman	Ulus-devletin sonu	Uluslar arasılaşma devlet kabulüne ve dünya desteğine bağlıdır	Devletin gücünü ve siyasetini dönüştüren küreselleşme

Kaynak: *The Global Transformations Reader* içinde, Ed: David Held, Anthony McGrew, Madlen USA:Polity Pres (2000):49-53. (Çev.) İsmail Aktar; *Küreselleşme Okumaları*, (Edit.) Kudret Bülbül, 2006. s.177.

Bu görüşlerin ayrıldıkları temel nokta, olgulardan ziyade, temsil ettikleri dünya görüşleridir. Özünde evrenselci bir bakış açısıyla kendilerini ifade eden liberaller ve bazı marksistler, küreselleşme sürecini, mevcut yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirmektedirler. Öte yandan küreselleşme karşıtı olan şüpheciler ise, yine kapitalizme ve piyasa mekanizmasına tepkileri ile tanınan sol gruplar yanında ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi/sağ eğilimli

⁴⁴ Thomas Friedman, "Küreselleşmelerin Düellosu", *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Sayı: 7, Güz 1999, ss. 104-110.

yazarlardan oluşmaktadır.⁴⁵ Çünkü aşırı küreselleşmecilere göre devletlerin otoriteleri piyasalar karşısında sarsılmış, buna karşılık diğer kurum/örgüt ve birliklerin otoriteleri gittikçe artmıştır. Bu anlayışa göre ulus-devletlerin yerini küresel çaptaki bir dünya toplumu almakta ve bu temelde yeni toplumsal örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Şüpheler özellikle son gelişmeler bağlamında, küreselleşmeyi, beklentileri boşa çıkardığı iddiasıyla eleştirmekte ve bu konuda dört ana tez ileri sürmektedirler.⁴⁷

Bu tezler;

- Ekonomik faaliyetler, iddia edilen aksine küresel bir model temelinde tek bir ekonomik çatı altında değil daha çok giderek büyüyen oranda ulusallaşmıştır.
- Uluslararası akımların genişlemesi, artan etkileşimler bağlamında, küresel çaptaki ekonomik faaliyetlerin belirginleşmesinden çok, iyi tanımlanmış ulusal ekonomiler arasındaki uluslararasılaşmayı temsil etmektedir. Ulusal ekonomiler ve politikalar bu nedenle potansiyel olarak etkin kalmaktadır.
- Mevcut küresel akımların düzeyi, klasik altın standardı dönemiyle aynı oranda veya daha düşük durumdadır. Savaş sonrası dönemde uluslararası ticari işlemlerin genişlemesi, 1930'ların ve II. Dünya Savaşı döneminin sona ermesinden sonra mevcut duruma göre daha düşük olması bu duruma örnektir.
- Giderek artış gösteren uluslararası faaliyetlerin çoğu, küresel bir nitelikten ziyade bir bölgeselleşme gerçeği etrafında, bağımsız ve artan oranda kendi özelliklerini taşıyan bölgesel örgütlenmeleri yansıtmaktadır.

Sonuç olarak baktığımızda küreselleşme sürecini olumlayan görüşlerin genel çerçevesini iletişim ve teknolojik gelişmelerle birlikte artan karşılıklı bağımlılık ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni fırsatlar oluşturmaktadır. Buna karşılık mevcut süreci bu anlamda yorumlamaya çalışan fakat sürecin doğası gereği de şüpheli yaklaşımlar sergileyenler de yok değildir.

⁴⁵ Bozkurt, "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm> , (04.05.2007)

⁴⁶ Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s. 21.

⁴⁷ Jonathan Perraton ve David Goldblatt. "The Globalisation of Economic Activity" **New Political Economy**, Cilt: 2, Sayı: 2, Temmuz 1997, s. 277.

1.1.3.2. Küreselleşme Karşıtı Yaklaşımlar

Küreselleşme karşıtı yaklaşımlar nicelik ve nitelik açısından geniş bir yelpazede ele alınmakla birlikte burada sadece ekonomik yaklaşımlar analiz edilmektedir. Bilindiği gibi küreselleşme sürecinin çok boyutluluğuna paralel olarak ortaya çıkan ve birçok alanda etkisini gösteren birtakım olumsuzluklar, beraberinde bir küreselleşme karşıtılığını getirmiş ve bu temelde anti-küreselcilik hareketleri kendisine hızla taraftar toplamıştır. Bununla birlikte küreselleşme karşıtı yaklaşımlar ve hareketler özünde kapitalist sisteme yöneliktir.

Dolayısıyla, “‘Küreselleşmeye karşı ne yapmalı’ sorusunu irdeleme, kapitalist dünya sisteminin bu somut şartlarından başlamalıdır. Bir kere, karşı olunan, kapitalist dünya sisteminin küreselleşme döneminde artırdığı bağımlılaşıma ve yoksullaşıma gibi etkileri midir, yoksa dünya sisteminin kendisi midir?”⁴⁸ sorusu gündeme gelmektedir. Her ne kadar dalgalar halinde gelen küreselleşme karşıtı protestolar küresel politikaları yerinden oynatıp “küresel yönetim kurumlarını” ciddi meşruiyet krizleriyle karşı karşıya bıraksa da⁴⁹ Wallerstein’e göre kapitalist dünya sisteminin kurumsal çöküşünde, yeni bir devrimci hareket fundamental bir unsur olamaz. Çünkü sistemler aşağıdan yukarıya doğru olan isyanlar sonucu değil dominant sınıfların zayıflığından ve de sahip oldukları kazanım ve ayrıcalıkları sürdürmelerine olanak kalmasından dolayı çöker. Kaldı ki, mevcut sistem dengeden çok uzakta olup her alanda kaotik ve sert gel-gitlere maruz kalmaktadır.⁵⁰ Dolayısıyla söz konusu “sistem tasfiye edilmedikçe dünyada eşitsizlik, sefalet, ahlâkî çöküntü ve tabiatın onulmaz tahribatı artarak devam edecektir.”⁵¹

Çünkü küresel kapitalizmin önemli aktörlerinden biri olan George Soros bile küreselleşmenin bu anlamda ne tür olumsuzluklar barındırdığını itiraf etmektedir: “Birincisi, özellikle az gelişmiş ülkelerde birçok insanın, sosyal güvenlik ağından yoksun olmalarından dolayı, küreselleşmeden zarar görmeleriyle ilgilidir; pek çoğu küresel piyasalar tarafından kenara itilmişlerdir. İkincisi küreselleşmenin, özel ve kamusal kaynakların dağılımında çarpıklıklara yol açmasıdır. Piyasalar zenginlik

⁴⁸ Cem Somel, “Türkiye’de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine”, **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, s. 37.

⁴⁹ James Goodman ve Annette Maguire, “Küreselleşme Karşıtılığı: Yeni Bir Bilinçlenme mi?”, (Çev.) Sezin Tekin, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, s. 56.

⁵⁰ Immanuel Wallerstein, “Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*”, (Çev.) Yusuf Okan Kavuncu, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006, ss. 139-151. * Metnin orijinali için bkz: “After Developmentalism and Globalization, What?”, **Social Forces**, March 2005, s.1263-1278.

⁵¹ Somel, “Türkiye’de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine”, s. 37.

üretmekte başarılıdır, ancak başka sosyal ihtiyaçların karşılanması yönünde tasarlanmamışlardır. Düşüncesiz kar peşinde koşmak, çevreye zarar verebilir ve başka sosyal değerlere aykırı düşebilir. Küreselleşmenin üçüncü olumsuz yönü, küresel finans piyasalarının krizlere maruz kalabilmeleriyle ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar, finansal krizlerin getirdiği yıkımların tam anlamıyla farkına varmayabilirler; çünkü ileride açıklayacağımız nedenlerden dolayı krizler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde çok daha derin olarak hissedilmektedir. Bu üç faktör birleştiğinde, ciddi şekilde eşitsiz bir hareket alanı ortaya çıkmaktadır.”⁵²

Ayrıca Azgelişmiş Ülkeler (AGÜ) bağlamında yapılan analizlerde küreselleşme söyleminin, yoksulluğun ve sosyal kutuplaşmanın artmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir.⁵³ Bu durum söz konusu yoksulluğun kaynağını⁵⁴ açıkça göstermektedir. Çünkü ciddi boyutlara ulaşan yoksulluğun sonuçları belgelere dökülebilmektedir: Dünya nüfusunun %14’ü (826 milyon insan) yeterli ve iyi beslenememektedir, %16’sı (968 milyon insan) temiz içme suyuna erişememektedir, % 40’ı (2.400 milyon insan) sağlıklı yaşam koşullarından yoksundur ve 854 milyon yetişkin, okuma-yazma bilmemektedir.⁵⁵ Gelir ve sağlık alanlarındaki eşitsizliklere benzer biçimdeki tüm sosyal göstergelerdeki eşitsizlikler kapitalist üretim tarzının derin bir çelişkisidir.⁵⁶

Öte yandan bu gelişmelere bağlı olarak Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının (UNCTAD)1998 *Ticaret ve Kalkınma Raporundan* elde edilen veriler ışığında dünya ölçeğinde gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı* nın 1965’te 0.66, 1980’de 0.68, 1990’da da 0.74’e yükseldiği, dolayısıyla küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle uluslar arası gelirin dağılımındaki eşitsizliğin derinleşmesi arasında yakın bir ilişkinin varlığı belgelenmiştir.⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında “küreselleşme süreciyle birlikte gelişen yapısal uyum politikaları, son 20 yılda gelir

⁵² George Soros, **Küreselleşme Üzerine**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

⁵³ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 216.

⁵⁴ “19. yüzyılın ikinci yarısında bugünküyle kimi ortak özellikler taşıyan bir küreselleşme süreci yaşanırken, bugünün gelişmiş ülkelerinde de kitlesel yoksulluğa dönüşmesi asla bir rastlantı değil, tam tersine yoksulluğun bugün olduğu gibi o zaman da sistemik unsurlardan kaynaklandığının bir belgesi sayılabilir.” Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, s. 288.

⁵⁵ Thomas Pogge, **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, (Çev.) Güneş Kömürçüler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2006, s. 156.

⁵⁶ Michael D. Yates, “Poverty & Inequality in the Global Economy”, **Monthly Review**, Vol.55, No.9. February 2004, p. 46.

* Gini katsayısı 0-1 arasında birimsiz bir rakam olup, bir ekonominin ideal gelir dağılımından olan sapmasını sayısal olarak ifade etmektedir. Toplumda her bir bireyin eşit olarak pay aldığı “0.0” ifadesinden hareketle, eşitsizlik arttıkça Gini katsayısı da yükselmektedir.

⁵⁷ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

dağılımı ve yoksullukla ilgili çok daha derinleşen sorunların temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedir.”⁵⁸

Ayrıca küresel politikalar AGÜ’lerdeki yatırım seviyesinin gerçek bir kalkınma hamlesinin gerektirdiği seviyelere ulaşmasını da kösteklemektedir. Buralarda devletin ekonomiden el çekme anlayışı gereği imalat sektörü olmak üzere birçok kamu yatırımları azaltılmaktadır.⁵⁹ Bu nedenle küresel politikalara karşı geliştirilen direnişlerin yaygınlaşması kapitalist ekonominin küreselleşmesinin bir sonucudur.⁶⁰ Bu direniş(çi)ler, küresel egemenler tarafından tehdit edilen hakları ve çıkarları savunmak amacıyla ortaya çıkarken aynı zamanda istihdam kaybını, kamu girişimlerinin özelleştirilmesini yada sosyal güvenlik programları, yaşam standartları ve emeklilik planları gibi konulardaki kesintileri ve sınırlandırmaları protesto etmeyi amaçlamaktadır. Bu temelde hareket eden tüm gruplar, dünyanın farklı yerlerinde parlamento dışı faaliyetlere ve örgütlenmelere yönelmişlerdir: Fransa, İtalya, Arjantin, Brezilya, Bolivya, Güney Kore vb.de genel grevler; Brezilya, Paraguay, El Salvador, Meksika, Kolombiya, Peru, Zaire vb. ülkelerdeki gerilla hareketleri.⁶¹

Bu bağlamda küreselleşme karşıtları, bu sürecin insanları baskı altına aldığını, ulusal devletlerin egemenliklerine son verdiğini, hepsini emperyalist devletlerin egemenliğine soktuğunu, yerel değerleri yok ettiğini, zayıfları ezdiğini, zengin-yoksul ayrımının gittikçe arttığını ve çok uluslu şirketlerin dünyanın ekolojisini bozduğunu ileri sürmektedir.⁶² Öte yandan küreselleşme çok açık bir şekilde güçlünün egemenliğini yaygınlaştırırken demokrasinin önünü kesmektedir.⁶³

Dolayısıyla küreselleşme olgusu ve ona eşlik eden teknolojik gelişmeler ne olursa olsun, esas itibariyle siyasi bir süreçtir. Bu yaklaşımdan hareketler söz konusu sürece katılmak istemeyenler finansal mekanizmalar devreye sokularak terbiye edilmektedirler.⁶⁴ Bu süreç, özellikle çevre ülkeler tarafından geliştirilen alternatif

⁵⁸ Alkan Soyak, “Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı:125, Kasım 2004, s. 36.

⁵⁹ Somel, “Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, s. 145.

⁶⁰ François Houtart, “Direnişlerin Küreselleşmesi ve Neo-liberalizme Karşı Mücadeleler”, (Çev.) Ömer Laçiner, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, s. 61.

⁶¹ James Petras ve Henry Veltmeyer, **Maskesi Düşürülen Küreselleşme**, (Çev.) Özkan Akpınar, Mephisto Yay., İstanbul, 2006, ss. 81-82.

⁶² Metin Toprak, **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 9.

⁶³ Erol Manisalı, **Yirmibirinci Yüzyıl’da Küresel Kısaç Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, Otopsi Yayınları, Ocak 2004, s. 31.

⁶⁴ İşıya Üşür, “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Edit.)Yasemin Özdek, TODAİE Yayın No: 311, Ankara, Mayıs 2002, s. 48.

kalkınma stratejilerinin de kategorik olarak reddedildiği bir süreçtir.⁶⁵ Ama bütün bu gelişmelere rağmen aktörler ve süreçler düzeyinde küreselleşmeye karşı olanların neye göndermede buldukları tam olarak net değildir. Yukarıdan küreselleşmeye karşı aşağıdan küreselleşme (küreselleşme isteniyor ama yukarıdan olmasına mı karşı çıkılıyor?), “yağmacı küreselleşmeye” karşı “insan yüzü küreselleşme”, “küreselleşmenin demokratikleştirilmesi”, “alternatif küreselleşme”, “küreselleşmeye karşı devletin güçlendirilmesi” gibi ayrışmalar bu anlamda önemli örneklerdir.⁶⁶

1.2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

Teknoloji başta olmak üzere, siyaset, ekonomi vb. faktörlerin bileşiminden meydana gelen ve aynı zamanda içinde birtakım dikotomiler⁶⁷ barındıran küreselleşme süreci bu anlamda çok boyutlu bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çok boyutluluk, bu bölümde teknolojik, ideolojik ve ekonomik faktörler bağlamında değerlendirilmektedir.

1.2.1. Teknolojik Gelişmeler

Küreselleşmenin teknoloji devriminin sonucu olarak ortaya çıktığı hatta küreselleşmenin birinci ayağını oluşturduğu şeklindeki iddialarının⁶⁸ aksine teknolojinin bu sürecin yeterli koşulu olmadığını ama olmazsa olmaz koşulu olduğu belirtilmektedir. Buna göre günümüzde olağanüstü bir hızla ucuzlayarak yaygınlık kazanan enformasyon teknolojileri, uluslararasıdaki değişim ve etkileşim sürecinde, küresel dönüşümü hızlandırmaktadır: 1945 yılından beri, okyanus ötesi nakliye bedelleri % 50, hava taşımacılığı maliyetleri % 80 ve transatlantik telefon bedelleri de % 99 oranında gerilemiştir. 1999 yılı BM İnsani Kalkınma Rapor’una göre, 1990 değerleriyle, New York’dan Londra’ya üç dakikalık telefon görüşmesi bedeli, 1930 yılında 245 dolar iken, bu oran 1998 yılında 35 cent’e inmiştir.⁶⁹

⁶⁵ Sadık Ünay, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Devletin Sosyo-Ekonomik Rolü”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s. 145.

⁶⁶ Aykut Çoban, Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar, **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, s. 123.

⁶⁷ Dikotomi: *Birbirini tamamlayan ve anlatmaya yarayan iki zıt kavramdan oluşan ikili; gece-gündüz, kadın-erke ve sıcak-soğuk gibi.*

⁶⁸ Emre Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Aralık 2001, ss. 18-19.

⁶⁹ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm>, (04.05.2007)

Dolayısıyla devletler, bireyler ve sınıflar arasındaki karşılıklı ekonomik işlemler, mevcut iletişim ve ulaşım teknolojisinin katkısı, mesafenin kısılması, mekân ve zaman kavramlarının değişmesi ve bilgi kaynaklarına ulaşmanın geçmiş dönemlere oranla kolaylaşmasıyla büyük bir hız kazanmıştır.⁷⁰

Bu kapsamda iletişim sistemlerinin geleneksel ülke sınırlarını küçültmesine bağlı olarak ortaya çıkan bölgesel guruplaşmalara dayalı bütünleşme eğilimleri bilgi ve iletişim teknolojisinin yarattığı ortamın da etkisiyle ekonomik faaliyetleri küreselleşme eğilimine sokmuştur.⁷¹ Nitekim teknolojik gelişmeler küreselleşme sürecinde meydana gelen sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerle orantılı olarak hatta dinamik yapısı gereği onları da aşan bir hızda gelişme göstermektedir.⁷² Yaşanan teknolojik gelişmeyle birlikte, “bilgisayar” olgusu ve kullanımı önemli düzeylere ulaşırken, ortaya çıkan gelişme, bilginin sayısallaşmasının da yolunu açmıştır. Bu durum, hayatın tüm alanlarında -tıp alanından kültüre ve eğitime, ekonomik ve finansal alanlardan medya-tv yayıncılığına ve diğer alanlara- devrim sayılabilecek bir yayılma ve gelişmeye yol açmıştır.⁷³

Sonuç itibariyle “küreselleşme ve hızla yayılımına katkıda bulunan bilişim teknolojileri, ticaretin serbestleşmesini, üretimin uluslararasılaşma eğilimini, sermayenin hareketliliğini, ekonominin coğrafi örgütlenmesinin değişmesini, yeni bir uluslar arası işbölümünü, emek yoğun üretimin gelişmekte olan ülkelere kaymasını ve işletme ölçeğinin yeniden biçimlenerek kitlesel üretimden esnek üretime geçişi vb. etkileri yaratmıştır.”⁷⁴

1.2.2. Siyasi (İdeolojik) Faktörler

1980’li yılların başlarında ABD’de devletin küçülmesi ve kamunun (devletin) piyasa ekonomisinin faaliyet alanından çekilmesiyle küreselleşme sürecinin ilk

⁷⁰ Ethan B. Kapsterin, “Distributing the Gains: Justice and International Trade”, **Journal of International Affairs**, Vol. 52, No:2, Spring 1999, p. 533.

⁷¹ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 326. Bilim Dizisi, No 8, Ankara, 1998, s. 98.

⁷² Mehmet Dikkaya ve Deniz Özyakışır, “Küreselleşme ve Bilgi Toplumu: Eğitimin Küreselleşmesi ve Neo-Liberal Politikaların Etkileri”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:9, Bahar 2006, s. 157.

⁷³ A. Osman Balkanlı, “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2002, ss. 18-19.

⁷⁴ Sabahat Bayrak Kök, “Küreselleşmede İtici Güç Bilişim Teknolojileri ve Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşümler”, **GOÜ İİBF İşletme Bölümü, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitabı**, 15-17 Haziran 2006 Tokat, s. 271.

adımları atılmıştır.⁷⁵ Bu süreçte özellikle *Doğu Bloku'nun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusu artırmıştır. Nitekim kısa bir sürede tüm maliyetine rağmen, eski planlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkânlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Bir diğer ifade ile duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi aşılmıştır.*⁷⁶ Berlin Duvarının yıkılmasının ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılması* başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere AGÜ'lerdeki siyasal yapılar üzerinde önemli etkiler yaratmış özellikle sol düşünce ve siyasal akımlar bundan fazlasıyla etkilenmiştir. Bu etkiyle birlikte kapitalizmin (liberalizmin) “alternatifsizliği” söylemleri dillendirilerek serbest piyasa temelinde yükselen küreselleşme süreci hızlandırılmıştır.⁷⁷ “*Aynı doğrultuda bir başka gelişme, 1997 yılında patlak veren Asya Krizi oldu. Bu kriz, neoliberal modelin taraftarları için az gelişmiş ülkelere neoliberalizm karşısında oldukça farklı bir gelişme modeli sunan Doğu Asya ülkelerinin etkisinin kırılması açısından önemli bir fırsat yarattı.*”⁷⁸ Nitekim Fukuyama'ya göre bu dönemde artık liberalizmin ciddi ideolojik rakibi kalmamıştır.⁷⁹

Öte yandan özellikle II. Dünya Savaşından sonra sayı ve etkinlik alanları açısından hızla artan IMF, Dünya Bankası, GATT vb. uluslar arası örgütler küreselleşmenin siyasi boyutuna katkı sağlamıştır. Siyasal etkiliği yaşama geçiren bu örgütler çok merkezlilik bağlamında “siyasi bir globalleşmeyi” ortaya koymuşlardır.⁸⁰

Neo-liberal küreselleşmenin hızlı bir biçimde yayılmasında rol oynayan temel politik etmenleri;

⁷⁵ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 10

⁷⁶ Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm> , (04.05.2007)

* Kongar'a göre SSCB'nin dağılması küreselleşmenin teknolojiden sonraki ikinci önemli ayağıdır. Çünkü II. Dünya Savaşından sonra 1945 yılından itibaren dünyada olup biten her şey soğuk savaş mantığına uygun olarak gelişmiştir. Bu savaş bütün dünyayı yeniden biçimlendirmiştir. (Kongar, **Küresel Terör ve Türkiye**, s. 19.)

⁷⁷ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, İmge Kitabevi, Ankara, Mart 1998, s. 518.

⁷⁸ Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, s. 5.

⁷⁹ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Çev.) Zülfü Dicleli, Gün Yayınları, İstanbul, 1999, s. 213.

⁸⁰ Fuat Keyman, “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, (Der.) E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 1998, s. 37.

- Devletlerin yeni kamusal politikalar etrafında sosyal koalisyonlar kurup aralarındaki uzlaşmazlıkları gidermeleri ve bu yönde çeşitli stratejik hedeflerin belirlenmesi,
- Neoliberal paradigmanın küresel çaptaki yayılmasına aracılık eden ve küreselleşmenin kurumsal kimliğini temsil eden uluslar arası ekonomik kuruluşların artan rolleri,
- Göreceli olarak farklılık gösteren-ülke- yönetim biçimleri ve onların politik güç dengelerine bağlı olarak ortaya çıkan farklılıkların etkisi,
- Piyasa aktörleri, siyasi otoriteler ve geniş halk kitlelerinde küresel ekonomiden dışlanarak yaşama imkânının kalmadığı yönündeki yaygın algıyla birlikte yeni sosyal ve politik dengelerin ortaya çıkması,
- Başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere gerek akademik çevreler gerekse iş çevreleri tarafından baskın bir biçimde işlenen “neoliberal söylemin” tüm sosyo-ekonomik politika alternatiflerinin biçimlenmesine katkı sağlaması şeklinde sıralamak mümkündür.⁸¹

1.2.3. Ekonomik Faktörler

Ekonomik küreselleşme kavramı, ekonomik ilişkileri etkileyen veya bunlara yön veren kuralların uluslararası harmonizasyonunu veya mal ve sermayenin uluslararası düzeyde serbest olarak dolaşımını ya da ekonomik birimlerin tüm yabancı ve uluslararası piyasalarda faaliyette bulunmasını engelleyecek faktörlerin ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda küreselleşme süreci, beş temel gelişme ile karakterize edilebilir.⁸² Bunlar; uluslararası finansal işlemlerdeki hızlı gelişme, ticaretteki (özellikle çok uluslu şirketler arasında) büyük artış, çok uluslu şirketler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlardaki dalgalanma, küresel piyasaların ortaya çıkması ve küreselleşmiş bir taşımacılık ve iletişim sisteminin hızla genişlemesi aracılığıyla fikir ve teknolojilerin yayılmasıdır. Bu açıdan ele alındığında küreselleşmenin temel belirleyici faktörleri arasında ekonomik faktörlerin önemi diğerlerine oranla daha fazladır. Çünkü sürecin kendisi her ne kadar çok boyutlu olsa da temelde ekonomik bir çerçevede ele alınıp

⁸¹ Ünay, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Devletin Sosyo-Ekonomik Rolü”, ss. 148-149.

⁸² Singh Kavaljit, “What is Globalisation? Past, Present and Future”, <http://www.ased.org/resources/global/articles/singh1.htm>, (03.05.2002)

değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ekonomik faktörler ticaret ve finans gibi farklı iki boyutta ele alınmaktadır.

1.2.3.1. Ticaretin Küreselleşmesi

II. Dünya Savaşının olumsuz etkilerinden henüz kurtulan Batılı ülkeler dış ticaret alanındaki durgunluğu ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi çalışmalar yürütmüş ve bunun sonucunda dış ticaretin serbestleşmesi amacıyla 1947-48 yılları arasında Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adıyla bir örgütün kurulması kararlaştırılmıştır. Uluslararası ticaretteki gümrük tarifeleri, kotlar vb. engellerin kaldırılmasını amaç edinmiş olan ITO'nun kuruluş sözleşmesinin, özellikle bazı sanayileşmiş ülkelerin yasama organlarıncaya uzun süre tartışılması ve sonuçta onaylanmaması bütün çabaları boşa çıkarmıştır.

Öte yandan, ITO ile ilgili müzakereler ve tartışmalar devam ederken birçok Batılı ülke, en azından ITO kabul edilene kadar belirli mallar üzerinde tarife indiriminde bulunmak amacıyla kendi aralarında bir anlaşma (GATT) yapmışlardır. Başlangıçta geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkan GATT, 1994'teki Uruguay görüşmelerinde WTO'ya dönüşene kadar dünya ticaretinde genel kabul görmüştür. GATT'ın temel ilkelerine yakından bakıldığında söz konusu amaçları dana net ortaya çıkmaktadır.⁸³ Bunlar;

- En Çok Kayrılan Ülke Kuralı (Most Favored Nation)
- Ulusal İşlem Kuralı
- Koruma Aracı Olarak Sadece Gümrük Tarifelerinin Kullanılabilmesi
- Ticaret Kısıtlamalarını Tedricen Azaltma Kuralı

Bununla birlikte ülkeler, uluslar arası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması için bir araya gelerek dış ticaretin küreselleşmesine yönelik bir takım kararlar almaktadırlar. GATT görüşmeleri olarak adlandırılan bu konferansların hangi konularda, kaç üyeyle, nerde ve ne zaman yapıldıkları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

⁸³ Hamza Çeştepe, "Dünya Ticaretinin Serbestleştirilmesi: GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne", **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Edit.) Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005, ss. 204-205.

Tablo 1. 3. GATT Görüşmeleri

Tarih	Görüşme	Gündem Konuları	Ülke Sayısı
1947	Cenevre Konferansı	Tarifeler	23
1949	Annecy Konferansı	Tarifeler	13
1951	Turquay Konferansı	Tarifeler	38
1956	Cenevre Konferansı	Tarifeler	26
1960–1961	Dillon Görüşmeleri	Tarifeler	26
1964–1967	Kennedy Görüşmeleri	Tarifeler ve anti-damping önlemleri	62
1973–1979	Tokyo Görüşmeleri	Tarifeler, tarife dışı önlemler ve çerçeve anlaşmalar	102
1986–1994	Uruguay Görüşmeleri	Tarifeler, tarife dışı önlemler, kurallar, hizmetler, fikri mülkiyet hakları, anlaşmazlıkların çözümü, tekstil, tarım, WTO'nun kurulması vb.	123

Kaynak: WTO, “Trading into the Future”, March 2001, s.9’den aktarılmıştır.

Çok taraflı bu ticari liberalleşme görüşmeleri sayesinde mallara ve pek çok hizmete yönelik gümrük ve gümrük dışı kısıtlamalar, şimdi sanayileşmiş ülkelerde aşırı bir biçimde düşmüştür. Ayrıca, ülkelere özel durumlarda aksi halde illegal olacak ticaret kısıtlamaları oluşturmalarına izin veren WTO’nun mevcut kaçınma hükmü mekanizmasından daha büyük avantajlar elde etmek mümkündür.⁸⁴

Sonuçta uluslar arası ticaretteki engellerin kaldırılması esasına dayanan ticari küreselleşme, kapitalist üretimi, ticareti ve finansman ağını geliştirip değiştirmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla uluslararası ticaret hızla büyürken bankacılık, nakliyat ve sigorta sektörleri bu noktada motor görevi üstlenmektedirler. Gümrükler ve diğer ulusal vergilerin GATT ve WTO’nun çabaları ile kaldırılması da ticareti artıran diğer unsurlardır.⁸⁶

⁸⁴ Dani Rodrik, “Küreselleşme Sınırı Aştı mı?”, **Küreselleşme Okumaları**, (Çev.) İzzet Akyol ve Fatma Ünsal, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006, ss. 73-74

⁸⁵ Mehmet Alagöz, “Dış Ticaret Teorileri ve Uluslar arası Ekonomi Politik”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s. 184.

⁸⁶ Mehmet Dikkaya ve Fatih Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı:3, 2006, s. 170.

1.2.3.2. Finansın Küreselleşmesi

Uluslar arası ödeme dengesizlikleri için iki veya çok taraflı bir kamu finansman sistemi şeklinde inşa edilen finans sistemi, zamanla özel sermaye akışlarının da eklenmesiyle gittikçe genişlemekteydi. Bu genişlemeye doğrudan yatırımlar ve ihracatçı devletlerin verdiği ticari krediler ön ayak olmaktadır⁸⁷ ve böylece üretim ve dış ticaretin küreselleşmesine bağlı olarak finansal küreselleşme ortaya çıkmış oldu. Küresel üretim, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi yönünde baskı yaparken, gelişmiş ülkelerin finans kurumları da fon arz ve talep işlemlerini sınır ötesi alanlara taşıdı.⁸⁸

Bu bağlamda ekonomik küreselleşmenin temel belirleyicileri açısından en çarpıcı durum finansın küresel ölçekteki yayılması ve sermayenin hareket kabiliyetinin hızlı bir biçimde artmasıdır. Soğuk savaş sonrası dönemin verdiği güven ortamında finans piyasaları küreselleşince büyük ölçekli sermaye akımları gerçekleşmeye başladı. Bilgi devriminin de sağladığı avantajlar sayesinde uluslararası sermaye için ulusal sınırların anlamı azaldı ve coğrafyanın veya mekânın sonu denebilecek bir gelişme ortaya çıktı. 70'lerin başında kur sisteminin dalgalı hale gelmesi ve elektronik ticaretin büyümesi döviz piyasalarının genişlemesine neden oldu.⁸⁹

1973'te Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte uluslararası finans sisteminde aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır:⁹⁰

- Sermaye hareketlerinin serbestleşmesine bağlı olarak finansal portföylerin uluslar arası nitelik kazanması
- Diğer finans kurumları karşısında bankaların nispeten önem kaybetmeleri
- Döviz kurlarının finans piyasalarında belirlenmeye başlaması
- Oluşan herhangi bir mali veya finansal krizin iletişim teknolojilerindeki gelişmeye bağlı olarak tüm dünyaya yayılması

Bu gelişmeler bağlamında düzensizleştirme (deregülasyon) ve dışa açılma 80'li yıllardaki finansal küreselleşme sürecinin motoru olmasına rağmen⁹¹ *“1980'lerde ABD ve İngiltere önderliğinde tüm dünyaya hızla yayılan finansal*

⁸⁷ Adda, Ekonominin Küreselleşmesi, s. 103.

⁸⁸ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 15.

⁸⁹ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., “Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)”, **Foreign Policy**, Issue 118, Spring 2000, p. 109.

⁹⁰ İlker Parasız, **Dünya Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999, ss. 33-34.

⁹¹ Adda, Ekonominin Küreselleşmesi, s. 110.

küreselleşme akımı, finansal krizlere de kapı aralamış ve para krizleri sıklıkla karşılaşılan bir kriz türü olmuştur. Finansal küreselleşme çabası içindeki ülkelerin, birçok sıralama ve hız hatası yaptıkları ve bu durumun finansal krizlere ve bu arada para krizlerine öncülük ettiği genel kabul görmektedir.”⁹²

1.3. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK ETKİ ALANLARI

Küreselleşme, çok boyutlu bir süreci kapsadığı için etki alanları da oldukça geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Ekonomi temelli olan küreselleşme süreci özellikle bu alanda birtakım değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Diğer etki alanlarının varlığını kabul etmekle birlikte çalışmanın bu kısmında küreselleşmenin sadece ekonomik etki alanları analiz edilmektedir.

1.3.1. Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Dinamik yapısı gereği birçok alanda etkisi görülen küreselleşme olgusu, finans kesimini de önemli oranda etkilemiştir. Söz konusu etkinin analizine geçmeden önce finans piyasalarının nasıl ve/veya hangi süreçlerden sonra “küreselleştiğine” yer vermek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Uluslararası finans piyasalarının tanınmış ismi George Soros’a göre “*sermaye dolaşımı üzerindeki kısıtlamalar zamanla kaldırıldı ve 1793’teki petrol krizi offshore finans piyasalarının hızla büyümesi sonucunu doğurdu.1980’lerinbaşında,Ronald Regan ve Margaret Thatcher döneminde, uluslar arası sermaye hareketleri hızlandı ve 1990’ların başında Sovyet İmparatorluğunun yıkılmasıyla finans piyasaları gerçek anlamda küresel hale geldi. Küreselleşmenin etkisiyle, ekonomik ve sosyal yapılanmamız köklü değişikliklere uğramıştır. Sermayenin başka yerlere kayabilme yetisi, devletlerin ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerini zayıflattı. Finans piyasalarının küreselleşmesi, İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan refah devletini devre dışı bıraktı; çünkü sosyal güvenlik ağına ihtiyaç duyan insanlar ülkelerini terk edemezken, refah devletinin vergiye tabi tuttuğu sermaye yer değiştirebilmekteydi.”⁹³*

Küreselleşme sürecinin finansal piyasalar açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklara bakıldığında öncelikle küresel finansal sistemdeki gelişmelerin ikili bir yapı ortaya çıkardığı, bir tarafta üretilmiş mal ve hizmetlerin ticaretinin yapıldığı

⁹² Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, s. 94.

⁹³ Soros, Küreselleşme Üzerine, s. 32.

reel ekonominin, diğ er tarafta ise para tucclarları ile spekül atörlerin yer aldığı kumarhane dünyasının yer aldığı görülmektedir. Nitekim bu süreçte bütün dünyada finansal sektör, sanayinin önüne geçerken aynı şekilde rantiyeler de yatırımcıların yerini almıştır. Gelir bölüşümü açısından bakıldığında ise sermaye ve emek arasında ciddi ayrımlar görülmüş ve bu noktada sermayenin emek üzerindeki baskısı artarak kar paylarının yükselmesi sonucunu doğ urmuştur.⁹⁴

Bu durum uluslar arası adalet ve eşitlik duygularını zedeler hale gelmiştir. Ayrıca reel ekonomiye katkısı olmayan ve sadece rant gözleyen sermayenin kriz oluşturan türden bir gelişmeye yol açması da mümkündür. Küreselleşmenin finansal piyasalarda meydana getirdiği bu değışikliklerin göz ardı edilmemesi gerekir.

Ayrıca günümüz finans piyasalarının mekân kavramına bağılı olmaksızın muazzam bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Eskiden karşılıklı bir iletişimle el değıştiren sermaye, şimdilerde artık elektronik ortamlarda mübadeleye konu olabilmektedir. Dünya genelindeki borsalar, döviz ticareti, finansal merkezler, bankalar ve yatırım kurumları ve sigorta şirketleriyle emeklilik fonları arasındaki elektronik bağlantıların yaygınlaşması sonucu merkezi olmayan bir organizma ortaya çıkacaktır.⁹⁵ Bununla birlikte kapitalist ekonomilerde kar oranlarının düşmesi bağılı olarak ortaya çıkan ekonomik krizlerin yanı sıra, dünya ölçeğinde bütün ülkeleri etkileyen ancak bu etkinin derinliğinin ülkelere göre değışebildiği büyük krizler söz konusudur.⁹⁶ Bu krizler, uluslararası sermayenin hareketliliğine bağılı olarak ortaya çıkmakla birlikte ülkelerin ekonomi politikalarını da değışime zorlamaktadır.

Bu bağlamda devletler artan sermaye hareketliliği karşısında sadece ekonomi politikalarının klasik araçlarını harekete geçirme konusunda baskı altında kalmadılar aynı zamanda yatırım ve rekabet için rekabet politikaları geliştirdiler. Bu politika değışikliği onları özelleştirme ve vergi indirimi gibi konularda adeta yarışa sokarak Keynezyen dönemden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.⁹⁷

1970'lerde uluslararası finansal küreselleşme faaliyetlerinin yoğunluk kazanmasıyla birlikte birçok gelişmekte olan ülke ve gelişmiş ülkede finansal krizler

⁹⁴ Harun Bal, "Güneydoğu Asya Ülkeleri, Dış Borç Krizi ve Gelişmekte Olan Ülkeler" **Ekonomi Başak Dergisi**, Sayı:101, Eylül/Ekim 1998, s. 100.

⁹⁵ İbrahim Atilla Acar ve Ali Yavuz, Küreselleşme Olgusunun Finans Piyasaları Üzerine Etkisi, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Sayı:3 (Güz), Yıl: 1998, s. 270.

⁹⁶ Hayriye Erbaş "Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler" **Doğu Batı**, Yıl: 5, Sayı:18, 2002, s. 175.

⁹⁷ Adda, Ekonominin Küreselleşmesi, s. 202.

yaşanmaya başlanmış ve bu krizler içinde para krizleri önemli bir yer tutmuştur.⁹⁸ Gelişmekte olan ülkelerin bu sürece giderek daha fazla entegre olmaları süreç içerisinde ortaya çıkan dalgalanmalara karşı daha kırılgan olması demektir. Bu açıdan yaklaşıldığında söz konusu ülkelere yönelik depresyon belirtilerinin ihtimal dâhilinde olduğu görülmektedir.⁹⁹

Çünkü uluslararası sermayenin kısa vadeli karlara odaklanmış yapısı bütün mali piyasaları hedef haline getirmektedir. Büyük miktarlardaki fonların ulusal piyasalara aniden giriş-çıkış yapmaları beraberinde finansal krizleri getirmektedir. Dolayısıyla spekülasyonun ve spekülatif sermaye hareketlerinin yol açtığı dalgalanmalar bütün dünya ekonomilerini etkileyebilecek ekonomik sonuçlar doğurabilmektedirler. Avrupa’da 1992 ERM Krizi (Avrupa Döviz Kuru Mekanizması krizi), Güneydoğu Asya krizi, Güney Amerika krizleri ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, bu anlamda kısa süreli sermaye hareketlerinin sorumluluk alanına girmektedir.¹⁰⁰ Kısa süreli sermaye çıkışının büyük boyutlara ulaştığı Meksika Krizi, küreselleşme sürecinde sermaye hareketlerinin mobiliteeleri hakkında oldukça önemli ipuçları barındırmaktadır. Öte yandan kısa vadeli sermaye girişi döviz kurlarının düşmesine yol açarak cari işlemler bilânçosunda açıklara neden olmaktadır. Böyle bir durumda ise ulusal hükümetler borçlanma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmaktadırlar.¹⁰¹

Bununla birlikte *“Uluslararası finansal sermayenin kısa vadeci akışkanlığının bir diğer sonucu da Merkez Bankaları açısından bağımsız bir para faiz ve döviz kuru politikası izleme olanağı bırakmamasıdır. Uluslararası sermaye hareketlerine denetimsiz olarak tamamıyla açık olan bir ekonomide artık faiz ve döviz kuru birleşerek tek bir finansal unsura dönüşmekte ve stratejik yatırım ve ticaret hedeflerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisi izleme olanağı kalmamaktadır.”*¹⁰²

⁹⁸ Yılmaz, Kızıltan, Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, s. 87.

⁹⁹ Ahmet Çakmak, “Neo Liberalizmle Mücadele Yolları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Neo Liberalizm Karşı Ortak Savunma**, (Edit.) Ahmet Asena ve Sezai Temelli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 244.

¹⁰⁰ Muhammet Akdiş, “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Finansal Krizler-Beklentiler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ekim 2002. <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/akdis.htm> (05.05.2007)

¹⁰¹ Alaatin Kızıltan, **Küreselleşme ve Dünya Ekonomisine Etkileri**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 46.

¹⁰² Yeldan, “Neoliberal Küreselleşme ideolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, s. 8.

Finansal krizlerin ortaya çıkmasında kısa vadeli sermaye akışlarının yanı sıra ülke politikalarının da etkisi oldukça önem taşımaktadır. Çünkü son finansal krizlerin yaşandığı ülkeler kriz öncesinde değişik politikalarla yabancı sermayeyi özendirmiş ve adeta krize davetiye çıkarmışlardı. Bu konuda Joseph Stiglitz'ın itirafları oldukça çarpıcıdır:

“Ben, 1996’dan geçen kasıma kadar, son yarım yüzyılın en ağır küresel krizi sırasında Dünya Bankası’nda baş iktisatçıydım. IMF’nin, ABD Hazine Bakanlığıyla birlikte küresel kriz karşısındaki tavrından dehşete düştüm. Küresel iktisadi kriz, 2 Temmuz 1997’de Tayland’da başladı. Doğu Asya ülkeleri 30 yıldır mucizevî bir dönem geçirmişti: Gelirleri hızla yükselmiş, sağlık koşulları iyileşmiş ve yoksulluk çok hızla azalmıştı. Okur-yazarlık yaygınlaştırılmakla kalmamış, bu ülkelerin birçoğu uluslararası bilim ve matematik sınavlarında ABD’yi geride bırakmıştı. Bazılarında ise 30 yıl içinde hiç iktisadi yavaşlama görülmemişti. Ama felaketin tohumları atılmaktaydı. 1990’ların başında Doğu Asya ülkeleri mali ve sermaye piyasalarını serbestleştirdi. Bunu, daha çok sermaye çekmeye ihtiyaçları olduğu için değil (tasarruf oranları yüzde 30 ya da daha fazlaydı) uluslararası baskılar ve özellikle ABD Hazinesi’nin baskısıyla yapmak zorunda kaldılar. Bu değişiklikler, uzun vadeli yatırım yapmaya gelen sermayeden farklı olarak; günlük, haftalık ya da aylık azami kar peşinde koşan kısa vadeli sermayenin bu ülkeleri istila etmesine yol açtı. Tayland’da kısa vadeli sermaye girişi, gayrimenkul fiyatlarında bir patlamaya neden oldu. Amerikalılar dâhil, bütün dünyadaki insanlar, gayrimenkul fiyatlarıyla şişen her balonun, er geç kıyıcı sonuçlarla patlayacağını öğrenmişlerdi. Sermaye aniden geldiği gibi aniden çıkar. Herkes, aynı anda parasını kurtarmaya çalışırken çok büyük iktisadi sorunlar doğar. 1980’lerdeki Latin Amerika’da mali kriz çıkmış, büyük kamu açıkları ve gevşek para politikası müthiş bir enflasyona yol açmıştı. IMF, doğru olarak sıkı bir maliye (denk bütçe) ve para politikası önermiş ve bunu yardım almanın önkoşulu yapmıştı, IMF, 1997’de Tayland’a da aynı talepleri dayatmıştı. IMF yöneticilerine göre bu sıkı politika Tayland ekonomisine yeniden güven duyulmasını sağlayacaktı. Kriz diğer Doğu Asya ülkelerine yayıldığı ve bu politikanın başarısızlığının kanıtları çoğaldığı halde, IMF gözünü kırpmadan, yardım için kapısını çalan her ülkeye aynı ilacı verdi.¹⁰³

¹⁰³ Joseph Stiglitz , “Bir İktisatçının İtirafı” **Evensel Gazetesi**, Yazı Dizisi 2-3 Mayıs 2001.

Genel itibariyle bakıldığında “Uluslar arası finansal piyasalar son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle oldukça süratli gelişmektedir”¹⁰⁴ diyebiliriz.

1.3.2. Küreselleşmenin Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Küreselleşmenin kalkınma üzerindeki etkisine değinmeden önce söz konusu süreçte kalkınmayla ilgili geliştirilen söylemlere bakılmasında fayda vardır. Çünkü “Kalkınma, bağımsızlık ve kendine yeterlilikten söz edildikçe gelişmiş ülkelerin bilim adamları ve bu ülkelerin güdümündeki örgütler “Liberal politikalara almaşık seçeneğiniz yoktur. Almaşık bir siyaset uygulamaya kalkışanlar Kuzey Kore, Eski Arnavutluk, Küba, Afrika ülkeleri gibi marjinalleşir, dünya toplumundan dışlanır” sözleriyle az gelişmiş ülkelerin emekçilerinin zihinlerini bulandırmaya çalışmaktadırlar.”¹⁰⁵ Bu tür söylemler, özellikle AGÜ’lerin kendi kaynaklarını kullanmayarak dış kaynaklara bağımlı olmalarını, liberal politikalar uygulayarak sınırlarını dışa açmalarına hizmet etmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında AGÜ’ler için geliştirilen kalkınma retoriklerinin hangi amaçlara hizmet ettiği de açıkça görülmektedir. Nitekim “kalkınmacı retorik emperyalizmin son dönemdeki, egemenlik ve sömürü ilişkilerini (yeni-sömürgecilik) meşrulaştırmanın bir aracı olarak ortaya atıldı.”¹⁰⁶

Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?” sorusunu sorarak küreselleşmenin kalkınma açısından nasıl bir süreç olduğunu ve bu sürecin kalkınmayı nasıl etkilediğini analiz etmek için yaptığı çalışmasında söz konusu sürecin kalkınma açısından fırsatlardan çok engeller oluşturduğunu ve kalkınma amacıyla kimi temel açılardan çeliştiği sonucuna varmıştır.¹⁰⁷

Öte yandan neoliberal küreselleşmeci yaklaşıma göre gelişmiş ülkelerle AGÜ’ler arasındaki gelişmişlik farkının temel belirleyicisi sabit sermaye stoklarındaki artışlardır. Sabit sermaye stokundaki artışlara kaçınılmaz bir şekilde yatırım artışlarıyla sağlanacağından dolayı son kertede yatırımların arttırılması konusu gündeme gelmektedir. Bu noktada yatırımların maddi kaynağını oluşturan

¹⁰⁴ Mevlüt Karabıçak, “Küreselleşme Sürecinde Uluslar arası Platformda Yaşanan Finansal Gelişmeler, Belirsizlikler ve Türkiye’deki Reel Sektöre Yansımaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 9, Sayı:1, Yıl: 2004, s. 198.

¹⁰⁵ Cem Somel, “Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?” **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, Temmuz-Ağustos 2001, s. 186.

¹⁰⁶ Başkaya, Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, ss. 62-63.

¹⁰⁷ Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, s. 1.

tasarruflara ihtiyaç doğmaktadır. Küreselleşmenin kalkınmaya ilişkin temel bir çelişkisi de böylece kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Çünkü “küreselleşmeci anlayışın telkin ettiği politikalarla az gelişmiş ülkelerin tasarruf oranlarını yüksek yatırımın gerektirdiği seviyelere çıkarması mümkün değildir. Zira küresel kapitalizm kültürü tüketimi kışkırtmakta, tüketimi fiziksel gereklerin ötesinde psikolojik ve sosyal bir ihtiyaç haline getirmektedir. Tüketim kredilerini serbestleştiren finansal politikalar ve lüks tüketim mal ithalatını serbestleştiren ticaret politikaları, pekala tasarruf yapabilecek olan sınıfları zaruri olmayan tüketime teşvik etmektedir. Sonrada düşük tasarruf oranları, az gelişmiş ülkelerin yabancı sermaye cezp etmek için tavizler vermesine gerekçe kılınmaktadır.”¹⁰⁸ Kalkınmak için bir yandan yatırım ve sermaye stokunun artışı için gerekli görenler diğer yandan yatırım için gerekli olan tasarrufları çeşitli yollarla eriterek AGÜ’leri borçlu hale getirmektedirler.

Öte yandan bundan önceki dönemin kalkınma amaçlarını gözetken yaklaşım neoliberal küreselleşme döneminde yerini makroekonomik istikrar ve serbestleştirme sürecinin kısa dönemde ortaya çıkardığı diğer sorunlara bırakmıştır. Bu süreçte özellikle sanayileşme, yapısal değişim, işsizlik ve gelir dağılımı gibi konular gündemin dışında tutulmuştur.¹⁰⁹ Dolayısıyla Wallerstein’in de ifade ettiği gibi bu süreçte kurtuluş reçeteleri değişmişti. Artık ileriye gidebilmenin yöntemi ithal ikameci politikalar değil, ihracata dayalı üretim faaliyetleriydi.¹¹⁰

1.3.3. Küreselleşme ve Kara para İlişkisi

Toplumlarda yüksek kazanç sağlayan uyuşturucu, silah kaçakçılığı, terör, çocuk ve kadın ticareti ve adam kaçırmaya gibi örgütlü işlenen suçlar sonucu elde edilen her türlü maddî menfaat ve değerler kara para olarak adlandırılmaktadır.¹¹¹

Yasa dışı ve kayıt dışı oluşan bu para uluslar arası finansal sistemde dönen önemli bir büyüklüğü temsil etmektedir. Kanunların suç saydığı fiillerin işlenmesinden elde edilen para veya para yerine geçen evrakların ve senetlerin, malların veya gelirlerin, bir para biriminden diğerine çevrilmesi de dâhil olmak

¹⁰⁸ Somel, “Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, s. 145.

¹⁰⁹ Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, s. 15.

¹¹⁰ Wallerstein, “Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?”, s. 131.

¹¹¹ Ayşe Günay ve Rövsen Şahbazov, “Küreselleşme Sürecinde Malî Suçlar ve Malî Suçların Önlemeye Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:130, Temmuz 1999, s. 122.

üzere, çeşitli malî işlemlerle birinden diğerine dönüştürülmesinden ekonomik çıkar elde edilmesi amacını güden bu para,¹¹² aklanabilmek için malî sistem içinde kendine yer edinmeye çalışmaktadır. Çeşitli yöntemlerle kontrol altına alınmak istense de bu konuda pek bir başarının sağlandığı söylenemez. Çünkü son yıllarda gerek vergi cenneti bölgeler gerekse kıyı bankacılığının yoğunlaştığı yerler kara para aklanmasına uygun zemin hazırlamaktadır.

Öte yandan sınır ötesi kısa vadeli parasal sermaye hareketleri de kara para aklamanın bir aracı haline dönüşmektedir. Kumarhaneler, beş yıldızlı oteller, bazı turistik tesisler, küçük boyutlu bankalar ve diğer mali kurumlar bu anlamda önemli aklama kanalları olarak göze çarpmaktadır.¹¹³

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi, birçok kapalı ekonominin açık hale gelmesini sağlamakta, dünya ticaretini, dünya üretiminin (burada nominal üretimden söz edilmektedir) üstüne çıkarmakta ve uluslararası piyasaların gelişmesi bireylerin ve kurumların fonlarını sınırsız olarak en yüksek getiriyi alabilecekleri yerlerde değerlendirmelerine imkân tanımaktadır. Bunun yanında küreselleşme, modern dünyamızın karakteristiklerinden biri olarak suç alanını da etkilemekte ve organize suçluluk artan ölçüde küresel bir boyut kazanmaktadır.

Dolayısıyla bunun doğal bir sonucu olarak küreselleşme bir yandan piyasaların işlem hacmini ve çeşitliliğini arttırarak, diğer taraftan da mal ticaretini arttırabilmek için gümrüklerdeki bürokrasiyi basitleştirmeye dönük uygulamalar yaparak, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi kara paranın elde edildiği suçların işlenmesini kolaylaştırmaktadır.¹¹⁴

Bu ortamda ülkelerin kendisini koruyabilmesi her zaman mümkün olmamakta, bir ülkenin kara para aklaması diğer ülkeler ve küresel finansal sistem açısından sorun oluşturabilmektedir. Küreselleşme sonucunda dünya mali sisteminin entegrasyonu, kara paranın aklanmasına imkan veren bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Organize suç örgütleri ve sistemin açıklarını bilen bilinçli fertler, açık sınırlardan, özelleştirmeden, serbest ticaret bölgelerinden, sınır güvenliği sağlayamayan devletlerden, kıyı ötesi bankacılık hizmetlerinden, elektronik malî

¹¹² Hayrettin Gümüşkaya, "Kara Para Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:115, Nisan 1998, s. 63.

¹¹³ Kazgan, Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, s. 155.

¹¹⁴ Muhammet Akdiş, **Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No:2. Afyon, 1996. s. 123.

transferlerden, akıllı kartlardan, siber bankacılıktan faydalanarak her gün milyonlarca dolarlık kara parayı aklayabilmektedir.¹¹⁵

1.3.4. Küreselleşmenin İstihdam Üzerindeki Etkisi

Küreselleşme sürecinde emek faktörü mal, hizmet ve sermaye gibi faktörlere oranla çok daha düşük bir hareketliliğe sahiptir. Özellikle sermayenin uluslararası hareketliliğiyle karşılaştırıldığında emek aleyhine ciddi bir eşitsizliğin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu süreçte bilgi ve teknolojiye dayalı üretim sistemlerinin daha fazla önem kazanması da işgücü piyasasını olumsuz etkilemektedir.¹¹⁶

Dolayısıyla emek piyasasının küreselleşmesi pek çok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmaların temel sebepleri arasında;

- İstihdam konusundaki sıkıntılardan dolayı hükümetlerin işgücü hareketlerine sıcak bakmamaları,
- Kişilerin alıştıkları yerleri kolay bir şekilde terk edememeleri gösterilebilir.¹¹⁷

ÇUŞ'ların üretim merkezlerini/yapılarını çeşitli sebeplerden dolayı merkez ülkelerden çevre ülkelere kaydırması AGÜ'lerin işsizlik sorununu daha da arttırmaktadır. Zira birtakım ekonomik avantajların olduğu bu tür ülkelerde söz konusu şirketler hem ücretleri hem de sosyal maliyetleri aşağıya çekmektedirler.¹¹⁸

Öte yandan özellikle 80'lerden sonra hız kazanan küreselleşme süreci, beraberinde uluslar arası çapta bir rekabet artışı, verimlilik ve buna bağlı olarak da ekonomik etkinlik gibi kavramlar, iş gücü açısından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Emeğin üretimden çekilmesi, özelleştirme politikaları ve üretimde sermaye yoğun teknolojilerin kullanılmasına bağlı olarak büyük işsizlik sorunları ortaya çıkmıştır.

Ayrıca “bilgi”nin bir üretim faktörü olarak üretimde baskın bir oranda kullanılması vasıfsız işgücünün istihdam edilmesini zorlaştırmıştır.¹¹⁹ Erdinç'e göre

¹¹⁵ Günay,“Küreselleşme Sürecinde Malî Suçlar ve Malî Suçları Önlemeye Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar”, s. 135.

¹¹⁶ Hüseyin Çeken, “Küreselleşmenin Çok Uluslu İşletmelerde İstihdam ve Ücret Politikalarına Etkisi”, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Ed.) Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 237.

¹¹⁷ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 18.

¹¹⁸ Paul Hirst ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 15

¹¹⁹ Kızıltan, Küreselleşme ve Dünya Ekonomisine Etkileri, s. 115.

küreselleşmeyle birlikte dünya ölçeğinde yaşanan işsizlik iki sebepten kaynaklanmaktadır:

- Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ve üretimde otomasyona çok yer verilmesi, bu teknolojiyi kullanabilecek vasıflı işgücüne olan talebi arttırırken, niteliksiz işgücüne olan talebi azaltmaktadır.
- ÇUŞ'lar yatırımlarını emeğin daha ucuz bölgelere kaydırma eğilimindedir. Bu da kimi ülkelerde ve bölgelerde işsizliğe sebep olmaktadır.

İşgücü piyasasında yaşanan bütün bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için *“iş gücü hareketi; işsizlik, tehlikeli ve sağlıksız çalışma koşulları, toplu pazarlık örgütünü engelleme gibi piyasa güçlerinin istenmeyen sonuçlarına karşı, yasal olarak korunmak amacıyla yoğun mücadeleler yürütmektedir. Küreselleşme sürecinde işgücü düzenleme ve anlaşmaları aracılığıyla empoze edilen uluslar arası standartlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda konuya küresel olarak odaklanan Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization) ve dar olarak odaklanan Avrupa Birliği yer almaktadır.”*¹²⁰

¹²⁰ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 18.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER (ÇUŞ): KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ ROLLERİ VE TEMEL YAKLAŞIMLAR

2.1. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER: GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde öncelikle çok uluslu şirket kavramı tanımlanırken söz konusu şirketlere yönelik yaklaşımlar geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlar temelinde ÇUŞ'ların küreselleşme sürecindeki rollerine yer verilmekte ve bu rollerle bağlantılı olarak ortaya çıkan sorunlar çeşitli başlıklar altına analiz edilmektedir.

2.1.1. Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) Kavramı

ÇUŞ'lar, günümüzde üzerinde çokça tartışmaların yaşandığı ve özellikle az gelişmiş ülkeler açısından oluşturdukları olumsuz etkilerden dolayı şiddetle eleştirilen kuruluşlardır. Bu şirketleri “.....doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparak birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan veya bunları kontrol eden, dolayısıyla kaynak ülke dışında mal ve hizmet üreten özette uluslararası üretim yapan firma”¹²¹ şeklinde tanımlamak mümkündür. Fakat özellikleri açısından ele alındıklarında farklı şekillerdeki tanımlamalar da yapılabilmektedir. Bu nedenle genel bir tanımlama yapılarak konunun daha iyi anlaşılması açısından ÇUŞ'ların özellikleri ve stratejilerine yer verilmektedir.

2.1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Özellikleri

Çok uluslu şirket, farklı ulusal yan kuruluş ve merkez büroları kapsayan ve farklı hedefler peşinde koşan organizasyonların coğrafik olarak dağıldığı bir

¹²¹ Rıdvan Karluk, “Çok Uluslu Şirket Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir ITIA Dergisi*, C.8, No:2, Haziran 1997, s. 190.

guruftan oluşmaktadır.¹²² Küreselleşme süreciyle birlikte sermayenin vatansız hale gelmesi, coğrafi sınırların önemini yitirmesi ve uluslararası hukuki düzenlemelerin hız kazanmasıyla küresel düzeyde büyük etki yaratan çok uluslu işletmeler fazlasıyla ön plana çıkmaya başlamışlardır. Bu işletmeler için milli sınırlar önem taşımamakla birlikte önemli olan işletmeye küresel ekonomide rekabet üstünlüğü sağlayacak üretim faktörlerinin bol ve ucuz olarak elde edilmesidir. Bu noktada çok uluslu şirketler için önem taşıyan faktörlerden biri de emek faktörüdür.¹²³ Dolayısıyla bu şirketler, üretimlerinin özellikle emek yoğun aşamalarını çevre ülkeler dediğimiz az gelişmiş ülkelerde gerçekleştirmek için bu ülkelere doğrudan yatırım temelinde fabrikalar ve üretim tesisleri kurmaktadırlar. Çünkü AGÜ'lerde emek bol ve ucuzken aynı zamanda sermaye çekme politikalarına kurban edilen çevre standartları da maliyetlerini düşürecek seviyededir.

Bununla birlikte ÇUŞ'lar bir ülkeye yatırım yapmadan önce o ülkenin çok kaynaklılık ve çok değerlilik düzeylerine bakarlar. Bir ülkedeki fırsatları ve riskleri göz önünde bulundurarak o ülkeye girip girmeyeceklerine karar verirler.¹²⁴ Bu firmaların diğer ülkelerde yatırım yapmalarının başlıca sebebi söz konusu yatırımın kendi ülkelerine göre daha kârlı olmasıdır. Önemli bir olgu da daha önceleri faaliyet alanları madenler ve plantasyonlar olan daha sonraki dönemde imalat sanayine yönelen çok uluslu şirketlerin, son dönemlerde hizmetler (finans, turizm vb.) sektöründe faaliyet göstermeye başlamalarıdır.¹²⁵ Öte yandan ÇUŞ'lar uluslar arası piyasanın genişlemesi için WTO ve MAI gibi iki etkili silahın ortaya çıkmasını desteklemekle birlikte aynı zamanda ulusal düzeydeki çevresel ve sosyal konularda da mevcut sistemi koruyan otoriteyle sık sık mücadele içindedirler.¹²⁶

ÇUŞ'ların ortak özellikleri; birden fazla ülkede işlev göstermeleri, merkezden denetlenmeleri, bütün şirket bölümleri için birbirine uygun homojen bir politika izlenmesi ve çeşitli ülkelerdeki yavru şirketlerin işlevlerini kontrol eden teşebbüsler

¹²² Sumantra Ghoshal & Christopher A. Bartlett, "The Multinational Corporation as an Interorganizational Network", **The Academy of Management Review**, Vol. 15, No. 4, October 1990, p. 603.

¹²³ Çeken, "Küreselleşmenin Çok Uluslu İşletmelerde İstihdam ve Ücret Politikalarına Etkisi", s. 244.

¹²⁴ Durmuş Özdemir, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler", **Doğu Batı**, Yıl:5, Sayı:18, 2002, s. 239.

¹²⁵ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2000, s. 186.

¹²⁶ David L. Levy & Aseem Prakash, "Bargains Old and New: Multinational Corporations in Global Governance", **Business and Politics**, Vol. 5, No. 2, August 2003, p. 137.

olması şeklinde sıralanabilir.¹²⁷ Bu bağlamda ÇUŞ'lar, küresel finansın gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Dünya ticaretinin 2/3'ü dünya gelirinun 1/3'ü bu kuruluşlara aittir. Çok uluslu girişimlerin %55'i ABD; %11'i Japonya, %9'u İngiltere, %4,5'i ise Almanya kökenlidir. Reel sektördeki ve dünya ticaretindeki gelişmeler, çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırımlarının bir sonucudur. Çok uluslu şirketler çağdaş kapitalizmin dinamiğini oluşturmakla birlikte ihracat artışında, teknoloji transferinde, istihdam artışında, iş verimliliği gibi gelişmiş yönetim tekniklerinin yayılmasında önemli misyon üstlenmektedirler. ÇUŞ yatırımları, 1960'lardan beri euro piyasaları ve bankacılık sektörünün gelişiminde önemli katkı sağlamıştır. ÇUŞ'lar gerek işletme sermayesi, gerek dış ticaret, gerekse sabit sermaye yatırımlarının finansmanında Euro piyasalarından artan ölçüde yararlanmıştır.¹²⁸

Öte yandan ÇUŞ'ların dünya üzerindeki coğrafik dağılımları da zamanla farklılık göstermiştir. Örneğin 1966 yılında dünyanın en büyük 500 imalat sanayi şirketinin % 61'i ABD kökenli iken, 1991 yılına gelindiğinde bu şirketler içerisinde ABD'nin payı % 31'e inmiştir. Buna karşın AT kökenli şirketlerin payı ise % 28'den, % 34'e yükselmiştir. Japonya kökenli şirketlerin payı ise 1966 yılında % 7 iken, 1991' yılında % 24'e çıkmıştır. Diğerlerinin payı ise % 4 iken 1991 yılında % 11'e yükselmiştir.¹²⁹

Genel itibariyle bakıldığında yabancı doğrudan yatırımlar, kapitalist ekonomilerin doğasında olan dalgalanmaları barındırmakla birlikte, özellikle 1986 sonrasında, bir önceki 1970-86 dönemine kıyasla hızlı bir artış göstermiştir.¹³⁰

2.1.3. Çok Uluslu Şirketlerin Dışa Açılma (Küresel) Stratejileri

Çok uluslu şirketler dünyayı tek bir pazar haline getirerek Pazar paylarını arttırma, daha çok pazara ulaşma, maliyetlerini düşürme ve en önemlisi de karlarını arttırma çabası içinde pek çok strateji benimsemektedir.¹³¹

¹²⁷ Aysen Tokol, "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri", **İş-Güç; Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, www.isgucdergi.org, (05.04.2007)

¹²⁸ Muhsin Kar ve Harun Arıkan, **Avrupa Birliği Ortak Politika ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2003. s. 17.

¹²⁹ Kazgan, Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, s.129.

¹³⁰ E. Ahmet Tonak, **Küreselleşme; Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, (Der.) E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Ekim 2004. s. 38.

¹³¹ T. Harak, O. Çekirge ve M. Gül, "Çok Uluslu İşletmelerin Küresel Reklâm Stratejileri", **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Ed.) Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 357.

Sundram ve Black'e göre çok uluslu şirketlerin stratejisi iki ana tanımla belirlenir. Birincisi, dış otoritenin çok kaynaklılığı ikincisi de değerlerin çok belirleyiciliği. Çok uluslu şirketler bir ülkeye yatırım yapmadan önce o ülkenin çok kaynaklılık ve çok değerlilik düzeylerine bakarlar. Bir ülkedeki fırsatları ve riskleri göz önünde bulundurarak o ülkeye girip girmeyeceklerine karar verirler.¹³²

Çok uluslu şirketler riski yüksek olsa da yeni fırsatlar nedeniyle dış piyasalara girerler. Küreselleşme çok değerlilik ve çok kaynaklılık düzeylerinde düşürücü bir etki yapmaktadır. Bu nedenle de çok uluslu şirketlerin yabancı aktiviteleri piyasa yapılarındaki, uluslardaki, etnik yapılarındaki, dillerdeki, gümrüklerdeki ve hukuk sistemlerindeki farklılıklar kalkıncaya kadar devam edecektir. Bunların kalkması da ulus devletlerin sonunu getirecektir. Yani tam küreselleşme düzeyi, bu şirketlerin giriş-çıkış kavramlarının olmadığı her şeyin *homo economicus* haline geldiği bir düzey olacaktır. Çok uluslu şirketleri irdelerken onların tekelci rekabete yatkın özellikleri olduğunu bilmemizde fayda vardır. Bu tür şirketler veya işletmeler ölçek ekonominin motor güçleridirler. Dolayısıyla üretim düzeylerini arttırmak ve böylece yüksek kârlar elde etmek için piyasalarını genişletmeleri gerekecektir. Buradan hareketle onların yayılmacı bir özellik taşıdığını da söylemek mümkündür.¹³³

Ayrıca ÇUŞ'ların küresel çapta strateji geliştirmeleri çeşitli avantajlara bağlı olarak değişmektedir. Bu yöndeki strateji değişikliği ve buna bağlı yapılan faaliyetler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. 1. Şirketlerin Uluslar arasılaşma Stratejileri*

	L- Konumsal Avantaj (-)	L- Konumsal Avantaj (+)
İçselleştirme Avantajı (-)	(1) İhracat	(3) Lisans anlaşması
İçselleştirme Avantajı (+)	(2) Dağıtım şirketi	(4) Yabancı Doğrudan Yatırım

Kaynak: Küresel Güç ve Refah, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yay., Ankara, Şubat 2007, s.237'den aktarılmıştır. **Mülkiyet avantajı veri iken.*

Tablodan da anlaşıldığı üzere, sadece mülkiyet avantajı söz konusuysa yani (1.durumda) ÇUŞ, ihracat yapmayı tercih etmektedir. Bununla birlikte eğer ÇUŞ,

¹³² Sundaram, A.K.& Black.J. S., "The Environment and Internal Organization of Multinational Enterprises", *Academy of Management Review*, MIT Press Vol:17, No 4, 1992. ss. 729-757 (Aktaran: Özdemir, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler", s. 239.)

¹³³ Özdemir, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler", s. 240.

içselleştirme avantajına sahipse (2.durum) doğrudan yatırım sayılmayan; pazarlama, satış, dağıtım amacıyla bir şirket kurar. Hem mülkiyet avantajı hem de konumsal avantaj bulunuyorsa (3.durum), ÇUŞ, ev sahibi ülkedeki firmayla lisans anlaşması yapar. Böylece ÇUŞ, bir yandan yeni yatırım yapmanın maliyetinden kaçınırken diğer yandan da konumsal avantajdan yararlanmak istemektedir. Sonuç itibarıyla bakıldığında üç avantajı da elde eden ÇUŞ, (4.durumda) doğrudan yabancı yatırım yapmayı diğer uluslararası stratejilere tercih etmektedir.¹³⁴

Bu bağlamda ÇUŞ'ların değişik stratejilere başvurmaları girdikleri ülkelerin kar ve zarar düzeylerini de önemli ölçüde değiştirmektedir. Zira ülkeye ihracatçı olarak girmekle doğrudan yabancı yatırım olarak girmenin etkisi çok farklıdır.¹³⁵

2.1.2. Çokuluslu Şirketlerin Tarihsel Gelişim Süreci

Çok uluslu şirketler bu günkü niteliklerine ulaşana kadar çeşitli evrelerden geçmişlerdir. Nurdan Aslan'ın Dunning'in 1993 tarihli *Multinational Enterprises and the Global Economy* adlı eserinden aktardığına göre bu evrim süreci aşağıdaki gibi gelişmiştir:¹³⁶

- *Merkantilist Kapitalizm ve Sömürgecilik (1500–1800): Bazı sömürgelere ait doğal kaynakların devlet imtiyazlı firmalar tarafından kullanıldığı süreçtir.*
- *Girişimci ve Finansal Kapitalizm (1800-1875): üretici ve tüketici kesime çok az kontrolün uygulandığı, finansal yatırımların gerçekleştirilip altyapılarının oluşturulduğu bir aşamadır.*
- *Uluslar arası Kapitalizm (1875-1960): Doğal kaynak ve pazar temini amacıyla yatırımların hızla arttığı; ABD kökenli kartellerin çoğaldığı dönemdir.*
- *Çok uluslu Kapitalizm (1945-1960): Dolaysız yabancı yatırımlarda ABD şirketi ve yatırımlarının en önemli güç oluşturduğu bir dönemdir.*
- *Kapitalizmin küreselleşmesi (1960 ve sonrası): Bu dönemde üretim optimizasyonu ve kar fırsatları sağlamaya yönelik çabaların arttığı*

¹³⁴ Nihat Işık, “Çok Uluslu Şirketler ve Uluslar arası Ekonomi Politik”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007, s. 237.

¹³⁵ Özdemir, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler”, s. 240.

¹³⁶ Aktaran: Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 12.

görülmektedir. Dolaysız yatırımlar içinde Avrupa ve Japon sermayesinin payının artması, ortak girişimciliğin ve şirket birleşmelerinin artması, bu dönemin belirgin özellikleridir.

ÇUŞ'ların tarihsel geçmişi oldukça eskiye dayanmakla birlikte bu konuda tutarlı bir biçimde sınıflandırılmış veriler mevcut değildir. Ama dünya ekonomisinde ÇUŞ'ların 19.yüzyılın ortalarında imalat alanında ortaya çıktıkları ve II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede kurumsal bir kimliğe kavuştukları genel kabul görmüş bir ifadedir.¹³⁷

Bu noktada özellikle ABD'nin yabancı yatırımlar alanındaki etkinliğinin II. Dünya Savaşı sonrasında fazlasıyla ön plana çıkması ÇUŞ'ların tarih sahnesine hızlı bir giriş yapmasına yol açmıştır. Bu sahneye çıkış aynı zamanda kapitalist mantığın da somut bir argümanını- şirketlerin varlığını, gücünü- gözler önüne sermektedir.¹³⁸ Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımların 1980'lerde ABD, Japonya ve AB' de yoğunlaştıklarını ve bu eğilimin 1990'ların başında gelişmiş ülkelerde azaldığını, gelişmekte olan ülkelerde ise artış gösterdiğini söylemek mümkündür.¹³⁹

2.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE BU ŞİRKETLERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ ROLLERİ

Çok uluslu şirketler, sahip oldukları ekonomik güçle orantılı olarak geniş bir etki alanı yaratmakta ve buna bağlı olarak söz konusu şirketlere yönelik çeşitli yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu bölümde şirketlere ilişkin yaklaşımlara yer verilirken onların küreselleşme sürecinde oynadıkları rollere değinilmektedir. Ayrıca bu şirketlerin küreselleşme sürecinde önemli roller üstlendiği ve bu nedenle pek çok problem alanlarının ortaya çıktığı geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.

2.2.1. Çok Uluslu Şirketlere Yönelik Yaklaşımlar

ÇUŞ'ların faaliyetleri ve ekonomik güçlerine paralel olarak geniş bir etki alanı yarattıkları düşünüldüğünde, söz konusu bu şirketlere yönelik geliştirilen yaklaşımlarda da son dönemlerdeki artışın doğal karşılanması gerekir. Bununla

¹³⁷ Hirst ve Thompson, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 46.

¹³⁸ Magdoff, Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, s. 205.

¹³⁹ Tokol, "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri", www.isgucdergi.org, (05.04.2007)

birlikte bu dev şirketler küreselleşme sürecinin temel aktörleri olarak dünya çapında önemli ekonomik faaliyetlerde rol oynamaktadırlar.

Bu bağlamda gelişmiş ülkelere ait olan ÇUŞ'lar, hem sınır ötesi yatırımların hem de dış fon arzlarının %80 kadarını gerçekleştirmektedirler.¹⁴⁰ Ayrıca çok uluslu şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmaları sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle yakından ilişkilidir. Çünkü 1980'li yıllarda birçok az gelişmiş ülke daha fazla sermaye çekebilmek için gerek finansal sistemlerini gerekse dış ticaret yapılarını serbestleştirmişlerdir.¹⁴¹ Özellikle Uzakdoğu ülkelerinin, bir zamanlar “düşük ücret cenneti” sayılması, gelişmiş ülke kökenli ÇUŞ'ları buralara çekmiştir.¹⁴²

Dünya Ticaret Örgütü başkanının “küreselleşmenin anayasası” olarak nitelediği MAI anlaşması, gelinen noktada ÇUŞ'ların koruyuculuğunu üstlenerek onları ulus üstü bir konsepte oturtmuştur.¹⁴³ Burada unutulmamalıdır ki küreselleşmeye teorik düzlemde katkı sağlama görevini MAI'den çok önce Washington Consensus'u ideolojisini geliştiren Manchester Okulu üstlenmiştir. Kazgan'a göre “Washington Consensus” diye anılan ve 1980 sonrasında dünya ekonomisindeki köklü politika değişmelerini getiren bu yeni ideoloji, ABD'li ÇUŞ, ABD Hazinesi ve Wall Street'ten kaynaklanmıştır.¹⁴⁴ Kazgan, ayrıca küreselleşme teorileriyle Manchester Okulu temelli teorilerin (Washington uzlaşması) benzer taraflarına da dikkat çekmektedir. Bu benzerliklerin bazıları; ÇUŞ'lara etfedilen rolün öncelik alması ve ulus-devletlerin ekonomide etkinliğinin ortadan kalkmasıyla dünyanın tek bir piyasa olarak barış içinde yaşayacağı inancını yayılmasıdır. Ayrıca küreselleşmenin ekonomik alandaki temel argümanı niteliğindeki Washington Uzlaşmasının belirttiği neo-liberal politikalar, pek çok ülkenin iktisadi aynılışmasında da etkili olmaktadır.¹⁴⁵

Wallerstein'e göre Washington Uzlaşması, dünyanın “küreselleşme” döneminde olduğunu açıkladı ve küreselleşmenin serbest pazarın zaferi, devletin ekonomik rolünün azalması ve hepsinden öte, ürünlerin ve sermayenin sınırlar ötesi hareketi için devlet tarafından oluşturulan sınırların kaldırılması olduğu söylendi.

¹⁴⁰ United Nations; “Development and Globalization: Facts and Figures”, **Conference on Trade and Development**, 2004, <http://www.un.org/Docs/SG/SG-Rpt/ch3b-2.htm> , (15.05.2007)

¹⁴¹ Aslan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, s. 21.

¹⁴² Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 102.

¹⁴³ George Soros, **Küreselleşme Üzerine**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32.

¹⁴⁴ Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, s. 104.

¹⁴⁵ Mustafa Yıldırım, “Gelişimde Aynılışma Sorunu: Tarzı Olan Bir Değişim”, **Active Academy 1. Makale Yarışması**, 2004, <http://www.makaleyarismasi.com/Makaleler/ikinci.pdf> (08.12.2005)

Bütün bunlara paralel olarak Washington Uzlaşması, hükümetlerin ana rolünün, özellikle de Güney’de bulunanların, kalkınmacılığın yanılısamalarına son vermek ve sınırların kısıtlamasız açılmasını kabul etmek olduğunu emretti.¹⁴⁶ Söz konusu emirlerden dolayıdır ki ÇUŞ yöneticileri ulusal egemenlik düşüncesine karşı ideolojik bir saldırı yürütmekte ve işi ulusal devletin sonunun geldiği noktasına kadar vardırırmaktadırlar.¹⁴⁷

Öte yandan “1960’lı ve 1970’li yıllarda çok uluslu şirketler önem kazanırken, az gelişmiş ülkelerin yöneticileri bu şirketlere kuşkuyla bakıyorlardı. Yabancı sermayenin millileştirildiği yıllardı. Fakat çok uluslu şirketler büyümelerini ve yayılmalarını sürdürdü. Sayıları, 1970’te 7000’den, 1992’de 37.000’e yükseldi ve dünyadaki üretici gücün yaklaşık üçte birini denetler duruma geldiler. Çok uluslu şirketlerin yayılma ve büyüme gerekleriyle, yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerin bağımsızlıklarını koruma gerekleri çelişik görünüyordu. Zira çok ulusluların egemenliklerini arttırdığı koşullarda, ulusal, bağımsızlığın tehlikeye gireceği düşüncesi egemendi.”¹⁴⁸ Az gelişmiş ülkelerin bu süreçte çok uluslu şirketlere yönelik yaklaşımlarının temlinde söz konusu şirketlerin politikaları yatmaktadır. Çünkü bu şirketler özellikle MAI anlaşmasıyla güç kazanarak ülkelerin politikalarını etkileme gücüne ulaşmışlardır.

Gelinen noktada bu ülkelerin aşılması genelde kapitalist sermayenin özelde ise ÇUŞ’ların hareket alanını genişletmek için zorunlu görülmüştür. Bu amaçla uygulamaya konulan politikalarla ulus devletlerin tasfiyesi amaçlanmış ve sermayeye daha fazla hareket serbestisi sağlanmışdır. Az gelişmiş ülkelerde çok uluslu şirketlere karşı yaklaşımın değişmesi, bu ülkelerin yönetimlerinin kalkınma sorununa yaklaşımlarındaki değişimin bir sonucudur ve onunla uyumludur.

Bununla birlikte ÇUŞ’lardan kaynaklanan birtakım olumsuz etkilerin temelde farklılık gösterdiği ve bu farklılıklar bazında söz konusu etkilerin ele alınması gerektiğini ileri süren iktisatçılar da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Rhys Jenkins,

¹⁴⁶ Immanuel Wallerstein, “Cancun: Neo-Liberal Saldırının Çöküşü” **122. Yorum**, Fernand Braudel Merkezi, 2003, <http://fbc.binghamton.edu/122-tr.htm> (09.12. 2005)

¹⁴⁷ Özcan Yeniçeri, “Küresel Şirketlerin İktidar, Kültür ve Toplum Hayatı Üzerindeki Etkileri”, **2023 Sayı:49**, 2005, s. 18.

¹⁴⁸ F. Başkaya’ya göre yabancı sermaye yeni bağımsızlığa kavuşan ülkeler için yeni bir şey değildi ama çok uluslu şirketler yeniydi ve doğrudan sömürgeciliğin tasfiye edilmesiyle, nüfuz bölgelerinin ortadan kalkması, bu bölgeleri farklı ülkelerin firmalarının rekabet alanı haline getirdi. Aslında çelişik gibi görünse de, sömürgeciliğin tasfiyesi Batılı büyük firmaların hareket alanını genişletmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz: , Fikret Başkaya; **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2000, ss. 183-186.

“*Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and The Third World*” başlıklı çalışmada ÇUŞ faaliyetlerine olan destekleri ve eleştirileri “*Marksist yaklaşımlar*” ve “*Marksist olmayan yaklaşımlar*” diye iki farklı grupta ele almaktadır.¹⁴⁹ Bu analiz aşağıda *Çok Uluslu Şirketlere Yönelik Yaklaşımlar* adıyla tablolaştırılmıştır.

Tablo 2. 2: Çok Uluslu Şirketlere Yönelik Yaklaşımlar

Yaklaşımlar	ÇUŞ’ları Destekleyenler	ÇUŞ’ları Eleştirenler
Marksist Olmayan Yaklaşımlar	Neo-klasik Reuber, Meier, Vernon, Rugman, Balasubramanyan	Global Uzanım Barnet ve Müller, Stereeten, Lall, Vaitos
Marksist Yaklaşımlar	Neo-fundamentalist Warren, Emmanuel, Schiffer	Neo-emperyalist Baran, Sweezy, Magdof, Sunkel

Kaynak: Rhys Jenkins, (Aktaran: Alkan Soyak; “*Çokuluslu Şirketler Şeytan Mı, Melek Mi?*”) <http://www.guvercinevi.net/yazilar.asp?ID=1286&h=1> (05.02.2007)

Sonuç itibariyle ÇUŞ’lara yönelik yaklaşımlar temelde birtakım olumsuzluklar barındırmakla birlikte bu şirketlerin üretim biçimleri de eleştiri oklarının hedefi olmaktadır: “*Bu şirketler dünyanın açlık, hastalık, yetersiz kaynaklar ve çevresel kirlenme gibi sorunlarının üstesinden gelebilecek bir üretim biçimini asla temsil etmezler*”¹⁵⁰

2.2.2. Çok Uluslu Şirketler ve Uluslararası Tahkim

Tahkim, en geniş anlamıyla tarafların mevcut veya potansiyel bir anlaşmazlığı, aralarındaki bir anlaşmaya göre, hakem denilen özel şahıs(lar)ın kararına götürdükleri, devletin yargısı dışındaki, özel bir uygulama veya prosedürdür.¹⁵¹

Kavramın içeriğine bakıldığında “*Literatürde “Arbitration” olarak geçmekte olan bu kelime Türkçeye HAKEM olarak çevrilebilmektedir. Hakemlik (Tahkim) müessesinde uyumsuzluklar genel olarak 3 kişilik bir komisyon tarafından çözümlenir. Bu komisyon, biri davacı, biri davalı ve 3.sü ise davacı ve davalının*

¹⁴⁹ Rhys Jenkins, **Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and The Third World**, London: Methuen Press,1987, ss. 17–33.

¹⁵⁰ Magdoff, Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, s. 218.

¹⁵¹ Uğur Emek, **Uluslararası Ticarete Tahkim Prosedürü**, DPT, Ankara, Haziran 1999, s. 7.

mutabık kaldığı bir hakem ya da mutabık kalınamaması durumun da Hakemlik müessesesinin re'sen atayacağı bir hakemden oluşur. Hakem heyeti üyelerinin hukukçu olması gerekmez ve Hakem seçimi Dünya Bankasının Yatırım ve Ticaret uzmanları listesinden yapılır. Hakemlik müessesesinde uyuşmazlık çözümü için tek ve temel ölçü taraflar arasında yapılmış olan sözleşme ya da anlaşma koşullarıdır. Hakemler uyuşmazlık çözümünde, tarafların sözleşme ya da anlaşma koşullarına uyup uymadıklarını inceler ve kararını verir. Hakem heyetinin karar alma sürecinde ve şirketlerin taraf olduğu anlaşmalar esas olduğundan, ulusal hukuk ya da evrensel hukuk normları ile insan, emek ve çevre hakları bu anlaşmalarda yer almadığı için hakem komisyonlarının yegane bakış açısı ya da kriteri de şirket haklarının ve karlılığının korunması olmaktadır.”¹⁵²

Bu kapsamda mevcut bir ticari sözleşmeden kaynaklanacak herhangi bir anlaşmazlığın ihlal edilmesi ve buna bağlı olarak şirket için bir takım risklerin ortaya çıkması halinde ÇUŞ, bu riskini karşılamak için ya sunduğu mal veya hizmetin fiyatını artırmakta ya da ilgili pazara girmeyerek rekabet ortamının genişlemesini engellemektedir. Böylece eksik rekabetin olduğu bir pazarda üretim miktarı ve/veya kalitesi daha düşük, fiyat ise daha yüksek olacaktır.¹⁵³ Şirketler ayrıca karşılaştıkları risklerin büyüklüğüne bağlı olarak bu uygulamanın dışında uluslar arası tahkimdeki davaları sonucu yüklü miktarda tazminat davaları¹⁵⁴ da açmaktadır.

Dolayısıyla *“Bu şirketler faaliyet gösterdikleri her ülkede farklı bir hukuk sistemi ve adli örgütlenmeyle çalışmak istememekte; ticari ilişkilerinden kaynaklanan anlaşmazlıklarının hallinde; organizasyonu esnek, taraflara eşit temsil hakkı veren ve kısa sürede nihai karar verebilen tahkim mekanizmasına gitmeyi istemektedir.”*¹⁵⁵ Söz konusu tahkim mekanizması kendi arasında üç grupta ele alınmakta ve bu mekanizmalardan *şirketten devlete işleyen uluslar arası tahkim mekanizması*, NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) çerçevesinde ve

¹⁵² Türkiye MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu “Uluslararası Tahkim Nedir? Ne Değildir?”, <http://www.antimai.org/kitap/tahkim.htm>, (22.05.2007)

¹⁵³ Emek, Uluslararası Ticarete Tahkim Prosedürü, s. 7.

¹⁵⁴ Kanada Orijinli METHANEX Şirketi, MTBE isimli gaz katkı maddesi kullanımını yasaklayan ABD Hükümeti aleyhine NAFTA'nın Hakem (Tahkim) mekanizması olarak kabul ettiği Dünya Bankasının ICSID Hakem Heyetinde 1 Milyar USD'lık tazminat davası açtı. METHANEX Şirketi, California Mahkemesinin MTBE maddesinin suya karıştığı ve insan sağlığını tehdit ettiğine ilişkin MTBE kullanma yasağı kararını kabul etmeyerek, NAFTA anlaşması hükümlerindeki yatırımcı karlılığı ile ilgili maddelerin uygulanmasını talep ediyor. Bu tür davalar hakkında detaylı bilgi için bkz: <http://www.antimai.org/kitap/tahkim.htm>, (22.05.2007)

¹⁵⁵ Emek, Uluslararası Ticarete Tahkim Prosedürü, ss. 40-41.

bu anlaşmaya taraf olan ABD, Kanada ve Meksika arasında 1994 yılından beri uygulanmaktadır. Söz konusu mekanizmalar şunlardır:¹⁵⁶

- Şirketten Şirkete İşleyen Hakemlik (Tahkim) Mekanizması
- Devletten Devlete İşleyen Hakemlik (Tahkim) Mekanizması
- Şirketten Devlete İşleyen Hakemlik (Tahkim) Mekanizması

2.2.4. Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Sürecindeki Roller

Artan kısmi ticari serbestlik ile birlikte dünya üzerinde mal, hizmet, bilgi ve sermaye hareketleri hızlanmıştır. Bu ise işletmelere dünyanın değişik bölgelerinde daha kolay ticari faaliyet yapabileceğine olanak sağlanmaktadır. Böyle bir ortamda yerel ülke sınırları içerisinde faaliyet gösteren küçük işletmelerde etkilenmektedir. Çünkü daha önceleri yerel pazar içerisinde yerel müşterilere hitap eden bir küçük işletme, küreselleşme sürecindeki hızlanma ile birlikte doğrudan küresel alanda faaliyet gösteren çokuluslu işletmelerin rekabeti ile karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir rekabet ortamında bu tür işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri oldukça güçtür. Çokuluslu işletmeler küreselleşme sürecinin hızlanması ile daha fazla ön plana çıkmaktadırlar. Güçlü sermaye yapıları, gelişmiş teknolojiye sahip alt yapıları ve faaliyet gösterdikleri alanın genişliği sebebiyle, küresel alanda faaliyetlerini ve rekabet güçlerini kolaylıkla yürütebilmektedirler. Mevcut rekabet ortamında güçlü bir rekabetçi yapı sergileyen çokuluslu işletmeler, küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla da yakından ilgilidirler.¹⁵⁷

Gelişmiş batı ülkeleri kaynaklı (Başta ABD kökenli) ÇUŞ'un geldikleri YGÜ'nün (Yeni Gelişmiş Ülke) dışa açılma derecesini arttırmaları iki nedenle ilgilidir. Birincisi, ÇUŞ faaliyetleri bir ülkede hızlandığında dışa açılma yönünde o ülke üzerinde baskıların ortaya çıkmasıdır. İkincisi de YGÜ'lerin özellikle dışa açık büyüme stratejisini seçenlerin, ÇUŞ'u kendilerine daha fazla çekebilmek için, ekonominin dışa daha çok açılmasını sağlayacak politika uygulamaları getirmeleridir. Buna belki bir üçüncüsü de eklenebilir. Bu da içinde yaşadığımız son durgunluğa kadar gelişmiş Batı ülkelerinin çeşitli gümrük tavizlerini YGÜ'ye ve burada yerleşen ÇUŞ'un kendi pazarlarına yaptıkları ihracata tanıdığı olmalarıdır.

¹⁵⁶ "Uluslararası Tahkim Nedir? Ne Değildir?", <http://www.antimai.org/kitap/tahkim.htm>, (22.05.2007)

¹⁵⁷ Hasan Tağraf, "Küreselleşme Süreci Ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002, ss. 34-35.

ÇUŞ yalnız ihracata dönük değil, ama ithal-ikameci sanayilerine dönük yatırımlar yaptıkları zaman da (bunların olmadıkları duruma oranla) ekonominin dışa açıklık derecesini arttırma yolunda bir baskı oluştururlar.¹⁵⁸

Özellikle sermaye kıtlığı çeken az gelişmiş ülkelerde bu tür yatırımlara duyulan ihtiyaç ülkenin dışa açılmasında önemli bir etkidir. Söz konusu ülkeler daha fazla sermaye çekebilmek için yabancı şirketlere kapılarını açmakla kalmıyorlar aynı zamanda onların rahat hareket edebilmeleri için ve çıkışlarını engellemek için teşvik edici politikalar uygulamaktan da geri kalmıyorlar. ÇUŞ yatırımlarına istihdam oluşturma gibi olumlu etkilerinden dolayı da izin verilmektedir.

Bu konudaki diğer bir zorunluluğun gereği olarak özellikle öz kaynakların yetersiz olduğu ve dış borçlarla yatırım yapmanın riskli ve pahalı olduğu durumlarda yabancı sermayeden faydalanmak önem arz etmektedir.¹⁵⁹ Çünkü Stiglitz'in belirttiği gibi yabancı şirketler teknik uzmanlığı ve yabancı piyasalara erişimi beraberinde getirirler ve yeni istihdam olanakları oluştururlar. Ayrıca yabancı şirketlerin finans kaynaklarına erişimi vardır; yerli finans kuruluşlarının zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde bu, oldukça önemlidir.¹⁶⁰

YGÜ kökenli ÇUŞ da dışa dönük büyüyen ülkelerde dışa açıklık derecesini arttırıcı niteliktedir. Bir kere, bunlar, gelişmiş ülkelerin pazarlarına girişi sınırlayan etkenleri atlamak için (tıpkı gelişmiş ülke kökenliler gibi) ülkeden ülkeye sıçrayarak, ihracatı devam ettirmektedir. Örneğin Hong-Kong'daki dokuma firmaları "gönüllü ihracat kotaları" yoluyla ihracatlarını sınırlama durumunda kaldığında, önce Singapur'a göç etmiş; Singapur'a kota konduğunda Malezya'da ve Tayland'da yavru şirketler kurmuş; son olarak da AET'nin tavizlerinden yararlanmak için Mauritius Adasına yerleşmiştir. Benzer girişimler aynı nedenle, G. Kore'nin ve Tayvan'ın ayakkabı ve televizyon firmalarında gözlenmektedir. Ücret artışları da YGÜ kökenli ÇUŞ'un dış dünyaya çıkmalarının bir nedenidir. Çok uluslulaşma yoluyla, bunun yol açabileceği ihracat daralması atlatılırken, yavru şirketlerin sağladığı ithalât ve kâr transferleri bunun yerini almaktadır. Özellikle Uzak Doğu ülkelerinin, bir zamanlar

¹⁵⁸ Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, ss. 97-98.

¹⁵⁹ Ahmet Zengin, "Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *İktisat, İşletme ve Finans*, Yıl:18, Sayı:203, 2003, s. 55; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Ulusoy-Birol Karakurt, *Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Etkileri*, **Banka-Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 38, Sayı: 1, Ocak 2001.

¹⁶⁰ Joseph Stiglitz, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B Yay., (Çev.)Arzu Taşçıoğlu & Deniz Vural, 3. Baskı, İstanbul, Kasım 2004, s. 89.

“düşük ücret cenneti” sayılması, gelişmiş ülke kökenli ÇUŞ’ları buralara çekmiştir.¹⁶¹ Amerikan Mc Donald’s şirketi¹⁶² de bu amaç doğrultusunda Çin’deki ucuz emeği sömürmekten geri kalmamıştır.

Bu durum şirketlerin maliyetlerini azalttığı gibi yüksek kârların elde edilmesinde de temel rolü oynamaktadır. Son tahlilde bu tür ÇUŞ yatırımlarıyla az gelişmiş ülkeler sınırlarını dış yatırımlara açmakta ve onları özendirici politikaları hayata geçirmektedirler. Harry Magdoff’a göre üçüncü dünya ülkelerindeki ekonomik ve finansal güç dengesi açık bir şekilde çok uluslu şirketlerin lehinedir. Ona göre çok uluslu şirketlerin bu durumda iken girişeceği aleyhte bir hareket bütüncül bir bakış açısıyla ekonominin istihdam oranlarını, hayat standardını ve ihracat miktarını düşürerek devalüasyona ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Bu koşulların varlığı çok uluslu şirketlerin ülkeden çıkarılması halinde bile az gelişmişlik veya egemenlik sorunlarında tam anlamıyla bir iyileşme görülemeyecektir.¹⁶³

Çok uluslu şirketleri “dünyanın yeni efendileri” olarak nitelendiren Başkaya’ya göre 1800’lü yılların sonu ve 1900’lü yılların başında “kendi” devletlerini arkalarına alarak dünyayı yeniden paylaşma yarışına giren büyük firmaların yerini 1990’larda devletleri önlerine katıp kovalayacak güce ulaşmış çok uluslu dev firmalar almış bulunuyor. General Motors’un yıllık cirosu Danimarka’nın GSMH’sinden fazla. Exxon’un cirosu Norveç’in, Toyota’nın cirosu da Portekiz’in GSMH’sinden daha fazladır. En büyük dört çok uluslu şirketin (transnasyonalin) yıllık cirosu Çin’in GSMH’sine eşit ama tüm Afrika Kıtasının GSMH’sinden daha da fazladır.¹⁶⁴ Söz konusu bu dev şirketlerin küreselleşme sürecinde oynadıkları ekonomik rollerine paralel olarak elde ettikleri muazzam gelirleri aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir.

Burada öncelikle 2000 yılına ilişkin sayısal verilere yer verilmekle birlikte ÇUŞ’ların süreç içerisinde nasıl bir gelişim seyri izlediklerinin görülmesi açısından başka bir tabloda da 2007 rakamlarına yer verilmiştir. Bu iki döneme (2000-2007)

¹⁶¹ Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, ss. 103-104.

¹⁶² Çok uluslu bir şirket olan Mc Donald’s ucuz emek yoluyla özellikle Uzak Doğu’yu kendisine mesken edinmiştir. Bu konuda J.G. Allard şunları söylüyor: Mc Donald’s’ın dağıttığı oyuncaklar, günde 16 saat boyunca karın tokluğuna çalıştırılan Çinli çocuklar tarafından üretiliyor. Ayrıntılı bilgi için bkz: Allard, Jean-Guy; “Mc Donald’s Kaderiyle Yüz Yüze”, Türkçesi: **Cosmopolitik**, Sayı:1, 2001.

¹⁶³ Magdoff, Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm, ss. 225-226.

¹⁶⁴ Fikret Başkaya, “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti”, **Avrupa-Merkezcilik, Resmi İdeoloji, Bilim ve Sosyalizm**, Özgür Üniversite Forumu Kitaplığı:45, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2004, ss. 85-117.

ilişkin verilerin doğru analiz edilmesi halinde 7 yıllık süreçte ÇUŞ'larla ilgili oldukça önemli bilgiler elde etmek mümkündür.

Tablo 2.3. Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri: 2000 Yılı Sıralaması

Sıra	Şirket	Ülke	Satışlar (Milyar \$)	Kar (Milyar \$)
1	General Motors	A.B.D.	189,058.0	6,002.0
2	Wal-Mart Stores	A.B.D.	166,809.0	5,377.0
3	Exxon Mobil	A.B.D.	163,881.0	7,910.0
4	Ford Motor	A.B.D.	162,558.0	7,237.0
5	General Electric	A.B.D.	111,630.0	10,717.0
6	IBM	A.B.D.	87,548.0	7,712.0
7	City Group	A.B.D.	82,005.0	9,867.0
8	AT&T	A.B.D.	62,391.0	3,428.0
9	Altria Group (Phillip Morris)	A.B.D.	61,751.0	7,675.0
10	Boeing	A.B.D.	57,993.0	2,309.0

Kaynak: Fortune, 23 Temmuz 2001. Global 500 listesinden uyarlanmıştır.
[http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500_archive/full/2000/\(06.05.2007\)](http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500_archive/full/2000/(06.05.2007))

Tablo 2.3' göre 2000 yılında dünya sıralamasına giren ilk on şirketin değişik ekonomik sektörlerde faaliyet gösteren ABD merkezli şirketler olduğu göze çarpmaktadır. Bu şirketlerden özellikle otomotiv devi General Motors ve perakende zincirinin önemli ismi olan Wall-Mart Stores şirketinin satış rakamları dikkat çekmektedir. Ayrıca 10.717 milyar \$'lık karıyla General Electric şirketi dünyanın en fazla kar elde eden çok uluslu şirketi olarak 2000 yılına damgasını vurmaktadır.

Tablo 2.4'ye baktığımızda ise söz konusu şirketlerin merkez coğrafyasında herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmekte ve ABD'li şirketlerin egemenliği bir kez daha görülmektedir. 2000 yılı sıralamasında bulunan dört şirket hariç (IBM, AT&T, Altria Group ve Boeing) diğerleri büyük ölçekteki satış ve karlarıyla 2007 yılındaki şirket sıralamasında da yerlerini almışlardır. ÇUŞ'ların 2007 yılındaki rakamlarında göze çarpan noktalardan birisi sıralamaya 4 yeni şirketin (Chevron, Conoco Phillips, Bank of America Corporations ve American Intl. Group.) girmesidir.

Tablo 2. 4. Dünyanın En Büyük Çok Uluslu Şirketleri: 2007 Yılı Sıralaması

Sıra	Şirket	Ülke	Satışlar (Milyar \$)	Kar (Milyar \$)
1	Wal-Mart Stores	A.B.D.	351,139.0	11,284.0
2	Exxon Mobil	A.B.D.	347,254.0	39,500.0
3	General Motors	A.B.D.	207,349.0	-1,978.0
4	Chevron	A.B.D.	200,567.0	17,138.0
5	Conoco Phillips	A.B.D.	172,451.0	15,550.0
6	General Electric	A.B.D.	168,307.0	20,829.0
7	Ford Motor	A.B.D.	160,126.0	-12,613.0
8	City Group	A.B.D.	146,777.0	21,538.0
9	Bank of America Corp.	A.B.D.	117,017.0	21,133.0
10	American Intl. Group.	A.B.D.	113,194.0	14,048.0

Kaynak: Fortune, 30 Nisan 2007, Global 500 listesinden uyarlanmıştır.
http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2007/full_list/index.html
(06.05.2007)

Göze çarpan diğer bir nokta ise 2000 yılına göre sıralamadaki değişikliklerdir. Buna göre 189,058 milyar \$'lık satış ve 6,002 milyar \$'lık karıyla 2000 yılı şampiyonu General Motors 2007 deki sıralamada üçüncü sıraya gerilemiştir. Şirketin satış rakamı 207,349 milyar \$'a çıkmasına rağmen karı -1,978 milyar \$ olmuştur. Böylece otomotiv dünyasında “General Motors dünyanın en büyük otomobil şirketi unvanını Toyota'ya kaptırdı. Japon şirket 2007'nin ilk çeyreğinde ABD'li şirketten 322 bin adet daha fazla araç üretti.”¹⁶⁵

Öte yandan bir diğer otomotiv devi Ford Motorun 2000 yılındaki 7,237 milyar \$'lık karı 2007'de -12,613 milyar \$ olmuştur. Bu iki şirketin satışları 2000 yılına göre artış sağlamasına karşın kar oranları 2007 yılına gelindiğinde ciddi boyutlarda düşüş göstermiştir. Bu olumsuzluklara rağmen ÇUŞ'ların küreselleşme sürecinde oldukça büyük bir ekonomik güç elde ettikleri yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uluslar üstü şirketlerin edindikleri ekonomik güç, birçok ülkenin yıllık milli gelirlerini fazlasıyla geride bırakmaktadır. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyetinin 2005 Yılı GSYİH değeri 242,025 milyar \$ olarak gerçekleşirken aynı yıl, Wal-Mart Stores şirketi, 288,189 milyar \$, Exxon Mobil ise 270,772 milyar \$ satış hacmi gerçekleştirmiştir. Bu rakamlar küreselleşme sürecinde

¹⁶⁵ Mahmut Sancak, “Toyota, General Motors'un 76 Yıllık Liderliğine Son Verdi”, **Sabah**, 25 Nisan 2007, s. 15.

şirket ve devlet karşılaştırmasının yapılması açısından da önemli bir ipucu niteliğindedir.

Ayrıca söz konusu şirketlerin hem küresel çaptaki rolleri hem de sürece yön verme konusundaki etkileri Mahmutoğulları tarafından çarpıcı verilerle analiz edilmektedir. Yapılan analize göre :¹⁶⁶

- Dünyadaki en büyük 100 ekonomik birimin %50'si yaklaşık 200 şirketin elinde bulunmaktadır.
- En büyük 200 şirketin satışları toplamı, en büyük 10 ülke dışında kalan bütün dünya ülkelerinin satışlarının toplamından fazladır.
- Bu 200 şirket içindeki 4 büyük ÇUŞ, tüm Afrika kıtasının ürettiği gayri safi gelirden daha fazlasını gerçekleştirmektedir.
- 1983-1999 yılları arasında söz konusu şirketlerin karlarındaki artış % 362 olurken, istihdam ettikleri işgücündeki artış sadece %14 olmuştur.
- Bugün küresel mali piyasaların %80'den fazlası 20 bankanın elindedir.
- 10 taneden daha az medya şirketi, küresel kamuoyu oluşturmada belirleyici rol oynamaktadır.
- Sayıları 10'u geçmeyen bilgisayar ve yazılım şirketi, ilgili piyasanın tümüne hâkimdir.
- 1983-1999 döneminde hizmet ticareti alanında faaliyet gösteren 200 şirketin toplam satışlar içindeki payı %34'ten %47 'ye yükselmiştir.

Dolayısıyla *“Buradan da anlaşılacağı üzere, küreselleşme olgusunu gelişimini belirleyen faktörler arasında, temel faktör olarak özellikle kar maksimizasyonu noktasında tüm dünyayı bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görmek isteyen ve bunu sağlamayı hedefleyen ”girişim kabiliyeti”nin ve bu girişim kabiliyeti içerisinde özellikle çokuluslu şirket girişimciliğinin rol ve etkinliğini teslim etmek gerekir.”*¹⁶⁷

Öte yandan bu şirketlerin küresel sistemde elde ettikleri muazzam gelirlere rağmen istihdam ettikleri işçi sayılarında yıldan yıla düşme eğilimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle sendikalar bağlamında örgütlü olma eğilimleri, ücretlerde artış talepleri, eğitim-sağlık-kültür gibi alanlardaki maliyet artırıcı unsurların baş göstermesi ve son olarak dünya ekonomisindeki istikrarsızlıklar sonucu oluşan büyük

¹⁶⁶ Mesut Mahmutoğulları, “Küreselleşme: Emeğin Gündemi,Sermayenin Gündemi, Dünyanın Gündemi”, **Özgür Üniversite Forumu**, Mart 2002, <http://www.antimai.org/mkl/mm02ozgur2.htm> (12.05.2007)

¹⁶⁷ Balkanlı, “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, s. 14.

çaplı krizler, talep yetersizliği ve kapasite kullanım oranlarındaki düşmeler sonucu istihdam oranları oldukça düşük seviyelere gerilemiştir. Bu durum Tablo 2. 5'te açıkça görülmektedir.

Tablo 2. 5: Çok Uluslu Şirketlerin İstihdam Düzeyleri (2000–2005)

Şirket	Faaliyet Alanı	İstihdam Düzeyleri (Kişi)	
		2000 yılı	2005 yılı
General Motors	Otomotiv	388,000	324,000
Exxon Mobil	Petrol	106,000	85,900
Ford Motor	Otomotiv	364,550	324,864
General Electric	Elektronik ve Bankacılık	340,000	307,000
AT&T	Telekomünikasyon	147,800	47,565
Boeing	Havayolu Taşımacılığı	197,000	159.000

Kaynak: Fortune Global 500 listesinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablodaki şirketler, dünyanın en büyük şirketleri sırlamasında ilk 10 sırada bulunan ve farklı ekonomik alanlarda faaliyet gösteren ÇUŞ'lardır. Buna göre tablodan da anlaşılacağı üzere otomotiv sektöründe faaliyet gösteren General Motors şirketi 2000 yılında 388,000 kişi istihdam ederken 5 yıl sonrasında bu oranı 324,000'e düşürmüştür. Buradaki en çarpıcı düşüş kuşkusuz ABD'li telekomünikasyon şirketi AT&T'de görülmektedir: Şirket 2000 yılında 147.800 kişi çalıştırırken 2005'te 100.000'den fazla kişiyi işten çıkartarak istihdam oranını 47,565'e düşürmüştür. Tüm bu olumsuzluklar ÇUŞ'ların küresel sistemin ve sermayenin aktif taşıyıcıları olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Dolayısıyla bu analizler ışığında “Küreselleşme sürecinin yerel işletmelere nazaran, çokuluslu işletmeler açısından farklı bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Bir açıdan bakıldığında küreselleşme süreci ile birlikte, işletmelerin çokuluslu bir yapıya dönme gerekliliklerinin arttığı söylenirken, diğer bir taraftan bakıldığında ise çokuluslu işletmelerin kendileri doğrudan küreselleşme sürecinde aktif rol oynadıkları görülmektedir.”¹⁶⁸

¹⁶⁸ Tağraf, “Küreselleşme Süreci Ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, ss. 45-46.

2.3. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ORTAYA ÇIKARDIĞI PROBLEM ALANLARI

Çok Uluslu Şirketlerin faaliyet alanlarında meydana gelen sorunlar çok boyutlu bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu açıdan baktığımızda özellikle çevresel sorunlar başta olmak üzere, üçüncü dünya bağlamında yaşanan sorunlar, geleneksel iş alanlarının önemini yitirmesi ve uluslar arası göçler gibi önemli problem alanları ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde söz konusu sorunlar çeşitli açılardan ele alınmakta ve problem alanlarının analizine yer verilmektedir.

2.3.1. Çevre Sorunları

Ekonomik büyüme ve beraberindeki küresel gelişme, doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanılması ihtiyacını gündeme getirmektedir. Buna göre dünyadaki birçok hayvan ve bitki türü şiddetli bir saldırıya maruz kalmakta, denizler ve karalar zehirli atık depoları haline gelmekte ve gezegenin yaşamını devam ettirme konusundaki doğal yeteneği yok edilmektedir. Bu noktada şirketlerin geliştirdikleri iddialar ise ekonomik gelişmeyle birlikte ülkelerin daha zengin hale geleceği şeklindedir. Oysa yaratılan zenginlik az sayıda insana fayda sağlamakta ve genellikle çevre programları için harcanmamaktadır.¹⁶⁹

Öte yandan “İçinde yaşadığımız çevre ekonomik faaliyetlerin büyüyen etkisine karşı giderek zayıflamaktadır. Ormanlar yok edilmekte, tarım alanları ve meralar tükenmekte, sulak alanlar kurumakta, yeraltı su kaynakları erimekte, denizlerdeki balıklar tükenmekte ve tüm kara ve deniz çevreleri kimyasal ve radyoaktif zehirler tarafından kirletilmektedir. Atmosfer ise giderek daha hassas hale gelmekte ve iklimsel değişiklik tehlikesi baş göstermektedir. Bu gidişatı durdurmanın yolu bu etkilere yol açan faktörleri azaltmaktır ama ne yazık ki ekonomik küreselleşmenin hızlandığı bir ortamda dünyadaki tüm hükümetler, şirketlerin de yardımı ile durumun daha da kötüye gitmesi için adeta yarışmaktadırlar.”¹⁷⁰

Bununla birlikte sosyal ve çevresel etkileri bağlamında, ÇUŞ'lar hakkında giderek artan endişe, gelişmekte olan ülkelerin "sürdürülebilir kalkınmalarını" olumsuz etkilemeleri konusunu da gündeme getirmektedir. Gelişmekte olan

¹⁶⁹ Edward Goldsmith, “Global Trade and the Environment,” **The Case Against the Global Economy**, (Edit). Jerry Mander ve Edward Goldsmith, Sierra Club, San Fransisco, 1996, s. 78.

¹⁷⁰ Dikkaya ve Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, s. 174.

ülkelerde ÇUŞ'lar oldukça hızlı bir ilerleme sağlamakta ve güçlü ekonomik yapıları ile bu ülkelerin gelişmeleri açısından birer baskı unsuru oluşturmaktadırlar. Bu noktada özellikle doğal kaynakların kullanımı konusundaki avantajlar ve düşük üretim maliyetleri bu ülkeleri ÇUŞ'lar için çekici kılmaktadır.¹⁷¹

Şenses'e göre AGÜ'lerdeki "çevre tahribatının bir kısmının kirli sanayilerin çokuluslu şirketler yoluyla az gelişmiş ülkelere taşınmış olmasının ve çevreyi koruma politikalarının daha gevşek olduğu bu ülkelerin az gelişmiş ülkelere atık deposu olarak görülmesi eğiliminden kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Sermayenin çokuluslu şirketler yoluyla serbest dolaşımını ve sanayilerin yer değiştirme sürecini hızlandıran ve az gelişmiş ülkelerin kirli sanayiler üzerinde yoğunlaşmasına yol açan bir süreç olarak küreselleşmenin ekolojik etkilerinin de giderek önem kazanması beklenebilir. Bugünkü nüfus artış oranlarının, büyüme ve sanayileşme gereksinimi çok daha büyük olan az gelişmiş ülkelerin dünya nüfusu içinde daha da büyük bir paya sahip olacağını göstermesi bu konunun önemini daha da artırmaktadır. Öte yandan, ekolojik duyarlılığın az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabaları önünde yeni bir engel oluşturmamasına özen gösterilmelidir."¹⁷²

II. Dünya Savaşından sonraki dönemde hem gelişmiş ülkeler hem de AGÜ'lerin hızlı bir ekonomik büyüme ve buna bağlı olarak sanayileşme çabasına girmeleri çevresel kaynakların tüketilmesi ve kirliliğin artmasına zemin hazırlamıştır. Zira 1960'lı yıllardan itibaren sanayileşmiş ülkelerde çevre bilinci oluşmaya başlamış ve çevrenin korunmasına yönelik çevre politikaları geliştirilmiştir. Nihayetinde 1970'li yıllardan itibaren çevre, insanlığın geleceğini ilgilendiren bir konu olarak uluslararası platforma taşınmıştır.¹⁷³

Nitekim "Birleşmiş Milletler Çevre Programının (UNEP) 2002 yılında yayınladığı 3. Küresel Çevre Raporu'na göre, başta Afrika ve Asya kıtalarında yaşayanlar olmak üzere, dünyada 1,1 milyar insan güvenli içme suyu, 2,4 milyar insan ise güvenli arıtma hizmetlerinden yoksundur. 2002 yılında düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde ise, son 10 yılda temiz suya erişim ve atık suların arıtımında karşılaşılan yetersizliklerin sebep olduğu çocuk ölümlerinin, 2.

¹⁷¹ Dilara Sülün, "Uluslararası İşletmeler", **İzmir Ticaret Odası**, Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü, Nisan 2005, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf> (14.05.2007)

¹⁷² Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", ss. 21-22.

¹⁷³ Aziz Kutlar ve Feray Erselcan, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çevre", **I. Ulusal Çevre Kongresi**, Çevre 2004, 13-15 Ekim 2004, s. 56.

*Dünya Savaşından sonra yaşanan silahlı çatışmalarda kaybedilen insan sayısından fazla olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir Öte yandan, 1992 Rio Zirvesi'nin (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı) önemli anlaşmalarından birisi olan "Küresel Isınma (İklim Değişikliği) Anlaşması", başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler tarafından imzalanmamış ve bu konudaki tartışmalar, ülkelerin yükümlülükleri gibi konular uluslararası çevre hukukunun önemli bir sorun alanı olarak ortada durmaktadır."*¹⁷⁴

Kazgan'a göre çevreyle ilgili sorunların bir kısmı da ÇUŞ'ların küresel çapta yaptıkları maliyet-kar hesaplarından kaynaklanmaktadır. Buna göre kendi ülkelerinde çevresel kirlenmeyi önlemek için harcama yapılması gerekirken buna karşılık çevre ülkelerde buna gerek duyulmuyorsa ve buda maliyetleri düşürüp karları arttırıyorsa şirket faaliyetini buraya doğru kaydırmaktadır. Tam da bu noktada söz konusu çevreyi oluşturan ülkeler doğanın tahribatı ve sanayileşme ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadır.¹⁷⁵

2.3.2. Üçüncü Dünya Sorunu

Soğuk savaşın bitişi ve küresel rekabetin artmasıyla birlikte eski sömürge/yeni ulus-devletler ön plana çıkarken tüm stratejiler bu ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkeler yeni politika alanında kendilerine yer bulmuşlardır. Bu noktada söz konusu ülkelerin birlikte hareket etmeleri Türkay'ın deyimiyle "Üçüncü Dünya" olarak ifadesini bulmuştur.¹⁷⁶ Üçüncü dünya ülkelerine yönelik çizilen bu çerçevede son yıllarda ÇUŞ'ların küresel yayılmalarıyla birlikte oldukça önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu ülkelerin söz konusu dev şirketler için birer pazar ve ucuz işgücü deposu olarak görülmeleri beraberinde pek çok sorun yaratmıştır.

Çok uluslu şirketlerin başat bir rol oynadığı küresel sistemde, üçüncü dünya ülkeleri edilgen birer pazar haline gelmekle birlikte küresel ticaret, finans ve yatırım sistemlerine de giderek artan oranda bağımlı hale gelmişlerdir. Sanayileşmiş ülkelerin ulusal hükümetleri, Dünya Bankası gibi çok uluslu kurumlar ve ulus-aşırı bankalar tarafından desteklenen altyapı programları için yardım politikaları

¹⁷⁴ Ethem Torunoğlu ve Burçak Karaman Uysal, "Dünya Çevre Günü Kutlama Değil Mücadele Günü Olmalıdır", 03 Haziran 2005, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=2621 (16.05.2007)

¹⁷⁵ Kazgan, Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, s. 198.

¹⁷⁶ Mehmet Türkay, "Üçüncü Dünya" Varmıydı? Ulusal Kalkınma Mümkün Mü?", <http://www.antimai.org/eko/mturkay1.htm> (15.05.2007)

kapsamında, üçüncü dünya ülkelerinin hükümetleri pahalı altyapı projeleri ve sermaye-yoğun teknoloji transferi amacı ile milyarlarca dolar borcun altına girmektedirler. Dolayısıyla Apriori olarak eşitsiz bir şekilde gelişen ekonomik ilişkinin edilgen tarafı olan üçüncü dünya ülkelerini çeşitli şekillerde suçlayan zengin ülkeleri haklı görmek imkânsızdır.¹⁷⁷

Bu bağlamda üçüncü dünyanın, küresel ekonomik ve sosyal güvenlik açısından belirsizlik oluşturabilecek bir sürece girdiğini söylemek mümkündür.¹⁷⁸ Öte yandan ÇUŞ faaliyetlerinden doğan olumsuz sonuçlardan biri olan yoksulluk üçüncü dünya ülkelerine şiddetini daha fazla göstermektedir.

Zira Stiglitz'in ifade ettiği gibi “zengin ülkelerle fakir ülkeler arasında büyüyen uçurum, üçüncü dünyada gittikçe artan sayıda insanı korkunç bir yoksulluğa itiyor ve günde bir dolardan daha az parayla geçinmek sorunda bırakıyor.”¹⁷⁹ Dolayısıyla “Üçüncü dünyadaki kitlelerin yoksulluğu giderilmiyor en yüksek ihtimalle yoksul kişilerin ortasında refah adaları oluşturuluyor.”¹⁸⁰

Ayrıca bir yandan küresel politikalarla dışa daha fazla bağımlı hale getirilen üçüncü dünya ülkeleri diğer yandan sermayenin kurumsal örgütleri tarafından büyük çaplı borçlanmalarla karşı karşıya bırakılmaktadır. Bu ülkelerdeki ucuz iş gücü ve doğal kaynakların sömürülmesi de başlı başına bir problem alanı yaratmaktadır.

Öte yandan üçüncü dünyanın toprağının ve hammaddelerinin sanayileşmiş ülkeler tarafından kullanılması pek çok dramatik sonuçlar yaratmaktadır. Bu sorunlar endüstriyel üretim yapısına özgü çeşitli çevresel kirlenmelerin yarattığı sorunlarla eş değerdir. Son kertede bu sorunlar onarılması imkânsız sonuçlar doğurmakta ve gelecek kuşakların varlığını tehlikeye atmaktadır.¹⁸¹

2.3.3. Geleneksel İş Alanlarının Yok Oluşu

Emeğin çalışma alanları, günümüzde her ne kadar ÇUŞ'ların faaliyetleriyle değişikliğe uğramış olsalar da değişimin arkasındaki temel faktör tarihsel süreç içerisinde üretim biçiminde meydana gelen köklü değişimdir. Bu değişimin yansıması olarak Sanayi Devrimindeki kitlesel üretimi simgeleyen fordist (kitlesel)

¹⁷⁷ Martin Khor, “Global Economy And the Third World,” **The Case Against the Global Economy**, (Edit). Jerry Mander ve Edward Goldsmith, Sierra Club, San Fransisco, 1996, s. 47.

¹⁷⁸ Dikkaya ve Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, s. 175.

¹⁷⁹ Stiglitz, Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, s. 27.

¹⁸⁰ Gerald Boxberger & Harald Klimenta “Globalleşmenin 10 Yalanı” **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?**, (Çev). Mustafa Güney, İnkılab Yayınları, İstanbul, Mart 2002, s. 240.

¹⁸¹ François Partant, **Kalkınmanın Sonu**, (Çev.) Fikret Başkaya, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2005, s. 59.

üretim biçimi ve küreselleşme sürecinin üretim yapısını açıklamada kullanılan Post-Fordist (esnek) üretim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu iki üretim modeli arasındaki farklılıklar küreselleşmeyle birlikte geleneksel iş alanlarının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine dair ipuçları barındırmaktadır. Fordist üretim modelinin emek sürecinde yaratılan değişiklikleri ve bu süreçte meydana gelen gelişmeleri Çiğdem Şahin şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Bu konudaki en önemli yeniliklerden biri, daha önce de kısaca değindiğimiz üzere, emeğin üretim sürecindeki örgütlenme biçimi ve iş bölümü konusunda olmuştur. Taylorist örgütlenme ve iş bölümü olarak adlandırabileceğimiz bu yeni süreçte, emek hızlı bir montaj hattı çevresinde örgütlenmiş, emek süreci bilimsel iş örgütlenmesi yöntemiyle tamamen denetim altına alınmıştır. Aynı işin aynı kişiler tarafından sürekli olarak sistematik bir biçimde yapıldığı bu süreçte emek en yüksek randımanı alacak biçimde yerleştirilmiştir. İş mekânı olarak büyük ölçekli üretim birimleri, yani fabrikalar kurulmuş, üretimde kitlesel üretime dönük tek tip, standart ürün çıkaran, özel işlevli makineler kullanılmıştır. Makineleşme, emeğin vasıflarını makineye geçirerek emeği sadece dayanıklılığı ve çıktı normu ile tanımlanan, tekrarlanan hareketler döngüsüne indirgenmiştir. Bu üretimde emeğin homojenleştirilmesinin kaynağıdır.”¹⁸²

Ancak bu gelişmeler, zamanla kapitalist sermaye açısından tehlike unsuru olarak görüldü.

İşte *“Bu yüzden Uzak Asya’da başlatılan Post-Fordist üretim biçimi tüm dünyadaki kapitalistler tarafından yeni bir model olarak hızla kabul gördü ve adım adım uygulanmaya başlandı. Fordist üretim biçiminde her hangi bir metanın üretimi için gerekli olan büyük üretim tesisleri ve on binlerce işçi yerine, Post Fordist üretim biçiminde parçalı üretim tesisleri, taşeron işletmeler ve bunun sonucunda da az sayıda işçiyi bir arada barındıran merkez ve çevre işletmeler ortaya çıktı. Post Fordist üretim biçiminde ana üretim tesisi dışına çıkarılan üretimlerin ülke sınırları dışına taşınması ise küreselleşme söylemini yaratan en önemli unsur olmuştur. Bir başka anlatımla kapitalistler ana üretim merkezlerinde -teknolojik gelişme olanaklarına rağmen- giderek azalan karlarını arttırmak için emekçileri ve işi parçalayarak, üretimin büyük bölümünü merkez dışına çıkarıp, tüm ülkeye ve dünyaya yayarak krizini açmaya çalışmaktadır. Bu yeni üretim biçimi ile ana*

¹⁸² Çiğdem Şahin, Kapitalizm ve Yoksulluk Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000, ss. 217-218.

fabrikalar ağırlıkla montaj işlerinin, ambalajların, ürün geliştirme faaliyetlerinin yapıldığı tesisler haline dönüştü ve bunlar sermayenin tekelindeki teknolojik gelişme olanakları ile birleşince de ana fabrikalardaki işçi sayısının on binlerden, binlere ve hatta yüzlere inmesi sonucunu doğurdu."¹⁸³

Öte yandan Drucker'a göre bir asır önce gelişmiş ülkelerdeki insanların büyük bir çoğunluğu çiftliklerde, ev hizmetlerinde, küçük esnaf dükkânlarında ve fabrikalarda olmak üzere bedenleriyle çalışırken I. Dünya Savaşından önce bedensel işlerden başka bir geçinme kaynağının varlığı imkânsızdı.¹⁸⁴

Ancak zamanla üretimde makineleşmenin artan oranda kullanılmasına bağlı olarak beden gücü önemini yitirmiştir. Geleneksel iş sahaları bu gerçeklik temelinde hızlı bir değişim süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Üretimde önemli rollerin aktörleri değişim sürecinde nasibini almış ve küresel bir dönüşüm çerçevesinde yeni aktörler devreye sokulmuştur. Tarım, sanayi ve hizmetler gibi temel sektörlerde çalışan milyonlarca insan, bu değişim sürecinde kendilerine yeni iş alanları bulmak zorunda bırakılmışlardır. Bu noktada sektörel kayışlar gündeme gelmiş ve üretici güçler sektörler arasında tercih yaparak geleneksel iş sahalarını terk etmişlerdir. Dolayısıyla ülkenin gelişmişlik durumuna bağlı olarak tarımdan sanayiye, sanayiden de hizmetler sektörüne bir yönelme olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte çok uluslu şirketlerin küreselleşme sürecinde oynadığı aktif rolle bağlantılı olarak gerçekleştirdikleri teknolojik buluşlar, binlerce insanın işlerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Genç kuşaklar böyle bir ortamda giderek anti-sosyal davranışlar sergilemektedir. Avrupa'da artan işsizlik korkusu geniş kapsamlı toplumsal huzursuzluklar yaratmakta ve neo-faşist hareketlerin canlanmasına neden olmaktadır. Gelinek noktada ekonominin küreselleşmesiyle bağlantılı olarak bütün dünyada sonuçları öngörülemeyen hızlı bir değişim/dönüşüm süreci yaşanmaktadır.¹⁸⁵

2.3.4. Uluslararası Göçler

Küreselleşme sürecinde artış gösteren gelir eşitsizliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk olgusu beraberinde kitlesel göçleri getirmiştir. Sermayenin

¹⁸³ Selim Yılmaz, Küreselleşme ve Sendikalar, 10 Haziran 2003, <http://www.inadina.com/inadeski/sayi99/yazi/yilmaz.htm> , (16.05.2007)

¹⁸⁴ Peter F. Drucker, **Geleceğin Toplumunda Yönetim**, (Çev.) Mehmet Zaman, Hayat Yayınları, İstanbul, Ekim 2003, s. 217.

¹⁸⁵ Dikkaya ve Deniz, "Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış", s. 176.

hareketliliğine bağlı olarak gelişen bu süreçte emek faktörü de belli sınırlar dâhilinde akışkanlık göstermekte ve bu noktada çevreden merkeze doğru ya da güneyden kuzeye doğru büyük çaplı uluslar arası göçler meydana gelmektedir.

Bu bağlamda ekonominin küreselleşmesi güney ülkelerinden kuzeye doğru bir göç olgusunun ortaya çıkmasını iki yolla etkilemektedir. Güneydeki AGÜ’lerde yaşayan insanlar genellikle açlık, kıtlık, doğal afetler ve etnik savaflara bağlı olarak göç etmektedirler fakat kuzeye değil de yine en yakın diğer bir AGÜ’ye gidebilmektedirler. Çünkü düşük teknoloji, eğitim ve yetersiz iletişim gibi sıkıntılara ilave olarak göç etmeleri için gerekli maddi kaynaklardan da yoksundurlar. Bu nedenle göç, bir ihtiyaçtan çok zorunluluk olarak doğmakta ve büyük ölçüde sığınmacı statüsünde gerçekleşmektedir. Güneydeki AGÜ’lerdeki insanlar ise Kuzey ülkelerindekine yakın bir eğitim alabilmekte, oraya daha kolay ulaşabilmekte, içine girdikleri yeni topluma daha kolay uyum sağlayabilmektedirler.¹⁸⁶

Göç olgusu küreselleşme sürecinde ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak yeni akımlarla devam etmiştir. Uluslararası göçte hareket serbestîsi konusunda bir sınıfsallık gözlemlense de günümüzde her kesimin hareketliliği artış göstermiştir. Sermaye sahipleri ve diğer üst kesimler *serbest* olarak vasıfsız işgücü ve diğer alt katmanlar ise *serbest olmadan* bu hareketlik akımlarına katılmışlardır.¹⁸⁷ Öte yandan göç olgusu nitelik bakımından da farklılık göstermekte ve beyin göçü bu anlamda son yıllarda fazlasıyla ön plana çıkmaktadır.

Zira “Küreselleşmeyle birlikte çokuluslu şirket sayılarının ve işlem hacimlerinin artması, ülkelerarasındaki ekonomik sınırların kalkması gelişmiş ülkelerin vasıflı elaman taleplerini artırmaktadır. Dolayısıyla vasıflı işgücü piyasası hem arz hem de talep açısından hızla globalleşmektedir. Çok uluslu şirketlerin vasıflı elaman transferi verimliliklerini, karlarını, performanslarını ve global dünyada rekabet güçlerini artırmaktadır. Bu şirketlerin rekabet güçlerinin artması dış ülkelerden vasıflı elaman temin edebilme gücünü daha da artırmaktadır.”¹⁸⁸

¹⁸⁶ Dikkaya ve Deniz, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, s. 176.

¹⁸⁷ Erbaş “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç Ve Göçmenler”, s. 188.

¹⁸⁸ Hakan Çetintaş, “Küreselleşme ve Beyin Göçü”, http://bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229, (12.05.2007)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASI (MAI): TEORİK YAKLAŞIM VE ULUS-DEVLET ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

3.1. ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASI (MAI)

Çalışmanın bu bölümünde MAI'nin tanımına ve kurumsal temellerine kısaca değinilerek, anlaşmanın hükümlerine ve genel kapsamına yer verilmektedir. Bu bağlamda genel bir değerlendirmesi yapılan anlaşmanın çok uluslu şirketlerle olan etkileşimi ele alınmakta ve söz konusu anlaşmanın ulus-devletler açısından ne gibi sorunlar yarattığına değinilmektedir.

3.1.1. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Tanımı

Küreselleşme sürecinin hız kazanmasına bağlı olarak uluslar arası ekonomik ilişkilerde çeşitli kurum, anlaşma ve örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Küresel çapta faaliyet gösteren bu kurumlara IMF (1947), Dünya Bankası (1948), OECD (1961), GATT (1948) ve WTO (1995) örnek vermek mümkündür. Özünde küresel bir ekonominin inşasını amaç edinmiş bu tür örgütlenmeler tam da bu amaca uygun olarak süreç içerisinde yeni anlaşma metinleri ve müzakere çalışmaları yaparak etki alanlarını daha da genişletmektedirler. MAI anlaşması, bu anlamda önemli bir aşamadır. OECD'ye üye ülkelerin¹⁸⁹ 1995'ten beri çalışmalarını gizlilikle yürüttükleri bir anlaşma olan MAI, uluslararası yatırımların -ulusal hükümetlere

¹⁸⁹ OECD üyesi ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Fransa, Portekiz, İspanya, İsviçre, İsveç, Türkiye, Slovakya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri. Avrupa Komisyonu da OECD'ye katılım gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz: OECD. "Multilateral Agreement on Investment Documentation from The Negotiations", <http://www1.oecd.org/daf/mai/intro.htm>, (03.04.2007)

karşı- küresel düzeyde korunmasına ve bu temelde uluslar arası sermayenin hareket alanını genişleterek bu alanda küresel kapitalizmin meşruiyetini sağlayan hukuki bir argüman niteliği de taşımaktadır.

3.1.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Kurumsal Arka Planı

GATT Anlaşmasıyla ilk tohumları atılan MAI'nin öncelikle WTO içinde düzenlenmesi düşünülmüş fakat 134 üye ülkenin ikna edilmesinin güç olduğu düşünülerek, 1995 yılı Mayısından itibaren OECD'de görüşülmeye başlanmış ve görüşmeler 1997 yılı ortalarına kadar kamuoyundan gizli olarak yürütülmüştür. Ama Fransa'nın kültürel alanlardaki çekincelerinden duyduğu rahatsızlıkları dışarıya sızdırmasıyla birlikte anlaşma kamuoyuna yansımıştır.¹⁹⁰ Anlaşma taslağı Nisan 1997'de Ralph Nader tarafından kurulan Public Citizen adlı *Tüketici Haklarını Koruma Derneği* tarafından ele geçirilip internete aktarılmış ve o tarihten sonra dünyada yoğun bir tartışma başlamıştır.¹⁹¹

1995 yılında OECD tarafından önerilen MAI anlaşması, yürürlükteki mevcut yöntemlere yönelik etkili bir tartışma ile yatırımların korunması ve yatırım rejimlerinin liberalleştirilmesi için yüksek standartlar ile uluslar arası yatırımlar için geniş bir çok taraflı çerçeve sağlamaktadır. Bu çerçevede temel amaç, dış yatırımcıları ve şirketleri yabancı hükümetler için cazip hale getirmek ve yabancı yatırımcılara karşı bütün "ayrımları" yasaklamaktır.¹⁹² Bazılarına göre ise yürürlükteki MAI taslağı, OECD üyeleri arasındaki mevcut düzenlemelerin sağlamlştırılmasını temsil etmektedir.¹⁹³

3.1.3. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Hükümleri ve Kapsamı

MAI anlaşmasının ana hedefi ve mantığı sermaye akışkanlığını maksimum düzeye çıkarmak ve yatırımcıya yönelik riskleri minimuma indirmektir. DTÖ ile mal ve hizmet ticareti serbestleştirilirken, MAI aracılığıyla da sermayenin serbest

¹⁹⁰ Selim Yılmaz, "Yaşamımıza Verilmek İstenen Son Biçim: MAI" 1999, <http://www.antimai.org/mkl/sy99mai.htm>, (05.04.2007)

¹⁹¹ "Uluslararası Tahkim", TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, Yıl:1999, Sayı:1999-2/3, Ekim 1999, s. 97. http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/f01c939761597f9_ek.pdf?dergi=HABER%20BÜLTENİ, (03.04.2007)

¹⁹² Andrew Jackson, "The Multilateral Agreement on Investment (MAI) and Public/Social Services" **The Caledon Institute of Social Policy**, Caledon Commentary, Canada, November 1997, p. 1.

¹⁹³ E.V.K. Fitzgerald & R. Cubero-Brealey & A. Lehmann, "The Development Implications of the Multilateral Agreement on Investment", **Finance and Trade Policy**, Research Centre, Queen Elizabeth House University of Oxford, 21 March 1998, p. 4.

dolaşımı hedeflenmiştir. MAI, bu yapısıyla bir bakıma dünyada homojen bir devlet ve hukuk sistemini öngörmekte ve küreselleşmenin ileri boyutunu simgelemektedir.¹⁹⁴ Bu açıdan bakıldığında MAI hükümlerinin özelde çok uluslu şirketlerin genelde ise uluslararası sermayenin önündeki her türlü engelin küresel çapta kaldırılmasını amaç edindiğini söylemek mümkündür. Söz konusu hükümler yakından incelendiğinde bu amaç daha net görülmektedir.¹⁹⁵

- Çok uluslu yatırımlarla ilgili her tür kâr vb. uluslar arası mali transferler hiçbir engelle karşılaşmaksızın gerçekleştirilecektir.
- Çok uluslu sermaye, gittiği ülkede ekonomik faaliyetlerin engellendiği ve rekabet koşullarının bozulduğu gerekçesiyle söz konusu ülkeyi uluslararası tahkim komisyonunda dava ederek tazminat talebinde bulunabilecektir.
- MAI'yi imzalayan ülkelerde tüm yasalar gözden geçirilerek bunların MAI'nin ruhuna uygun olarak yeniden düzenlenmesi ve sistemin tamamen liberalleşmesinin sağlanması taahhüt edilecektir.
- MAI hükümleri, geriye dönük olarak uygulanabilecek, böylece anlaşma yürürlüğe girmeden önce yapılan bütün yatırım faaliyetlerini de kapsayacaktır.
- Anlaşmaya göre ev sahibi ülkeler, ulus aşırı şirketlerden teknoloji transferi, istihdam olanaklarını genişletmesi, ülke ihracatına katkıda bulunması gibi taleplerde bulunmayacaktır.
- MAI'yi kabul eden bir ülke 5 yıldan önce anlaşmayı feshedemeyecek ve fesihten sonra da anlaşma hükümleri 15 yıl boyunca yürürlükte kalacaktır.

Bu hükümler dikkatle incelendiğinde MAI'nin neredeyse bir anayasayı andırdığını söylemek abartılı olmasa gerek. Kaldı ki, WTO eski başkanı Renato Regguiero'nun Ekim 1997'de bir toplantıda MAI'yi işaret ederek ifade ettiği gibi, *"....Bugün WTO örgütünün kuralları, on yıl önce tasavvur bile edilemeyecek ölçüde standartlar, hizmetler, fikri mülkiyet, ticaretle bağlantılı yatırımlar ve bir dizi diğer*

¹⁹⁴ Tuğrul Görgün, "Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları", **Uzmanlık Tezi**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2004, ss. 71–72.

¹⁹⁵ Şahin, Kapitalizm ve Yoksulluk Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar, ss. 236–237.

ekonomik faaliyet alanını kapsamaktadır. Sığ bir entegrasyondan daha derin bir entegrasyona, daha dar bir katılımdan daha geniş bir katılıma yöneldik ve şuraya yeni bir kural, buraya yeni bir üye ülke eklemenin ötesine geçtik. Sistemin doğasını değiştirdik. Bütünü parçalarının toplamından fazla olan, iç içe geçmiş çıkarlar ve sorumluluklar ağından oluşan, bağımlılaştırılmış ve bölünmez bir küresel ticaret mimarisi yarattık. Artık ayırık ulusal ekonomiler arasındaki etkileşimin kurallarını koymuyoruz, tek bir küresel ekonominin anayasasını yazıyoruz.”¹⁹⁶

Bu bağlamda sermayenin serbestleştirilmesine odaklanan MAI'nin temel hedefi sermaye önündeki tüm engellerin kaldırılması ve böylece kaynakların daha etkin dağılımının sağlanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında taslak metinde dört temel unsur göze çarpmaktadır:¹⁹⁷

- Uluslararası sermaye hareketlerine yönelik tüm sınırlamaların kaldırılması ve tüm sektörlerin uluslararası yatırımlara açılarak kar transferlerinin, yatırım miktar ve alanlarının tamamen serbest bırakılması,
- Yabancı yatırımcıların ürettiği ürünlerin pazarlanmasına, üretilme biçimine ilişkin bütün olası sınırlandırmaların kaldırılması,
- Ülkelerin kalkınma stratejileri gerektirse bile kendi yatırımcılarını özendirecek ve kısmen kayıracak herhangi bir uygulamaya gitmelerinin önlenmesi,
- Uluslararası yatırımcıların yatırım yaptıkları ülke hükümetlerini dava ve gerektiğinde tazminat talep edebilmelerini sağlamak amacıyla bir uluslararası tahkim sisteminin kurulması.

“Önümüzdeki 1000 Yılın Anayasası” başlıklı yazısında MAI'yi eleştirel bir çerçevede ele alan Türkel Minibaşa göre, *üretimden finansa kadar tüm ekonomik faaliyetleri kapsayan MAI ilkelerinden **Ulusal Muamele İlkesi'ne göre anlaşmaya taraf olan ülkeler, anlaşmaya taraf olan diğer ülkenin yatırımcılarına ve onların yatırımlarına kuruluş, işleyiş, genişleme, yönetim, kullanım, uygulama ve satış veya yatırımların diğer kullanımları sırasında kendi ülkesindekilere uyguladığından daha***

¹⁹⁶ “Uluslararası Tahkim Nedir? Ne Değildir?”, **Türkiye MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu**, <http://www.antimai.org/kitap/tahkim.htm> , (03.04.2007)

¹⁹⁷ Oğuzhan Cevat Dinçer, “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment) Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dış Ticaret Dergisi**, 1998, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/coktrf.htm> (28.03.2007)

az avantajlı bir muamele uygulayamayacaktır. En Çok Kayırılan Ülke İlkesi'ne göre ise anlaşmaya taraf olan her bir ülke, başka bir anlaşma tarafı o ilkenin yatırımcılarına ve onların yatırımlarına, bir başka ülkenin yatırım ve yatırımcılarına uyguladığından daha az elverişli bir muamele uygulayamayacaktır. Dahası, anlaşmaya taraf olan her bir ülke, başka bir anlaşma tarafı ülkenin yatırımcısına her bir olay bazında bu ülkelerden hangisi daha elverişli ise onu uygulamakla zorunludur. Böylelikle sadece yerli yatırımcı ulusötesi sermayenin yatırımları karşısında güçsüz bırakılmamakta, devlet kendi üretim ve gelir kaynaklarını yönetmekten de vazgeçmektedir. Az gelişmiş ekonomilerin kendi aralarında kuracakları ittifakların da önüne geçilmekte doğal serbest pazarlar haline dönüşürülmektedirler.¹⁹⁸

Bu iki ilke MAI'nin odağındaki yükümlülüklerdir ve bu ilkeler aynı zamanda MAI karşıtlığının da temelini oluşturmaktadır.¹⁹⁹ Ulusal muamele ilkesi, en çok kayırılan ülke ilkesi, uyuşmazlıkların çözümü yöntemi, ve kamulaştırmaya karşı yatırımcıların korunmasıyla ilgili roller²⁰⁰ içeren MAI anlaşması, piyasa girişi ve çok geniş bir şekilde tanımladığımız portföy yatırımları ve fikri mülkiyet hakkı gibi elle tutulamaz değerleri de kapsamakta ve ayırım yapmama, şeffaflık, monopoller, imtiyazlar, yatırım teşvikleri, özelleştirme, performans ölçümleri, yatırımcının korunması, finansal hizmetler, vergilendirme, genel istisnalar, uyuşmazlıkların çözümü, emek ve çevresel standartlar gibi özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.²⁰¹ MAI'nin farklı özelliklerinden biri de diğer anlaşmalarda yeterince ifade edilemeyen veya açık olan alanlarda yeni düzenlemeler (özel konular) getirmesidir.²⁰²

MAI'ye yönelik yapılan bu kapsamlı çözümlere karşın Tonak, 28 Nisan 1998 tarihli bir konferansta MAI'nin genel bağlamının son 20 yıllık dünya ekonomisinin gelişimine atfedilen bir kavram olan ve adına küreselleşme denilen

¹⁹⁸ Türkel Minibaş, "Önümüzdeki 1000 Yılın Anayasası", http://www.antimai.org/kitap/mai_taslak/minibas.htm, (04.04.2007)

¹⁹⁹ Stephen Kobrin, "The MAI and the Clash of Globalization" **Foreign Policy**, September 22, 1998, p. 97.

²⁰⁰ Andreas Polk, "Multilateral Agreement on Investments (MAI) A Critical Assessment From an Industrial Economics Point of View", **Working Paper**, No. 0201, **Socioeconomic Institute Sozialökonomisches Seminar**, University of Zurich, February 2002, p. 2.

²⁰¹ Mick Hillyard, "Multilateral Agreement on Investment", **Economic Policy and Statistics**, Section House of Commons Library, Research Paper 98/31, 4 MARCH 1998, pp. 12–14.

²⁰² OECD, "Main Features of The Multilateral Agreement on Investment", DAF/MAI(98) 4, 5 February 1998, s. 4. <http://www1.oecd.org/daf/mai/pdf/ng/ng984e.pdf>, (03.04.2007)

sürece bağlı olduğunu ve söz konusu anlaşmanın da adı gibi öyle çok yönlü olmadığını vurgulamıştır.²⁰³

3.2. ÇOK TARAFLI YATIRIM ANLAŞMASININ ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERLE İLİŞKİSİ VE ULUS-DEVLETE YÖNELİK TEHDİTLER

Küresel sistemde hareket eden ÇUŞ'ların bu hareketlerini daha geniş bir alana yaymalarında etkili olabilecek birtakım siyasi ve hukuki dayanaklara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması için ortaya çıkan MAI anlaşması bu anlamda ÇUŞ'larla bire bir ilişki içindedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu ilişkiye yönelik çeşitli değerlendirmeler yer almaktadır.

3.2.1. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması ile Çok Uluslu Şirket İlişkisi

ÇUŞ'ların faaliyet alanlarının genişlemesinde şüphesiz MAI'nin katkısı göz ardı edilemez. MAI, yatırım konularında ÇUŞ'ları ulusal hükümetler karşısında koruyarak bir üst konuma oturtmaktadır. Yani hükümetler, şirketlerin maliyetlerini arttıracak ve kârlarını düşürecek her türlü çevre koruma, halk sağlığı ve bu nitelikteki politikaları uygulama yetkisinden mahrum bırakılmak istenmektedir. Son tahlilde MAI Anlaşması, hükümetleri, yabancı yatırımcıları birçok konuda korumakla yükümlü kılan uluslar arası bir anlaşmadır. Üretim alanları satın alma, tesis kurma, hisse, gayrimenkul ve hammadde satın alma bunların başında gelmektedir.²⁰⁴ Liberal ideologlar tarafından küreselleşmenin anayasası olarak da adlandırılan MAI, bir yandan sermaye sahiplerinin ellerini güçlendirirken diğer taraftan da her türlü çevre koruma girişimlerini, çalışma koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan millî politikaları ve kamu çıkarına hizmet eden yatırımları engellemektedir. Bu öngöründen hareketle MAI'den güç alarak ülkelere giren yabancı yatırımların ve onların bu olumsuz etkilerinin -eğer önlem alınmazsa- önümüzdeki süreçte hızlanacağını söylemek mümkündür.

MAI anlaşmasıyla yabancı yatırımcılara temelde yerli yatırımcılar gibi muamele edilmesinin zorunlu kılınması, ulusal hükümetlerin, devlet işletmelerinin

²⁰³ Ahmet Tonak, "Çok Taraflı Yabancı Sermaye Yatırım Anlaşması", 28 Nisan 1998, <http://www.odtu.edu.tr/home/wwwoed/documents/AhmetTonak.doc>, (02.04.2007)

²⁰⁴ Deniz Özyakışır, "Küreselleşmenin Jeopolitiğini Ulus-Devlet Üzerinden Okumak", **Karizma Dergisi**, Yıl:7, Sayı: 37, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, s.135.

yabancı yatırımcılara satışında istihdam taahhüdünü şart koş(a)mamaları, kamu işletmeleri satış yoluyla özelleştirilirken yerli yatırımcılara herhangi bir önceliğin verilmeyecek olması ve öncelik hakkı maddesinde, tüm yabancı yatırımcıların eşit muameleye tabi tutulacağına kayıt altına alınmış olması gibi hükümler, sonuç itibarıyla bakıldığında sermaye sahipleri karşısında, hükümetlerin ve demokratik resmi mercilerin haklarını sınırlamaktadır.²⁰⁵

Öyle ki “Eğer MAI Anlaşması 1980’li yıllarda yürürlüğe girseydi, Nelson Mandela hala hapiste yatıyor olurdu. Çünkü Güney Afrika’daki yatırımcıları veya yabancı yatırımları boykot yasaklanmış olacaktı.”²⁰⁶ MAI’nin ortaya çıkmasıyla birlikte dünyanın dört bir yanında başlayan MAI karşıtı platformlarda ÇUŞ’ların ürünleri protesto edilirken MAI ve ÇUŞ ilişkisi bir kez daha şiddetle eleştirilmiş ve bu ilişkiye karşı ulusal direnç gösterilmiştir. Sendikalar, odalar, köylü örgütleri vb. sivil toplum örgütlerince oluşturulan bu platformlarda gösterilen tepkiler dünya çapında her geçen gün daha fazla ses getirmektedir. Kozanoğlu’na göre MAI’ye karşı mücadeleyle dünyanın gündemine gelen, ABD’nin Seattle şehrindeki DTÖ toplantısında rüştünü ispat eden, o günden başlayarak güç ve yaygınlık kazanan küreselleşme karşıtı hareket, totaliter bir tasarıma direnme anlamında önemli bir misyon üstlendi ve meydanı boş bırakmadı.²⁰⁷ Mesela pek çok Kanadalı MAI eylemcisi için 10 Ocak günü her ne kadar başkaları tarafından takdir görmese de MAI karşıtı kampanyalar için ayrı bir öneme sahiptir.²⁰⁸

MAI’ye yönelik geliştirilen tepkilerin odak noktasını MAI’nin halkın barış ve güven içinde kamunun finanse ettiği çoğunlukla sosyal içerikli hizmetleri riske sokması oluşturmaktadır.²⁰⁹ Öte yandan Hirst ve Thompson’un da işaret ettikleri gibi çok uluslu şirketlerin üretim yapılarını merkez ülkelerden çevre ülkelere taşımaları, gelişmekte olan ülkelerin işsizlik sorununu daha da arttırmaktadır. Çünkü ekonomik avantajların bulunduğu yere yerleşen çok uluslu işletmeler ücretleri ve sosyal

²⁰⁵ Gerald Boxberger & Harald Klimenta, “Globalleşmenin 10 Yalanı”, **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?**, (Çev.) Mustafa Güney, İnkılab Yayınları, İstanbul, Mart 2002, ss. 144–145.

²⁰⁶ Boxberger & Klimenta, *Globalleşme Bir Aldatmaca mı?*, s. 145.

²⁰⁷ Hayri Kozanoğlu, “Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı”, **Doğu Batı**, Sayı:18, 2002, ss. 55–56.

²⁰⁸ Jeremy Nelson, “Toppling the MAI: Canadian Activists Lead World in Fight For Democracy. (Multilateral Agreement on Investment)”, **Canadian Dimension**, SECTION: No. 2, Vol. 32, 1998, p. 24.

²⁰⁹ Audrey Cormack, “The Effects of Globalization and the MAI on Working People”, For presentation to Parkland Institute Forum on the MAI, University of Alberta Campus, 1998 <http://www.telusplanet.net/public/afl/speeches/effectsglobal.html>, (03.04.2007)

maliyetleri aşağıya çekmeye çalışmaktadırlar.²¹⁰ Çok uluslu şirketler bu bağlamda küreselleşmenin ücret ve istihdam üzerindeki etkileriyle ilgili olarak devam eden tartışmalarda kilit rol oynamaktadır.²¹¹

Hirst ve Thompson'un geliştirmekte olan ülkelerin durumlarına ilişkin işaret ettikleri noktayı, Nobel ödüllü iktisatçı J. Stiglitz de vurgulamaktadır. Ona göre “*Çok uluslu şirketler, geliştirmekte olan ülkelerde çalışma şartlarını geliştirmek için ellerinden geleni yapmıyorlar. Kendi ülkelerinde yavaş yavaş aldıkları dersleri yalnızca aşama aşama hatırlıyorlar. Çalışma şartlarını iyileştirmek, işin verimliliğini arttırabilir ve genel maliyetleri azaltabilir ya da en azından fazla arttırmaz.*”²¹²

Dolayısıyla Gülten Kazgan'ın vurguladığı²¹³ gibi ÇUŞ'lar, ucuz işgücü temini, ham veya işlenmiş maddelere ulaşma konusunda millî sınırları herhangi bir şekilde aşma konusunda giderek daha fazla ustalaşmaktadırlar. İşte böyle bir ortamda hızla büyüyen ÇUŞ'lar riski yüksek olsa da yeni fırsatlar nedeniyle dış piyasalara girerler. Nede olsa küreselleşme çok değerlilik ve çok kaynaklılık düzeylerinde düşürücü bir etki yapmaktadır. Bu nedenle de çok uluslu şirketlerin yabancı aktiviteleri piyasa yapılarındaki, uluslardaki, etnik yapılarındaki, dillerdeki, gümrüklerdeki ve hukuk sistemlerindeki farklılıklar kalkıncaya kadar devam edecektir. Bunların kalkması da ulus devletlerin sonunu getirecektir. Yani tam küreselleşme düzeyi, bu şirketlerin giriş-çıkış kavramlarının olmadığı her şeyin homo economicus haline geldiği bir düzey olacaktır.²¹⁴ Oysa retorikte bu şirketlerin sosyal sorumluluk taşıdıkları ve eğitim programları sağlayarak ve yerel işletmeleri kiralayarak bölgesel kalkınmaya yardımcı oldukları iddia edilmektedir.²¹⁵

3.2.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması ve Ulus-Devlet İlişkisi

MAI anlaşmasının ulusal devletleri nasıl etkilediğine geçmeden önce ulus-devlet olgusu hakkında kısa da olsa bilgi sahibi olmak söz konusu sürecin doğru okunmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle bu kısımda öncelikle ulus-devlet denilen

²¹⁰ Hirst ve Thompson, Küreselleşme Sorgulanıyor, s.15.

²¹¹ Giovanni S. F. Bruno and Anna M. Falzoni “Multinational Corporations, Wages and Employment: do Adjustment Costs Matter?”, **Applied Economics**, No: 35, 2003, p. 1277.

²¹² Stiglitz, Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, s. 90.

²¹³ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 52.

²¹⁴ Özdemir, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler”, s. 240.

²¹⁵ Juliette Bennet, “Multinational Corporations, Social Responsibility and Conflict,” **Journal of International Affairs**, The Trustees of Columbia University in the City of New York, Vol.55, No.2, Spring 2002, p. 401

olguya kısa bir giriş yapılmakta ve sonrasında MAI anlaşmasıyla son zamanlarda nasıl bir yapısal ve işlevsel dönüşüme uğradığına değinilmektedir.

3.2.2.1. Ulus-Devlet: Kısa Bir Giriş

Anthony Giddens, ulus-devleti işaretlenmiş sınırları olan bir bölge üzerinde bir idari tekel sürdüren, hükmü kanunla ve iç ve dış şiddet araçlarının kontrolü ile onaylanan bir kurumsal hükümet biçimleri dizisi²¹⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Kenichi Ohmae ise ulus-devleti politik bir organizmaya benzeterek tarihin geniş hareketi içinde ekonomik işleri örgütlemenin geçici bir biçimi şeklinde tanımlamaktadır.²¹⁷

Bu bağlamda millî egemenliğin doğal sonucu olarak, insanların birtakım hak ve yetkilere sahip olduğu ve sorumlulukları bulunduğu kabulünü kapsayan “vatandaşlık” anlayışı gelişmiştir. Böylece devlet; merkezîleşerek topluma nüfuz etme yeteneğini artırmış, hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaya çalışarak vatandaşlığa sosyal ve siyasî boyutlar katmış,²¹⁸ belirlenmiş sınırlar dâhilinde yönetme gücü tekeline sahip, bu gücü hukuk yaptırımına tâbi kılan, iç ve dış şiddet araçlarını doğuran ve kontrol eden bir kurumsal egemenlik yapısı hâline gelmiştir. Modern ulus-devletler, meşru otorite alanında yapılan anlaşmalar yoluyla herhangi bir faaliyet için konacak kuralları ve bu kuralların konuluş statüsünü belirleme kapasiteleriyle²¹⁹ en önemli siyasî yapılanma biçimidirler.

3.2.2.2. Ulus-Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü

Küreselleşme sürecinin ortaya koyduğu değişim sürecinde tartışılan kavramların aşında, ulusal egemenliği esas alarak örgütlenmiş olan ulus-devlet gelmektedir. Söz konusu sürecin aktörleri tarafından –kaldı ki MAI bu anlamda önemli bir yere sahiptir- ulus-devlete yönelik ciddi tehditler ortaya çıkmaktadır. Bu tehditlerin içselleştirilmesi sermayeni hareket alanını genişletmektedir. Bu bağlamda sermayenin önünde birer engel olarak görülen milli devletler yine sermayenin

²¹⁶ Anthony Giddens, **Ulus-devlet ve Şiddet**, (Çev.) Cumhur Atay, Devrin Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 165.

²¹⁷ Kenichi Ohmae, “Ulus-devletin Sonu”, (Çev.) Zülfü Dicleli, **Küreselleşme Okumaları** (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006, ss. 273-274.

²¹⁸ Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Post-modern Uluslaşma ve İslâm”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 15.

²¹⁹ Hirst ve Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, s. 204.

aktörleri tarafından yönlendirilmekte ve belirlenen sınırların dışına çıkılması halinde büyük çaplı ekonomik krizlerle karşı karşıya bırakılmaktadır.²²⁰

Bu kapsamda küreselleşmeyle birlikte giderek artan ekonomik ve kültürel bağlar, ulus-devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmakta, hükümetler; ekonomik nesnelere, teknolojik yeniliklerin, bilgi, haber ve fikirlerin akışını kontrol etmekte güçlük çekmekte ve bu çerçevede başvurulan iç politika tedbirleri etkinliğini kaybetmektedir. Yine, ulus-devletlerin millî ekonomik politika izleme imkânı giderek azalmakta, pazar sınırlarının aşınması bir ölçüde millî siyasî sınırların da aşınması anlamına gelmektedir.²²¹ Dolayısıyla *“Ulus-devletin çeşitli açılardan egemenlik alanı daralmaktadır. Ulus-devletler artık vatandaşları üzerinde mutlak egemenlik edememektedirler.”*²²²

Ayrıca ekonomik bakımdan, yetkilerini giderek uluslar üstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalan ulus-devlet, uluslararası sermayenin önünde bir engel olarak algılanmaktadır.²²³ İşte MAI anlaşmasının ulus-devleti hedef alan tehditleri de bu noktada başlamakta ve söz konusu anlaşmanın hükümleri ulusal politikaların etkisizleşmesine yol açmaktadır. Böylece uluslararası sistemde ulus-devletlerin yanında yeni hukuk kaynakları ve yaratıcıları rol oynamaktadır. Devlet, bu yolla uluslararası alanda egemenliğinden ve hukuk yapıcılığından bir ölçüde taviz vermek durumunda kalmaktadır.

Çünkü ekonomik faaliyetin ölçeği, artık ulus-devletin alanıyla uyuşmamaktadır; küresel ve çok ulusludur. Ulusal ekonomiler artık uluslar üstü ekonomik ilişkiler ve süreçlerin içine dahil olmuştur ve küresel fenomen üzerinde ya çok az etkileri vardır yada hiç yoktur. Ulusal hükümetlerce yüceltilen yerel otoritelerin görevleri kamu hizmetlerine yönelik çalışma taleplerini yerine getirmek, yerel şirketlerin rekabet yeteneklerini ve yurt içi yatırımların cazibesini arttırmaktır. Dolayısıyla şimdiki siyasi gündemleri büyük uluslar arası şirketler ve uluslar arası

²²⁰ Deniz Özyakışır, “Ulus-devletin ÇUŞ’larla İmtihani”, *Yarın Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 47, Mart 2006, s. 23.

²²¹ Mehmet Yüksel, *Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2001, s. 103.

²²² Haldun Güllalp, “Ulusal Devlet, Global Demokrasi?”, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale8.htm>, (23.05.2007)

²²³ Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen, s. 35.

finansal piyasalar belirlemektedir.²²⁴ Hatta durum öyle bir boyuta ulaşmış ki Giddens'in da belirttiği gibi bugün modern uluslar ötesi şirketlerin en büyüğü devletlerin çoğundan daha geniş yıllık bütçelere sahiptir ve bakanlarla diplomatların eşdeğerleri yoluyla hükümetlerle bile doğrudan ilişkiler içine girebilmektedir.²²⁵

Söz konusu durumun böyle devam etmesi halinde ulus devletler çok taraflı yatırım anlaşmasının yatırım kurallarına tamamen uymak zorunda kalacaklardır.²²⁶ Örneğin ulusal bir hükümetin sosyal ve/veya ekolojik dengelerle ilgili yapacağı düzenlemeler eğer ÇUŞ'ların faaliyetlerini engelleyecek nitelikteyse veya şirketlerin maliyetlerini arttırıp karlarını minimize ediyorsa, söz konusu şirketler ulusal hükümeti tahkim kuruluna şikâyet etme hakkına sahiptirler. Hatta bu yolla yüklü miktarda tazminat alma şansları bile mevcuttur. Bu yönüyle bakıldığında MAI anlaşması her türlü çevreyi koruma girişimlerini, çalışma koşullarını iyileştirici her türlü milli politika ve uygulamaları ve kamu yararına yönelik tüm yatırım yönlendirmelerini engelleyebilmektedir.²²⁷ Bu durum MAI'nin, aynı zamanda demokrasiyi, egemenliği, çevreyi, insan haklarını ve ekonomik kalkınmayı yakından tehdit ettiğini göstermesi açısından önemlidir.²²⁸

Bununla birlikte ulus ötesi firmaların faaliyetlerine ilişkin evrensel çaptaki bağlayıcı norm ve standartlar ulus-devletlerce görüşülmekte ve çoğu zaman da benimsenmektedir. Yasal açıdan uyum, başlangıçta ortak konumundaki devletler için egemenliğin kaybolmasını gerektirirken aynı zamanda onların kendi içlerindeki yetkileri de ÇUŞ üstü otoriteler tarafından yeniden düzenlenmektedir. Dolayısıyla bu şirketleri bir düzene sokmak veya denetim altında tutmak için uluslararası ya da uluslar üstü yasalara ihtiyaç bulunmaktadır. Kimilerine göre ise ulus-devletin küresel bir ekonomide milli egemenliğini sürdürebilmesi veya koruyabilmesi için söz konusu otoritelerle karşılıklı ortaklığa ve işbirliğine gitmesi gerekir.²²⁹ Öte yandan ÇUŞ'ların son zamanlarda özellikle insan hakları ihlalleriyle ilgili suç ortaklığı yaptıkları da iddia edilmektedir. Uluslararası Af Örgütünde ekonomi ve insan hakları konularında

²²⁴ Paul Hirst, "The Global Economy: Myths or Reality?" Kalb, D., van der Land, M., Staring, R, van Steenbergen, B and Wilterdink, N. Eds. **The End of Globalization: bringing Society Back in.** Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000, pp. 120-122.

²²⁵ Giddens, Ulus-devlet ve Şiddet, s. 376.

²²⁶ Haluk Tükel, "Küreselleşme Kısacasında Ulus-devlet," **Görüş**, Haziran 1998, s. 64. <http://www.tusiad.org.tr/yayin/gorus/35/pdf/sec11.pdf>, (04.04.2007)

²²⁷ Boxberger & Klimenta, "Globalleşmenin 10 Yalanı" s. 146.

²²⁸ Kobrin, "The MAI and the Clash of Globalization." s. 97.

²²⁹ Hedley, Alan R. "Transnational Corporations and Their Regulation: Issues and Strategies", **International Journal of Comparative Sociology**, Vol. 11, Issue:2, 1999, p. 226.

çalışan Salil Tripathi, şirketlerin suç ortaklığını doğrudan ortaklık, dolaylı ortaklık ve sessiz tanık şeklinde üçe ayırarak bu iddiayı desteklemektedir.²³⁰

Bu kapsamda yukarı yapılan çözümlenmeleri de dikkate alarak ulus-devletin meşruiyet kaybını MAI'nin pratik uygulamaları dışında dünya düzeyinde yaşanan büyük dönüşümler sonucu ortaya çıkan bunalımlara ve son kertede küreselleşmeye bağlamak mümkündür. Zira küreselleşme denilen olgu, doğrudan ekonomik güç hâkimiyetinin ve/veya uluslar üstü sermaye gücünün bunalımdan çıkmak için toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlara yeni anlamlar katma, dünyayı homojen bir pazara dönüştürme çabalarıyla bağlantılıdır.²³¹ Bu anlamda “küreselleşme ile birlikte, yerelliğin canlandığını, otantikliğin bir kimlik kodu olarak söylemleştirdiğini, köktencilüğün farklı tezahür biçimleri içinde yaşama geçirildiğini ve bu süreçlere karşı “ulus-devlet+ulusal-kimlik” denkleminin gittikçe gücünün kırıldığını ve ciddi bir “meşruiyet kriziyle” karşı karşıya kaldığını görüyoruz.”²³² Dolayısıyla “Çok uluslu şirketlerden uluslar arası örgütlere ve uluslar arası anlaşmalara kadar geniş bir uzamda egemenliğin aktörlerinin çoğullaşması ve hareket etmesi, artık devletin egemenlik söylemini bir veri olarak alamamasını gündeme getirmekte ve devletin iktidar alanını sınırlamaktadır.”²³³

Tamda bu noktada küreselleşme sürecinde egemen aktörler ve sermaye tarafından nasıl bir ulus-devlet yapılanmasının istendiği Minibaş'ın ifadelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Buna göre küreselleşmenin ulus-devleti.²³⁴

- *Sermayenin istediği alana, istediği koşullarda yatırım yapabilmesi ve ticari ilişkilerini sürdürebilmesi için kamu-özel ayrımına karşı;*
- *Sermayenin verimliliğini ve kârlılığını olumsuz etkileyecek her türlü güce karşı anayasal düzenlemelerle jandarma rolü yüklenen;*
- *Kaynakların dağıtımında ulusötesi politikalara öncelik tanıyan;*
- *Rekabetçi düzende kaybedenlerin değil kazananların yanında olan;*
- *Her türlü ayrılıkçı harekete küresel çıkarları zedelediği sürece hoşgörülle yaklaşan;*

²³⁰ Salil Tripathi, “International Regulation of Multinational Corporations,” **Oxford Development Studies**, Vol. 33, No. 1, March 2005, p. 118.

²³¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, **Doğu Batı**, Yıl:3, Sayı:10, 2000, s. 119.

²³² Keyman, “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri”, s. 72.

²³³ Keyman, “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri”, s. 82.

²³⁴ Türkel Minibaş, “Ulus Devlet de Değişiyor!” **Cumhuriyet**, 11 Nisan 2005.

- *Kesimler arasındaki farklılıklara neden olmamak gibi bir gailisi de olmayan; kısacası, sermayenin çıkarlarına öncelik tanıyan bir devleti öngörmekte.*

Dolayısıyla bu politikalar ulus-devletin bağımsızlığının ve bu temelde her türlü egemenlik hakkının sürecin bir parçası ve/veya gereği olarak ulus-üstü kurumlara devredilmesi istenmektedir.²³⁵

3.2.2.3. Ulus-Devletin Mevcut Durumuna İlişkin Bazı Analizler

Küreselleşme sürecinde ulus-devletin tehdit altında olduğu ve bu nedenle birçok bakımdan egemenliğinin aşındırılarak son kertede tasfiye sürecine sokulmak istendiği şeklindeki iddiaların aksine mevcut dünya sisteminin hala ulus-devletler sistemi olduğunu söylemek mümkündür. *“Zira bugünkü perspektif ile ulus-devletin ve ulus kurgusunun çözüldüğü iddialarının karşısında küçük grupların ulus olma iddiaları yer almaktadır.”*²³⁶

Bu perspektiften hareketle Kongar’ın ifadesiyle ulus-devlet ne ölmüştür nede ölmektedir. Tam tersine ulus-devlet kavramı temel insan hak ve özgürlükler bağlamında kendini yenileyerek ve daha da güçlenerek devam edecek gibi görünmektedir. Çünkü küreselleşme olgusu ulus-devleti laik ve demokratik devlet ekseninde biçimlendirmekte ve değiştirmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşünü “tarihin sonu” yani liberal sistemin nihai zaferi olarak ilan eden Fukuyama bile son kitabında bu tezi (güçlü ulus-devlet inşası) savunmaktadır.²³⁷

Bu bağlamda ulus devletlerin, egemenlik alanları yeni nitelikler kazanmakla birlikte bu yeni egemenlik alanları ve tanımlama alanlarında her bir ulus-devletin de farklı egemenlik yaklaşımları şekillenmeye başlamaktadır. Son kertede ulus devletler küreselleşmenin bütün tehditlerine rağmen uluslar arası alandaki güç dağılım sürecini belirlemeye devam etmektedirler. Dolayısıyla gerek ulus üstü gerekse ulus altı yapılara meşruiyet kazandırma yetenekleri hala devam etmektedir.²³⁸

Sonuç olarak ulus-devletlerin devletlerin egemenlikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan birtakım politik güçleri, uluslar arası alanda olduğu gibi uluslar arası

²³⁵ Özyakışır, “Küreselleşmenin Jeopolitiğini Ulus-devlet Üzerinden Okumak”, s. 138.

²³⁶ Rukiye Akkaya, **Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulusal Sorun**, Legal Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004, s. 144.

²³⁷ Emre Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 228.

²³⁸ Ahmet Davutoğlu, “Küreselleşme ve AB -Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt No:20, Yıl: 2003, s.53. <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg20/davutoglu.pdf> , (23.05.2007)

alandada azalmakta ve küreselleşmenin standart ölçüğü, ulusal tercihlerin önünde güçlü bir dayatmaya dönüşmektedir. Onun içindir ki ulus devletin yapısal oluşumundaki unsurların olumsuz etkilenmesine bağlı olarak ortaya çıkan eksikliklerden söz edilse bile ulus-devletin yok olmasından söz edilemez.²³⁹ Dolayısıyla “*Ulus devlet yerli neoliberallerin sandığı gibi yok olmuyor. Aksine, daha da güçleniyor.*”²⁴⁰

Çünkü “*günümüzde dünya bir ulus-devletler dünyasıdır. Ulus-devlet halen de sosyal ve politik anlamın anahtar bağı olmaya devam etmektedir.*”²⁴¹ “*O halde ulus-devlet öldü savı kesinlikle geçerli değildir. Sadece yeni yapılanmalar içinde, ulusal çıkarları gözetme yöntemleri değişmektedir.*”²⁴²

²³⁹ Akkaya, Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulusal Sorun, s. 136.

²⁴⁰ Minibaş, “Ulus Devlet de Değişiyor!” <http://www.antimai.org/bs/tmini110405.htm> , (24.05.2007)

²⁴¹ Yüksel, Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye, s. 138.

²⁴² Manisalı, Yirmi birinci Yüzyıl'da Küresel Kıskaç Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye, s. 26.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Çalışmada yapılan analizleri üç ayrı bölümde tahlil etmek gerek mevcut sürecin doğru anlaşılması gerekse çalışmanın sistematığı açısından daha yararlı olacaktır. Bu amaçla öncelikle küreselleşme süreciyle ilgili olarak ortaya çıkan sonuçlara baktığımızda küreselleşmenin her şeyden önce bir süreci ifade ettiği görülmektedir. Bu niteliği üzerinde yapılan pek çok tartışmada başka yönlerine dikkat çekilmekte ve bu temelde bir “ideoloji” ve “olgu” olarak da tartışıldığı görülmüştür. Tartışmaların genelinde ortaya çıkan sonuç, küreselleşmenin 1980’den sonra dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak gelişen süreci ifade ettiği ve bu sürecin çok boyutlu, çok aktörlü ve demokrasi ile insan haklarını ön plana çıkaran bir niteliğe sahip olduğudur. Bunun yanı sıra genel olarak baktığımızda küreselleşmenin teknolojiye ilerlemeler, ekonomi politikalarındaki dönüşüm ve değişimler ve siyasi gelişmeler sürecin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle sınırların dışa açılmasıyla ticaretin küreselleşmesi sağlanırken finansal piyasalar da bundan payını almıştır.

Öte yandan uluslar arası sermayenin dünya ölçeğinde hareket serbestisi kazanmasını amaçlayan ve bu amaçla küreselleşmenin kurumsal inşasına başlayan küresel güçler ve gelişmiş devletler, II. Dünya Savaşından bu yana önemli bir mesafe kat etmiştir. Sonuç olarak IMF, Dünya Bankası OECD, WTO gibi örgütler kurulmuş ve bu kurumla mevcut sürece yön vermeye başlamışlardır. Bu küresel kurum ve örgütlenmelerin politikalarıyla biçimlenen yeni dünya sisteminde özellikle fiziki sınırların aşılması noktasında etkili politikalar geliştirilerek bu anlamda sermayenin uluslar arasılaşmasına hizmet edilmiştir. Dolayısıyla süreç içerisinde pek çok etki alanı ortaya çıkmıştır. Bu etki alanlarına baktığımızda özellikle sermaye akışkanlığı yüzünden az gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında büyük çaplı ekonomik krizler meydana gelmiştir. Güneydoğu Asya, Meksika ve Türkiye de yaşanan ekonomik krizler bu anlamda önemli örneklerdir. Küreselleşmenin finans kesimi açısından en önemli sonucu kuşkusuz ortaya çıkardığı ikili bir yapıdır. Ekonomik anlamda somut

argümanlara dayanan reel ekonomi ve üretilen mal ve hizmetlerin satışıyla gelişen uluslar arası ticaret bu yapının bir bölümünü oluştururken diğer bölümünü ise akışkan bir temelde gelişme gösteren ve sermaye sahiplerinin spekülâtif kazançlarına hizmet eden büyük çaplı sıcak para ve değerli hisse senetleri gibi nominal yatırımlar oluşturmuştur.

Ayrıca bu piyasalarda muazzam boyutlara ulaşan bir kara para olgusu ortaya çıkmıştır. Küreselleşme sürecinde özellikle kıyı ötesi bankacılık faaliyetlerindeki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kara para birçok ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte kısa vadeli sermaye hareketlerinin kontrol edil(e)memesi milyarlarca dolar kara paranın kolaylıkla aklanmasına yol açmaktadır. Sonuçta, kara para, olgusu küreselleşme süreciyle birlikte ülkeleri tehdit eden bir boyuta varmış ve özellikle az gelişmiş ülke ekonomileri bundan oldukça zarar görmüşlerdir.

Küreselleşmenin etkilediği başka bir alan ise kuşkusuz ekonomilerin istihdam yapılarıdır. Buna göre dünya ölçeğinde istihdam yapısı küreselleşmeyle birlikte emek aleyhine önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira bu süreçte emek, mal, hizmet ve sermaye gibi diğer üretim faktörlerinin kazandığı hareketliliği ne yazık ki yakalayamamıştır. Bu noktada özellikle emek ve sermaye arasında ciddi boyutlarda bir eşitsizliğin yaşandığı ve sermayenin sınırsız hareketliliğine karşın emeğin serbest dolaşımı birtakım engellemelere maruz kalmıştır. Küreselleşme süreciyle birlikte sanayi devriminin kitlesel üretim biçiminden vazgeçilerek post-fordist dediğimiz esnek üretim biçimine geçilmesiyle üretim merkezlerinin çevre ülkelere kaydırılması gelişmekte olan ülkelerde büyük çaplı işsizliklere yol açmıştır. Öte yandan sürecin işleyiş mantığına uygun olarak üretimde önemli bir faktör olarak “bilgi”nin kullanılması ve teknoloji merkezli üretim yapılanmalarından dolayı işgücü olumsuz etkilenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise küreselleşme sürecinde ÇUŞ’ların nasıl bir rol üstlendikleri ve bu sürece nasıl yön verdikleri gibi konular analiz edilmiş ve bu analizlerden çıkan sonuç kısaca, bu şirketlerin küreselleşme sürecinde aktif bir rol oynadıklarıdır. Uluslar arası sermayenin gerek nominal gerekse reel kazanımlar temelinde dışarıya açılması ve küresel ölçekte faaliyet/yayımla göstermesi bu şirketleri küreselleşmenin en önemli aktörü haline getirmiştir. Söz konusu şirketler bu süreçte yatırımların korunması açısından kendilerini güvenceye almak için çeşitli yasal mekanizmalarla işbirliğine gitmiş ve güçlerini daha da pekiştirmişlerdir.

Uluslar arası Tahkim ve MAI bu anlamda önemli örnekler olmuşlardır. Bu tür yasal dayanaklardan meşruiyet sağlayan dev şirketler üstlendikleri rolleri yerine getirme konusunda elbette ki önemli sıkıntılardan kurtulmuşlardır.

Bununla birlikte özellikle sermaye açığı olan AGÜ'lerin büyük çaplı yatırımlara duydukları ihtiyaçlar şirketlerin faaliyet alanlarını daha da genişletmiş ve söz konusu ülkelerin dışarıya açılma süreçleri hız kazanmıştır. Böylece bu şirketler dünya ölçeğinde tek bir pazar yaratma ve bu pazarda karlarını maksimum noktalara ulaştırma amaçlarına ulaşmışlardır. Dünyanın en büyük şirketleri sıralamasında ilk sıraya yerleşen bir şirketin (örneğin General Motors'un) yıllık satışının birçok AGÜ'nün yıllık gelirinden daha fazla olması bu durumu ispatlamaktadır. Bu güçlerinden dolayı dünyanın yeni efendileri olarak dünya ticaretine, uluslar arası sermayenin dolaşımına, doğrudan yabancı yatırımlara, ülkelerin ekonomi politikalarına, dünya çapında sınırsız bir pazar yaratma çabalarına ve neoliberalizmin hızla yayılmasına etki eden bu şirketler son kertede küreselleşme sürecinde önemli rol oynamaktadırlar.

Ayrıca bu dev şirketlerin özellikle AGÜ'lerde yaptıkları yatırım faaliyetlerinden dolayı önemli problem alanları ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerin doğal kaynaklarını fayda-maliyet analizleri çerçevesinde değerlendirerek faydalarını maksimum, maliyetlerini ise minimum düzeyde tutacak ve onların aleyhine olabilecek her türlü yasal düzenlemeleri gerekli merciler (Uluslar arası Tahkim) yoluyla yeniden şekillendirmektedir. Tamamen sermayenin çıkarına yapılan bu şekillenme, mevcut ülkenin çevre standartlarını şirketlerin maksimum karlarına kurban etmektedir. Sonuçta kimyasal atık ve sera gazlarının deposu haline gelen, AGÜ'lerde ciddi çevresel tahribatlar meydana gelmekte (tsunamiler, depremler, erozyonlar, sel felaketleri vb.) ve bu ülkelere yönelik küresel ısınma tehdidi önemli boyutlara ulaşmaktadır.

ÇUŞ faaliyetlerine Üçüncü Dünya ülkeleri bağlamında baktığımızda ise önemli problem alanlarının ve etkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu etkilerin başında kitlesel yoksulluk ve işsizlik sorunları gelmekte ve bu durum söz konusu ülkeleri belirsiz bir sürece sokmaktadır. Bu süreçte üçüncü dünya ülkeleri küresel ve bölgesel politikalarla dışa daha fazla bağımlı hale getirilmekte ve sanayileşmiş ülkeler tarafından dünya ekonomisindeki pastadan çok küçük dilimlere muhtaç

birakılmaktadır. Ayrıca bol ve ucuz olan emek ile doğal kaynakların şirketler tarafından sömürülmesi de önemli bir sonuç olarak kayda değerdir.

Bununla birlikte küreselleşmeyle birlikte üretimdeki yapısal değişim, şirketlerin bu yönde karar almalarına yol açmış ve bu ekseninde biçimlenen yeni iş alanları geleneksel iş alanlarını ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda sektörel anlamda önemli kaymalar (tarımdan sanayiye, sanayiden hizmetlere vb.) meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu sektörlerde ve/veya bu ülkelerde işlerini kaybeden kesimler, yeni iş alanları bulmak için yoğun bir göç sürecine yönelmişlerdir. Sonuçta uluslar arası boyutlara ulaşan göçler meydana gelmiş ve bu noktada “göçmenlik sorunu” dünyanın gündeminde önemli bir yer tutmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ele alınan MAI anlaşmasıyla ilgili yapılan çözümlenelerde anlaşmanın uluslararası sermayenin küresel çapta ve herhangi bir engele takılmadan faaliyet göstermesi için yürürlüğe konulmak istendiği görülmüştür. Anlaşma, mevcut haliyle ulusal hükümetlerin çevre, ekonomi (özellikle istihdam alanında), hukuk gibi alanlarda yaptıkları düzenlemelerin ÇUŞ’ların maliyetlerini arttırıcı etki yarattığını ve bunların hukuki bir zeminde ele alınarak yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Böylece hem küresel politikaların meşruiyeti sağlanmış olacak -ki bu durum yatırım(cı)ları da güvenceye almakta- hem de ulus-devletler üzerinde tahakküm kurularak onların birçok konudaki egemenlikleri aşındırılmaktadır.

Sonuç olarak ortaya çıkan manzarada MAI anlaşmasıyla meşruiyet kazanan ÇUŞ’ların ulus-devletler karşısında elde ettikleri güçle orantılı olarak hareket alanlarını genişlettikleri ve faaliyetlerini bu alanlarda hızla sürdürdükleri görülmektedir. Bu anlamda MAI’nin doğrudan ve dolaylı olarak ulus-devletler için çeşitli tehditler oluşturduğunu söylemek mümkündür. Geline nokta ulus-devlet egemenliğinin yerini şirket egemenliğinin aldığı yeni bir süreçle karşı karşıya kaldığımızı ve bu süreçte ulus-devletlerin ideolojik ve ekonomik açıdan işlevsiz bırakılarak son kerte tasfiye edilmek istendiğini görmekteyiz. Bu durum ulus-devleti sermayenin önünde engel olarak görenlerin işlerini daha da kolaylaştırmıştır.

ÇUŞ’lara önemli ölçüde katkı sağlayan MAI, hükümleri ve uygulamadaki pratikleri açısından ulusal hükümetleri pek çok açıdan sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Ulus-devlet, mevcut durumda politika geliştirme ve karar alma konusunda bağımsızlığını kaybetmekle birlikte büyük oranda dış gelişmelere ve küresel

aktörlerin etkisinde kalmaktadır. Geline nokta ÇUŞ'lar ekonomik faaliyetleri sırasında gördükleri zararı ulus-devletlere ödetebilmektedir. Örneğin çevre ile ilgili yapılan ulusal bir düzenlemeden dolayı General Motors şirketinin maliyetleri artıyor ve/veya karı düşüyorsa bu şirket faaliyette bulunduğu o devleti şikayet etme ve zararını tanzim etme hakkına sahip olmuştur.

Bu perspektiften baktığımızda yeni dünya düzeninde güç dengesinin ne yönde değiştiğini de görmek mümkündür. Burada gözden kaçmaması gereken diğer bir unsur da bu şirketlerin ulus-devletlerce büyütülüp bu noktalara getirildikleridir. Ama süreç içerisinde zamanla adeta birer frankeştayn'a dönüşen bu dev şirketler artık önlemez ve kontrol edilemez duruma gelmişlerdir. Bu noktada ulusal politikaları işlevsizliği başka alternatifleri zorunlu kılmıştır. Nitekim mevcut dünya sisteminin çok aktörlülüğü karşısında ulusal devletlerin monist (tekçi) yapıları büyük bir tehdit algılamasıyla karşı karşıyadır. Buradan hareketle söz konusu aktörleri sürecin zorunlu bir parçası olarak görmek ve ona göre politika üretmek gerekmektedir.

Öte yandan MAI anlaşmasının dayattığı koşullar altında yabancı yatırımlara kapılarını açan devletler, sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda kültürel ve politik olarak da etkilenmektedir. Bugünkü haliyle dünyanın sayılı şirketleri ülkelerin (milli) politikalarını etkilemektedir. Yabancı yatırımlarla ilgili vergi indirimleri, kira bedelleri, arsa temini, sigorta kesintileri, istihdamla ilgili mevzuatlar vs. konular etki alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla karar alıcılar, politika geliştirirken bu noktayı dikkate almak zorundadırlar. Burada şirket kültürü ve ulusal kültür normları çatışmakta ve süreç bu çatışma temelinde farklı bir boyut kazanmaktadır. Kendi kültürünü ve tüketim kalıplarını hegemonik bir biçimde ulus-devletlere dayatan şirketler bu yolla söz konusu devletleri büyük bir pazara dönüştürmektedir. Bu pazarda yaşanan kültürel yozlaşma bir ulus-devlet olan ülkemizde dükkân ve mağaza isimlerinin Türkçe değil de İngilizce yazılmasından da açıkça görülmektedir.

MAI anlaşmasının farklı bir boyutu da yatırımların kökeni konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada mevcut anlaşmanın içeriği yabancı yatırımcılar açısından oldukça büyük kazanımlar sunmaktadır. Yabancı yatırımcılara daha iyi muamele yapılması yerli yatırımcıları rekabet konusunda hayli zor durumda bırakmaktadır. Bununla birlikte özelleştirme furçasının özellikle telekomünikasyon gibi yabancı yatırımcıların rekabet üstünlüğüne sahip oldukları alanlar da gerçekleştirilmesi de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR:

- ADDA, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yayınları, (Çev.) Sevgi İnci, İstanbul, 2002.
- AKDİŞ, Muhammet, **Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No:2. Afyon, 1996.
- AKKAYA, Rukiye, **Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulusal Sorun**, Legal Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004.
- AKTAN Coşkun Can ve ŞEN, Hüseyin **Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye**, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 1999.
- BAŞKAYA, Fikret, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2000.
- BAŞKAYA, Fikret **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2003.
- BAŞKAYA, Fikret, **Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu**, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2005.
- BAUMAN, Zygmunt, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, (Çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul, Ekim 2004.
- DRUCKER, Peter F., **Geleceğin Toplumunda Yönetim**, (Çev.) Mehmet Zaman, Hayat Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.
- ERKAN, Hüsni, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 326. Bilim Dizisi, No 8, Ankara, 1998.
- FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Çev.) Zülfü Dicleli, Gün Yayınları, İstanbul, 1999.

- GİDDENS, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev.) Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- GİDDENS, Anthony, **Ulus-devlet ve Şiddet**, (Çev.) Cumhuriyet Atay, Devrin Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- HİRST, Paul ve THOMPSON, Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- JENKİNS, Rhys, **Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and The Third World**, London: Methuen Press, 1987.
- KAR, Muhsin ve ARIKAN, Harun, **Avrupa Birliği Ortak Politika ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.
- KAZGAN, Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.
- KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, Altın Kitaplar Yayını, İstanbul, 1997.
- KIZILTAN, Alaatin, **Küreselleşme ve Dünya Ekonomisine Etkileri**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004.
- KONGAR, Emre, **Küresel Terör ve Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Aralık 2001.
- KONGAR, Emre, **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- MAGDOFF, Harry, **Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm**, (Çev.) Erdoğan Usta, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006.
- MANİSALI, Erol, **Yirmibirinci Yüzyıl'da Küresel Kısaç Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, Otopsi Yay. Ocak 2004.
- NAİSBİTT, John. **Küresel Paradoks**, (Çev.) Sinem Gül, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.
- ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayıncılık, Ankara-Aralık 2001.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999.
- PARASIZ, İlker, **Dünya Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999.
- PARTANT, François, **Kalkınmanın Sonu**, (Çev.) Fikret Başkaya, Maki Basın Yayınları Ankara, Mart 2005.

- PETRAS, James ve Henry, VELTMEYER, **Maskesi Düşürülen Küreselleşme**, (Çev.) Özkan Akpınar, Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006.
- POGGE, Thomas, **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları**, (Çev.) Güneş Kömürcüler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2006.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- SOROS, George, **Küreselleşme Üzerine**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- STİGLİTZ, Joseph, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, Plan B Yay., (Çev.) Arzu Taşçıoğlu & Deniz Vural, 3. Baskı, İstanbul, Kasım 2004.
- ŞAHİN, Çiğdem, **Kapitalizm ve Yoksulluk Dünya İşbölümü, Azgelişmişlik ve Alternatif Yaklaşımlar**, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000.
- ŞENSES, Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- TONAK, E. Ahmet, **Küreselleşme; Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, (Der.) E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ekim 2004.
- TOPRAK, Metin, **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- YELDAN, Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- YÜKSEL, Mehmet, **Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2001.

MAKALELER:

- ACAR İbrahim Atilla ve YAVUZ, Ali, “Küreselleşme Olgusunun Finans Piyasaları Üzerine Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İİBF Dergisi**, Sayı:3 (Güz), Yıl: 1998, ss. 267-280.
- ALAGÖZ, Mehmet, “Dış Ticaret Teorileri ve Uluslar arası Ekonomi Politik”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007, ss. 184-206.
- ALTAN, Mehmet, “Küreselleşmeyi Ne Kadar Algılıyoruz?”, **İnfomag**, Yıl:6, Sayı:3, Mart 2006, s.32.
- ASLAN, Nurdan, “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Edit.) Osman

- Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005. ss. 5-22.
- BAL, Harun, “Güneydoğu Asya Ülkeleri, Dış Borç Krizi ve Gelişmekte Olan Ülkeler” **Ekonomi Başak Dergisi**, Sayı:101, Eylül/Ekim 1998, ss. 98-105.
- BALKANLI, A. Osman, “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2002, ss. 13-26.
- BAŞKAYA, Fikret, “Sermayenin Küreselleşmesi veya Neo-Liberalizmin Vahşeti”, **Avrupa-Merkezcilik, Resmi İdeoloji, Bilim ve Sosyalizm**, Maki Basın Yayınları, Ankara, Mart 2004. ss. 85-118.
- BENNET, Juilette, “Multinational Corporations, Social Responsibility and Conflict,” **Journal of International Affairs**, The Trustees of Colombia University in the City of New York, Vol.55, No.2, Spring 2002, pp. 393-410.
- BOXBERGER, Gerald & KLİMENTA, Harald, “Globalleşmenin 10 Yalanı” **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?** , (Çev). Mustafa Güney, İnkılab Yayınları, İstanbul, Mart 2002. ss. 137-256.
- BRUNO, Giovanni S. F. and FALZONİ, Anna M., “Multinational Corporations, Wages And Employment: Do Adjustment Costs Matter?”, **Applied Economics**, 2003, pp. 1277-1290.
- ÇAKMAK, Ahmet, “Neo Liberalizmle Mücadele Yolları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, (Edit.) Ahmet Asena ve Sezai Temelli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006. ss. 233-268.
- ÇEKEN, Hüseyin, “Küreselleşmenin Çok Uluslu İşletmelerde İstihdam ve Ücret Politikalarına Etkisi”, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Ed.) Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005. ss. 237- 254.
- ÇEŞTEPE, Hamza, “Dünya Ticaretinin Serbestleştirilmesi: GATT’tan Dünya Ticaret Örgütü’ne”, **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Edit.) Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005. ss. 203.223.
- ÇOBAN, Aykut, “Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar”, **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, ss. 117-164.

- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Küreselleşme ve AB -Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt No:20, Yıl: 2003, ss. 46-58.
- DİKKAYA Mehmet ve DENİZ, Fatih, “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2006, ss. 163-181.
- DİKKAYA Mehmet ve ÖZYAKIŞIR, Deniz, “Küreselleşme ve Bilgi Toplumu: Eğitimin Küreselleşmesi ve Neo-Liberal Politikaların Etkileri”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:9, Bahar 2006, ss. 151-172.
- ERBAŞ Hayriye, “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler” **Doğu Batı**, Yıl: 5, Sayı:18, 2002, ss. 173-191.
- FİTZGERALD, E.V.K. & BREALEY, R. Cubero- & LEHMANN, A., “The Development Implications of the Multilateral Agreement on Investment”, **Finance and Trade Policy, Research Centre**, Queen Elizabeth House University of Oxford, 21 March 1998, pp. 1-55.
- FRİEDMAN, Thomas, “Küreselleşmelerin Düellosu”, **Foreign Policy**, Türkiye Baskısı, Sayı: 7, Güz 1999, ss. 104-110.
- GHOSHAL, Sumantra & BARTLETT, Christopher A., “The Multinational Corporation as an Interorganizational Network”, **The Academy of Management Review**, Vol. 15, No. 4, October 1990, pp. 603-625.
- GOLDSMİTH, Edward “Global Trade and the Environment,” **The Case Against the Global Economy**, (Edit). Jerry Mander ve Edward Goldsmith, Sierra Club, San Fransisco, 1996. ss. 78-91.
- GOODMAN James ve MAGUIRE, Annette, “Küreselleşme karşıtlığı: Yeni bir bilinçlenme mi?”, (Çev.) Sezin Tekin, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, ss. 56-59.
- GÜMÜŞKAYA, Hayrettin “Kara Para Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:115, Nisan 1998, ss. 63-69.
- GÜNAY, Ayşe ve ŞAHBAZOV, Rövsen, “Küreselleşme Sürecinde Malî Suçlar ve Malî Suçları Önlemeye Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:130, Temmuz 1999, ss. 122-162.
- HARAK, T. ÇEKİRGE, O. ve GÜL, M., “Çok Uluslu İşletmelerin Küresel Reklâm Stratejileri”, **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Edit.) Oya

- Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005. ss. 357-371.
- HEDLEY, Alan R., “Transnational Corporations and Their Regulation: Issues and Strategies”, **International Journal of Comparative Sociology**, Vol. 11, Issue:2, 1999, pp.215-230.
- HİLLYARD, Mick, “Multilateral Agreement on Investment”, **Economic Policy and Statistics**, Section House of Commons Library, Research Paper 98/31, 4 March 1998, pp. 12-14.
- HİRST Paul & THOMPSON, Grahame, “Küreselleşme Gerekli bir mit mi?”, (Çev.) Nasuh Uslu, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006. ss. 25-41.
- HİRST, Paul, “The Global Economy: Myths or Reality?” Kalb, D., van der Land, M., Staring, R, van Steenberg, B. and Wilterdink, N. Eds. **The End of Globalization: bringing Society Back in**. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000. ss. 120-122.
- HOUTART, François, “Direnişlerin Küreselleşmesi ve Neo-liberalizme Karşı mücadeleler”, (Çev.) Ömer Laçiner, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, ss. 60-63.
- IŞIK, Nihat, “Çok Uluslu Şirketler ve Uluslar arası Ekonomi Politik”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007. ss. 225-256.
- İNSEL, Ahmet, “Küreselleşme ve Emperyal Güç”, **Birikim**, Sayı:148, Ağustos 2001, ss. 29-32.
- JACKSON, Andrew, “The Multilateral Agreement on Investment (MAI) and Public/Social Services” **The Caledon Institute of Social Policy**, Caledon Commentary, Canada, November 1997, pp. 1-4.
- KAPSTERİN, Ethan B., “Distributing the Gains: Justice and International Trade”, **Journal of International Affairs**, Vol. 52, No:2, Spring 1999, pp. 533-557.
- KARABIÇAK, Mevlüt, “Küreselleşme Sürecinde Uluslar arası Platformda Yaşanan Finansal Gelişmeler, Belirsizlikler ve Türkiye’deki Reel Sektöre Yansımaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 9, Sayı:1, Yıl: 2004, ss. 179-201.

- KARLUK, Rıdvan, “Çok Uluslu Şirket Üzerine Bir İnceleme”, **Eskişehir İTİA Dergisi**, C.8, No:2, Haziran 1997, ss. 190-213.
- KEOHANE, Robert O. and NYE JR, Joseph S., “Globalization: What’s New? What’s Not? (And So What?)”, **Foreign Policy**, Issue 118, Spring 2000, pp. 104-119.
- KEYMAN E.Fuat ,“Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri” , **Düşünen Siyaset**, Ersan-Er Yayınları, Yıl:1, Sayı:2, 1999, ss. 71-90.
- KEYMAN, Fuat, “ Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, (Der.) E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 1998. ss.34-55.
- KEYMAN Fuat, “Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, **AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politikası**, (Edit.) Mehmet Dikkaya, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006. ss. 11-23.
- KHOR, Martin, “Global economy and the Third World,” **The Case Against the Global Economy**, (Edit). Jerry Mander ve Edward Goldsmith), Sierra Club, San Fransisco, 1996. ss. 47-59.
- KOBRİN, Stephen, “The MAI and the Clash of Globalization” **Foreign Policy**, September 22, 1998, pp .97-109.
- KOZANOĞLU, Hayri, “Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı”, **Doğu Batı**, Sayı:18, 2002, ss. 55-64.
- KÖK, Sabahat Bayrak “Küreselleşmede İtici Güç Bilişim Teknolojileri ve Çalışma Hayatında Yaşanan Dönüşümler”, **GOÜ İİBF İşletme Bölümü, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitabı**, Tokat, 15-17 Haziran 2006.
- LEVY, David L. & PRAKASH, Aseem, “Bargains Old and New: Multinational Corporations in Global Governance”, **Business and Politics**, Vol. 5, No. 2, August 2003, pp. 131-150.
- MİNİBAŞ, Türkel, “Ulus Devlet de Değişiyor!” **Cumhuriyet**, 11 Nisan 2005
- MODELSKİ, George, “Küreselleşme ”, (Çev.) Kudret Bülbül ve Refik Yaslıkaya, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006. ss. 139-201.

- NELSON, Jeremy, "Toppling the MAI: Canadian activists lead world in fight for democracy. (Multilateral Agreement on Investment)," **Canadian Dimension**, SECTION: No. 2, Vol. 32, 1998, pp. 1-24.
- OHMAE, Kenichi, "Ulus-devletin Sonu", (Çev.) Zülfü Dicleli, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006. ss. 265-283.
- ÖZDEMİR, Durmuş, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çok Uluslu Şirketler", **Doğu Batı**, Yıl:5, Sayı:18, 2002, ss. 237-245.
- ÖZYAKIŞIR, Deniz, "Küreselleşmenin Jeopolitiğini Ulus-devlet Üzerinden Okumak", **Karizma Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 27, 2006, ss. 133-138.
- ÖZYAKIŞIR, Deniz, "Ulus-devletin ÇUŞ'larla İmtihani", **Yarın Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 47, Mart 2006, ss. 22-25.
- POLK, Andreas, "Multilateral Agreement on Investments (MAI) A Critical Assessment From an Industrial Economics Point of View", **Working Paper**, No. 0201, **Socioeconomic Institute Sozialökonomisches Seminar**, University of Zurich, February 2002, pp. 1-25.
- RODRİK, Dani, "Küreselleşme Sınırı Aştı mı?", (Çev). İzzet Akyol ve Fatma Ünsal, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006. ss. 57-85.
- SANCAK, Mahmut "Toyota, General Motors'un 76 Yıllık Liderliğine Son Verdi", **Sabah**, 25 Nisan 2007.
- SARIBAY, Ali Yaşar, "Küreselleşme, Post-modern Uluslaşma ve İslâm", **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998. ss. 14-33
- SEYMEN, Oya A. ve BOLAT, Tamer, "Küreselleşme Olgusuna Kavramsal Bir Bakış", **Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik**, (Edit.) Oya Aytemiz Seymen ve Tamer Bolat, Nobel Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005. ss. 12-24.
- SOMEL, Cem, "Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı**, Yıl:5, Sayı:18, 2002, ss. 141-150.
- SOMEL, Cem, "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?" **Mülkiye Dergisi**, XXV, Sayı 229, Temmuz-Ağustos 2001, ss. 185-200.
- SOMEL, Cem, "Türkiye'de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine", **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, ss. 35-56.

- SOYAK, Alkan, “Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı:125, Kasım 2004, ss. 36-45.
- SUNDARAM, Anant. K. & BLACK, J. Stewart, “The Environment and Internal Organization of Multinational Enterprises”, **Academy of Management Review**, MIT Press Vol:17, No 4, 1992. ss. 729-757.
- ŞENSES, Fikret, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”, **Working Paper in Economic**, METU-Economic Research Center, August 2004, (04/09), ss.1-28.
- TAGRAF, Hasan, “Küreselleşme Süreci Ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, ss. 33-47.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, **Doğu Batı**, Yıl:3, Sayı:10, 2000, ss. 113-138.
- TRİPATHİ, Salil, “International Regulation of Multinational Corporations,” **Oxford Development Studies**, Vol. 33, No. 1, March 2005, pp. 117-131.
- ÜŞÜR, İşaya, “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Edit.)Yasemin Özdek, TODAİE Yayın No: 311, Ankara, Mayıs 2002. ss. 42-52.
- ÜNAY, Sadık, “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Devletin Sosyo-Ekonomik Rolü”, **Küresel Güç ve Refah**, (Edit.) Muhittin Ataman, Nobel Yayınları, Ankara, Şubat 2007. ss. 129-150.
- WALLERSTEİN, Immanuel, “Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?”, (Çev.) Yusuf Okan Kavuncu, **Küreselleşme Okumaları**, (Edit.) Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara, Haziran 2006. ss. 127-157.
- YATES, Michael D., “Poverty & Inequality in the Global Economy”, **Monthly Review**, Vol.55, No.9. February 2004, pp. 37-48.
- YELDAN, Erinç, “Neoliberal Küreselleşme ideolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, **Praksis**, Sayı:7, Yaz 2002, ss. 19-34.
- YENİÇERİ, Özcan, “Küresel Şirketlerin İktidar, Kültür ve Toplum Hayatı Üzerindeki Etkileri”, **2023**, Sayı:49, 2005. ss. 18-25.
- YILMAZ, Ömer, KIZILTAN Alaattin ve KAYA Vedat, “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi**

ve **İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak - Haziran 2005, ss. 77-96.

ZENGİN, Ahmet, “Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl:18, Sayı:203, 2003. ss. 52-68.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR:

----- Conference on Trade and Development, “Development and Globalization: Facts and Figures”, United Nations, 2004,
<http://www.un.org/Docs/SG/SG-Rpt/ch3b-2.htm> , (15.05.2007).

----- TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, “Uluslar arası Tahkim”, Yıl:1999, Sayı:1999- 2/3, Ekim 1999,
http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/f01c939761597f9_ek.pdf?dergi=HABER%20BÜLTENİ , (03.04.2007).

----- Türkiye MAI ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, “Uluslar arası Tahkim Nedir? Ne Değildir?”, <http://www.antimai.org/kitap/tahkim.htm>, (22.05.2007).

AKDİŞ, Muhammet, “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Finansal Krizler-Beklentiler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ekim 2002.
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/akdis.htm> (05.05.2007).

BOZKURT, Veysel , “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **İş-Güç; Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, (e-Dergi)**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm> , (04.05.2007).

CORMACK, Audrey, “The Effects of Globalization and the MAI on Working People”, **For presentation to Parkland Institute Forum on the MAI**, University of Alberta Campus, 1998,
<http://www.telusplanet.net/public/afl/speeches/effectsglobal.html>, (03.04.2007).

ÇETİNTAŞ, Hakan, “Küreselleşme ve Beyin Göçü”,
http://bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=229 , (12.05.2007)

DİNÇER, Oğuzhan Cevat, “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement On Investment) Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dış Ticaret Dergisi**, 1998,

- <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem98/coktrf.htm>28.03.2007,
(24.05.2007).
- ERDOĞAN, Mustafa, “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi”, **Açık Toplum**, 31.01.2005, <http://www.liberal.org.tr/index.php?lang=tr&message=me&art=241>, (03.05.2007).
- GÜLALP, Haldun, “Ulusal Devlet, Global Demokrasi?”, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale8.htm>, (23.05.2007).
- KAVAJIT, Singh, “What is Globalisation? Past, Present and Future”, <http://www.ased.org/resources/global/articles/singh1.htm>, (03.05.2002).
- MAHMUTOĞULLARI, Mesut, “Küreselleşme: Emeğin Gündemi, Sermayenin Gündemi, Dünyanın Gündemi”, **Özgür Üniversite Forumu**, Mart 2002, <http://www.antimai.org/mkl/mm02ozgur2.htm> (12.05.2007).
- MİNİBAŞ, Türkel, “Önümüzdeki 1000 Yılın Anayasası”, http://www.antimai.org/kitap/mai_taslak/minibas.htm, (04.04.2007).
- OECD, “Main Features of The Multilateral Agreement on Investment”, DAFPE/MAI(98) 4, 5 February 1998, s.4, <http://www1.oecd.org/daf/mai/pdf/ng/ng984e.pdf>, (03.04.2007).
- STİGLİTZ, Joseph, “Bir İktisatçının İtirafı” **Evrensel Gazetesi**, Yazı Dizisi 2-3 Mayıs 2001. <http://www.antimai.org/mkyy/stiglitz1.htm>, (04.05.2007).
- SÜLÜN, Dilara, “Uluslararası İşletmeler”, **İzmir Ticaret Odası**, Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü, Nisan 2005, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf> (14.05.2007).
- TOKOL, Aysen, “Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri”, **İş-Güç; Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, (e-Dergi)**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, www.isgucdergi.org, (05.04.2007).
- TONAK, Ahmet, “Çok Taraflı Yabancı Sermaye Yatırım Anlaşması”, 28 Nisan 1998, <http://www.odtu.edu.tr/home/wwwoed/documents/AhmetTonak.doc> (02.04.2007).

- TORUNOĞLU, Ethem, ve UYSAL, Burçak Karaman, “Dünya Çevre Günü Kutlama Değil Mücadele Günü Olmalıdır”, 03 Haziran 2005,
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=2621 (16.05.2007).
- TÜKEL, Haluk, “Küreselleşme kısılacında ulus-devlet,” **Görüş**, Haziran 1998,
<http://www.tusiad.org.tr/yayin/gorus/35/pdf/sec11.pdf>, (04.04.2007).
- TÜRKAY, Mehmet, “Üçüncü Dünya" Varmıydı? Ulusal Kalkınma Mümkün Mü?”,
<http://www.antimai.org/eko/mturkay1.htm> (15.05.2007).
- WALLERSTEİN, Immanuel, “Cancun: Neo-Liberal Saldırının Çöküşü” 122. Yorum,
Fernand Braudel Merkezi, 2003, <http://fbc.binghamton.edu/122-tr.htm>,
(09.12. 2005).
- YAYLA, Atilla, “Küreselleşmeden önce ve sonra”, 11 Kasım 2005,
http://www.hurfikirler.com/hurfikir.php?name=kose_yazilari&op=viewarticle&artid=49, (03.05.2007).
- YILDIRAN, Mustafa, “Gelişmede Aynılaşma Sorunu: Tarzı Olan Bir Değişim”,
Active Academy 1. Makale Yarışması, 2004,
<http://www.makaleyarismasi.com/Makaleler/ikinci.pdf> (08.12.2005).
- YILMAZ, Selim, “Yaşamımıza Verilmek İstenen Son Biçim: MAI”, 1999,
<http://www.antimai.org/mkl/sy99mai.htm>, (05.04.2007).
- YILMAZ, Selim, “Küreselleşme ve Sendikalar”, 10 Haziran 2003,
<http://www.inadina.com/inadeski/sayi99/yaziyilmaz.htm> , (16.05.2007).

DİĞER KAYNAKLAR:

- DPT, “Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)”, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No: DPT: 2374-ÖİK:439. DPT: Ankara 1995, s.67.
- EMEK, Uğur, **Uluslararası Ticarete Tahkim Prosedürü**, DPT, Ankara, Haziran 1999.
- GÖRGÜN, Tuğrul, “Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Uzmanlık Tezi, Ankara, 2004.
- KUTLAR, Aziz ve ERSELCAN, Feray, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çevre”, **I. Ulusal Çevre Kongresi**, Çevre 2004, 13–15 Ekim 2004, ss. 53-61.

ÖZGEÇMİŞ

- 1983 Kars'ta doğdu.
- 1994 İlkokulu Kars'ta, Alem Köy İlköğretim Okulunda tamamladı.
- 1997 İstanbul Pendik Buhara İlköğretim Okulunda Ortaokulu bitirdi.
- 2000 İstanbul Pendik Alpaslan Lisesinde Lise eğitimini tamamladı.
- 2004 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu.
- 2004 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Sınavını kazandı.
- 2005 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Araştırma Görevliliği sınavını kazandı. Halen Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde görev yapmaktadır.